

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

TEISĖS FAKULTETAS

BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA

ANDRIUS LIUTKEVIČIUS

**SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJA IR JOS
ĮGYVENDINIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE**

Magistro baigiamasis darbas

Vadovė

Doc. dr. Rima Ažubalytė

VILNIUS, 2011

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

TEISĖS FAKULTETAS

BAUDŽIAMOJO PROCESO KATEDRA

ANDRIUS LIUTKEVIČIUS

**SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJA IR JOS
ĮGYVENDINIMAS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE**

Baudžiamosios teisės ir kriminologijos magistro baigiamasis darbas

Vadovė

Doc. dr. Rima Ažubalytė

2011

Recenzentas:

2011

Atliko:

BTKmis9-02 gr. stud.

Andrius Liutkevičius

2011

VILNIUS, 2011

TURINYS

TURINYS.....	3
IVADAS	4
1. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJA.....	9
1.1 Šiuolaikinės savės nekaltinimo privilegijos istorinio susiformavimo prielaidos	9
1.1.1 Privilegijos raida anglosaksų teisėje.....	9
1.1.2 Privilegijos vystymasis kontinentinės teisės sistemoje	12
1.2 Draudimo versti duoti parodymus prieš save garantijos turinys	14
1.2.1 Draudimo versti duoti parodymus prieš save garantijos turinys tarptautiniuose aktuose ir taptautinių teismų praktikoje	15
1.2.2 Konstitucinis <i>nemo tenetur</i> principo turinys Lietuvos ir Vokietijos teisėje	19
2. <i>NEMO TENETUR</i> PRINCIPO REALIZAVIMAS	22
2.1 Nemo tenetur principo realizavimas liudytojo, įtariamojo ir kaltinamojo apklausose.....	22
2.2 Specialaus liudytojo statuso suteikimas ir jo apklausa kaip nemo tenetur principo realizavimo forma.....	29
2.3 Valstybinis liudytojas („karūnuotasis liudytojas“) ir savės nekaltinimo privilegija	41
2.4 Draudimo versti duoti parodymus prieš save realizavimas atliekant slaptuosius veiksmus	47
2.4.1 Slaptų tyrimo veiksmų naudojimo faktinės ir teisinės prielaidos.....	47
2.4.2 Slaptų tyrimo veiksmų įtaka savės nekaltinimo privilegijos realizavimui	49
IŠVADOS IR PASIŪLYMAI	57
LITERATŪRA	59
SANTRAUKA.....	66
ZUSAMMENFASSUNG	67
PRIEDAS.....	68

IVADAS

Baudžiamasis procesas – tai valstybės institucijų, pareigūnų, teismų, nagrinėjančių baudžiamąsias bylas, bei byloje dalyvaujančių asmenų ir kitų proceso dalyvių veiksmų sistema tam tikram tikslui pasiekti – nustatyti, ar buvo padaryta nusikalstama veika, kas ją padarė, ir apsaugant asmenų teises, laisves bei valstybės interesus pritaikyti sankcijas kaltiesiems. Taigi, baudžiamojo proceso sąvoka apima ne tik baudžiamąjį teisminį procesą, tačiau taip pat ikiteisminio tyrimo stadiją, kurios metu atsiranda poreikis užtikrinti proceso dalyvių teisių apsaugą. 2009 m. Lietuvoje užregistruota ir ikiteisminio tyrimo įstaigose ištirti 83273 nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai¹, todėl toks poreikis tampa itin aktualus, siekiant teisingai patraukti asmenį baudžiamojon atsakomybėn nepažeidžiant baudžiamajame procese dalyvaujančių asmenų teisėtų interesų.

Ilgą laikotarpį baudžiamoji ir baudžiamojo proceso teisė vystėsi, tobulėjo orientuodamosi į valstybės ir teisės pažeidėjo santykių sureguliuvimą, taigi, ir konstitucinių kaltinamojo (įtariamąjo) teisių garantavimas, išsamus procesinių procedūrų reglamentavimas, teisingumo, nešališkumo, humanizmo principų taikymas tuo metu buvo orientuojamas į įtariamąjį bei kaltinamąjį. Ši tendencija, kartu su kitomis baudžiamojo proceso teisės raidos tendencijomis nepraranda aktualumo ir šiandieną. Kadangi šių proceso dalyvių padėtis viena iš svarbiausių ir problemiškesnių, svarbu tiksliai reglamentuoti ir detaliai nubrėžti ribą tarp žmogaus teisių ir laisvių bei valstybės įgaliojimų kėsintis į asmens privačią erdvę. Jau 1974 m. Tessen von Heydebreck prognozavo, jog moderniam reformuotame baudžiamajame procese tiesos nustatymas praranda absoliutų pirmumą užleisdamas vietą, kaip galima, teisingesniai baudžiamajam procesui, kuriame svarbiausiu proceso tikslu tampa individualus žmogus – jo orumo neliečiamumas ir valios laisvė². Baudžiamajame procese dalyvaujančio žmogaus teisės gali būti suvaržytos ir apribotos, dėl to svarbu nustatyti ne tik proporcingas priemones tikslui pasiekti, bet ir garantijas, kuriomis galėtų pasinaudoti besiginantis asmuo. Viena pagrindinių baudžiamojo proceso dalyvių garantijų yra draudimas versti duoti parodymus prieš save (lot. *nemo tenetur se ipsum accusare*, sutr. *nemo tenetur*). Tai – konstitucinė garantija, kuri aiškinama neatsiejamai nuo kitų konstitucinių principų bei nuostatų, susijusių su teisingumu, draudimo piktnaudžiauti valdžia samprata, taip pat su asmens privataus gyvenimo, nukentėjusiųjų nuo nusikalstamų veikų ir kitų proceso subjektų interesų apsauga, be to, ši garantija

---

¹ Nacionalinė teismų administracija *Lietuvos Respublikos teismų ir teismų savivaldos institucijų 2009 metų veiklos apžvalga* [interaktyvus]. Vilnius, 2010 [žiūrėta: 2011.03.06]. http://www.teismai.lt/dokumentai/bendroji_informacija/teismu%20veiklos%20apzvalga2009_aktuali.pdf.

² Heydebreck, T. von *Die Begründung der Beschuldigteneigenschaft im Strafverfahren*. Göttingen, 1974, p. 23.

užtikrina plačiai žinomo teisės tylėti principo įgyvendinimą praktinėje teisės saugos institucijų veikloje³. Šios garantijos ignoravimas kartu pažeistų asmens teisę į asmeninę ir šeimyninę paslaptį, taip pat paniekintų žmogaus garbę bei orumą, dėl to draudimas versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius pirmiausia yra įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau tekste Konstitucija) II skirsnyje „Žmogus ir valstybė“, kuriame nustatyti santykių, susiklostančių tarp valstybės bei jos institucijų ir asmenų, esminiai principai. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principas yra įtvirtintas daugelyje demokratinių valstybių. Šio principo turinys visur vertinamas panašiai – kaip valstybės nustatytas imunitetas, apsaugantis asmenis nuo kenkimo pačiam sau arba savo artimiesiems giminaičiams. Skiriasi tik šio imuniteto apimtis ir užtikrinimo mechanizmas, priklausantys nuo kiekvienos šalies baudžiamojo proceso politikos, jos tikslų ir uždavinių.

Temos naujumas ir aktualumas. Nagrinėjamo principo svarbą jau pagrindė ne vienas autorius. Rengiant darbą, buvo gilinamasi tiek į užsienio, tiek į lietuvių autorių darbus. Nors *nemo tenetur se ipsum accusare* principas Europoje egzistuoja ne vieną šimtmetį, Lietuvoje nėra pakankamai mokslinių darbų ar tyrinėjimų šia tema. Šiek tiek išsamiau savęs nekaltinimo privilegijos turinį liudytojų atžvilgiu analizavo R. Jurka⁴, o įtariamųjų atžvilgiu R. Merkevičius⁵. Senosios demokratijos šalyse šiam klausimui skiriama žymiai daugiau dėmesio: savęs nekaltinimo privilegija nagrinėta šių autorių darbuose: R. H. Helmholz⁶, K. Ambos⁷, R. A. Leo ir G. C. Thomas III⁸, J. B. Taylor⁹, Kölbel R.¹⁰ ir kt. Ypač daug bylų, vienaip ar kitaip susijusių su draudimu versti save kaltinti, yra išnagrinėjęs Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau tekste EŽTT). Tokia užsienio autorių, kurie nagrinėjo savęs nekaltinimo privilegiją, gausa bei EŽTT praktika tiriant šią problemą rodo, kad šiame darbe nagrinėjama tema yra itin aktuali.

Lietuvoje *nemo tenetur se ipsum accusare* principas taip pat nėra naujiena. Jis visuotinai pripažįstamas kaip viena pagrindinių įtariamo ar kaltinamo asmens procesinių garantijų į gynybą, o pastaruoju metu šis principas tampa svarbiu garantu užtikrinant liudytojo teisę neduoti parodymų apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką. Darbo aktualumą bei naujumą apsprendžia ir Lietuvos

---

³ Jurka, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*. 2006, 1 (79), p. 31-32.

⁴ Jurka, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*. 2006, 1 (79); Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: Registrų centras, 2009.

⁵ Merkevičius, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*. 2006, Nr. 60; Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008.

⁶ Helmholz, R. H., et. al. *The privilege against self-incrimination: its origins and development*. USA: The University of Chicago Press, 1997.

⁷ Ambos, K. The Right of Non-Self-Incrimination of Witness Before the ICC. *Leiden Journal of International Law*. 2002, No. 15.

⁸ Leo, R. A.; Thomas, III G. C. *The Miranda debate: Law, Justice and Policing*. USA: Northeastern University Press, 1998.

⁹ Taylor, J. B. *The right to counsel and privilege against self-incrimination: right and liberties under law*. USA: ABC-CLIO, 2004.

¹⁰ Kölbel, R. *Selbstbelastungsfreiheiten: Der nemo-tenetur-Satz im materiellen Strafrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 2005.

Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau tekste BPK) novela, susijusi su šiuo klausimu. Nuo 2007 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojo nauja BPK nuostata, numatanti galimybę ikiteisminio tyrimo stadijoje apklausti asmenį, jo sutikimu, kaip liudytoją, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką (80 str. 1 p.)¹¹. Šia naujove įstatymų leidėjas numatė parodymų gavimo iš asmens, kuris yra minėtos privilegijos subjektas, procesinę formą. Tačiau išsamesnio šio instituto reglamentavimo trūkumas, neaiškus jo santykis su savęs nekaltinimo privilegija ir Lietuvos mokslininkų dėmesio stoka ne tik šiam reiškiniui, bet ir apskritai pačiai privilegijai suponuoja analizuojamos temos naujumą. Darbe nemažai remiamasi Vokietijos doktrina, nes Vokietija yra viena pirmųjų Europos valstybių, kurioje jau 19 amžiaus pradžioje baudžiamojo proceso įstatymuose buvo tiesiogiai įtvirtintas *nemo tenetur* principas. Šios šalies teisėsaugos institucijų patirtis taikant savęs nekaltinimo institutą bei didelė Vokietijos Aukščiausiojo Teismo ir Federalinio Konstitucinio Teismo praktikos šiuo klausimu gausa gali būti naudinga Lietuvos teisės ekspertams sprendžiant probleminius klausimus, susijusius su draudimu versti duoti parodymus prieš save.

Tyrimo problema apima du aspektus: draudimą versti duoti parodymus prieš save kaip procesinės garantijos apsaugą ir specialaus liudytojo padėties suvokimą. Nepaisant to, kad ši garantija yra įtvirtinta net Konstitucijoje, praktikoje pasitaiko netinkamų jos realizavimo atvejų. Specialaus liudytojo institutas yra dar „jaunas“ Lietuvos teisėje, todėl kyla problemų tinkamai interpretuojant jo statusą bei jam suteiktą imunitetą nuo atsakomybės už melagingų parodymų davimą. Moksliniu požiūriu Lietuvoje šie probleminiai aspektai giliau nebuvo analizuojami, trūksta mokslinės literatūros, atskleidžiančios šių institutų esmę bei jų tarpusavio sąveikos mechanizmą.

Tyrimo objektas – savęs nekaltinimo privilegija kaip viena pagrindinių proceso dalyvių garantijų ir jos įgyvendinimas baudžiamajame procese.

Tyrimo tikslas – nustatyti, koks yra draudimo versti duoti prieš save parodymus principo turinys bei jo realizavimo procesinis mechanizmas, kokie galimi šio draudimo pažeidimai, kokie yra pagrindiniai specialaus liudytojo bruožai, kokios šio instituto praktinio taikymo galimybės baudžiamajam procese ir jų sąveika su savęs nekaltinimo privilegija.

Norint pasiekti užsibrėžtą tikslą, keliami šie uždaviniai:

- 1) Išanalizuoti draudimo versti duoti prieš save parodymus principo kilmę;
- 2) Palyginti draudimo versti duoti parodymus prieš save principo turinį Lietuvoje ir Vokietijoje;

---

¹¹ Pagal Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintas rekomendacijas „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234.

3) Nustatyti, ar tinkamai užtikrinama draudimo versti duoti parodymus prieš save garantija liudytojams ir įtariamiesiems (kaltinamiesiems);

4) Išanalizuoti specialaus liudytojo teisinio statuso įtaką realizuojant draudimo versti duoti prieš save parodymus principą;

5) Išnagrinėti valstybinio liudytojo apklausos ypatybes;

6) Atskleisti galimus draudimo versti duoti parodymus prieš save pažeidimus atliekant slaptus veiksmus;

Tyrimo hipotezė – savęs nekaltinimo privilegija yra svarbi procesinė garantija, suponuojanti parodymų davimo prieš save procesinius reikalavimus, kurių nesilaikymas turėtų lemti esminį baudžiamojo proceso pažeidimą.

Rašant darbą naudojami teisės **šaltiniai**: Lietuvos Respublikos Konstitucija, Konstitucinio Teismo aktai, Lietuvos Respublikos baudžiamasis ir baudžiamojo proceso kodeksai, kiti teisės aktai, užsienio valstybių teisės aktai, Lietuvos ir užsienio valstybių nacionalinių teismų praktika, Europos Žmogaus Teisių Teismo ir Europos Teisingumo Teismo praktika, tarptautinės konvencijos ir susitarimai. Be to, darbe buvo naudojamos ir baudžiamojo proceso teisės mokslinė doktrina – vadovėliais, mokslinėmis monografijomis, moksliniais straipsniais, nuomonėmis.

Darbe naudojami **tyrimų metodai**:

Sisteminės analizės metodas – naudojamas analizuojant teorinę literatūrą, kurioje nagrinėjamas draudimo versti duoti parodymus prieš save principas ir su juo susiję aspektai;

Lyginamasis tyrimo metodas – naudojamas lyginant Lietuvos ir Vokietijos teisinėse sistemose įtvirtintą *nemo tenetur se ipsum accusare principą*;

Turinio analizės ir loginis metodai – naudojami visame darbe, todėl nėra tikslinga išskirti jų naudojimo sferų;

Iš empirinių tyrimo metodų daugiausia naudotas bylų analizės metodas – rašant darbą buvo išanalizuota 15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarčių, 8 užsienio valstybių nacionalinių teismų sprendimai ir 8 EŽTT sprendimai.

Ekspertų apklausos metodas – pasirenkant teisėsaugos bei teisėtvarkos srityje dirbančius asmenis, galinčius vertinti specialaus liudytojo institutą, siekiama suteikti tyrimui objektyvumo. Ekspertų apklausos metu buvo apklaustas 21 asmuo, tarp kurių šeši respondentai dirba Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnyboje, penki – Lietuvos Respublikos prokuratūrose, septyni apklaustieji – Policijos departamente ir trys – Lietuvos Respublikos advokatai. Respondentams atrinkti buvo taikoma atsitiktinė atranka, t.y. iš daugelio ikiteisminį tyrimą vykdančių ir jame dalyvaujančių gynėjo teisėmis asmenų buvo atsitiktinai parinkti specialistai, kurie tiesiogiai taiko specialaus liudytojo institutą ir/ar dalyvauja tokių liudytojų

apklausose. Apklausai atlikti pasirinkti anketavimo ir interviu metodai, anketas išsiunčiant elektroniniu paštu arba asmeniškai bendraujant su respondentais. Siekiant gauti kuo išsamesnę informaciją nagrinėjama tema, anketoje pateikti atviro tipo klausimai¹².

Darbo struktūra. Darbą sudaro įvadas, du skyriai, kurie dalijami į smulkesnes dalis, skirtas konkretesniems klausimams analizuoti, ir išvados. Pirmame darbo skyriuje nagrinėjama *nemo tenetur se ipsum accusare* principo kilmė anglosaksų ir romanų-germanų teisėje. Toliau šiame skyriuje atskleidžiama šio principo sąvoka ir turinys, vyraujantis šiuolaikinėje tarptautinėje teisėje, bei jų įtvirtinimas Lietuvos ir Vokietijos teisėje. Antrame darbo skyriuje nagrinėjamos bendrosios savęs nekaltinimo privilegijos realizavimo galimybės. Analizuojamas specialaus liudytojo statusas baudžiamajame procese, su juo susiję probleminiai aspektai ir jo apklausa kaip *nemo tenetur* principo realizavimo forma. Kitoje šio skyriaus dalyje apžvelgiama dar viena liudytojų rūšis: asmenys, kurie yra kaltinami nusikalstamos veikos padarymu arba jau nuteisti už tokią veiką, duodantys parodymus kitoje byloje, jų motyvacija. Paskutinėje šio skyriaus dalyje apžvelgiami galimi savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimai vykdant slaptus veiksmus iki pradedant ikiteisminį tyrimą ir jo metu. Darbo išvados suformuluotos remiantis darbe atlikta analize.

---

¹² Anketos pavyzdys pridedamas priede.

1. SAVĖS NEKALTINIMO PRIVILEGIJA

1.1 Šiuolaikinės savės nekaltinimo privilegijos istorinio susiformavimo prielaidos

1.1.1 Privilegijos raida anglosaksų teisėje

Tarp teisės mokslininkų gausu nuomonių, kada ir kur pirmą kartą susiformavo draudimo versti duoti parodymus prieš save principas. Tačiau nei susiformavimo priežastys, nei šio principo istorija nėra visiškai aiškūs. R. Jurkos nuomone, istoriškai susiformavo dvi pagrindinės teorijos, aiškinančios *nemo tenetur se ipsum accusare* principą, kuris vėliau skirtingų teisinės sistemos valstybių praktikoje įgavo savitas formas¹³. Jis, remdamasis šį principą nagrinėjusių autorių nuomone, išskiria klasikinę ir naująją teorijas. Šio baigiamojo darbo autorius pritaria dviejų teorijų išskyrimui, tačiau mano, jog naujoji teorija tik papildo klasikinę ir yra jos tąsa principo vystymosi istorijoje. Šiame darbe atskleidžiamos dvi *nemo tenetur* principo raidos teorijos, vieną jų siejant su principo kilme bendrosios teisės tradicijos šalyse (angl. common law), o kitą – kontinentinės teisės sistemos šalyse.

Pirmosios teorijos šalininkų nuomone, šį principą išplėtojo anglosaksų teisė¹⁴. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principas vystėsi iš „tinkamo proceso“ (ang. „due process“) principo turinio, kuris 1215 m. pirmą kartą nedetalizuojant išdėstytas Didžiojoje Laisvių Chartijoje. Joje preziumuojama, kad nei vienas laisvas žmogus negali būti pagrobtas, įkalintas, išstremtas ar kitaip sunaikintas, taip pat negali būti atimta be priežasties jo nuosavybė, išskyrus esant teisėtam jo lordo įsakymui arba pagal šalies teisę¹⁵. Šio darbo autoriaus nuomone, svarbi, nors dažnai ir nepaminima, „tinkamo proceso“ principo išraiška buvo ir 1354 m. Edvardo III Statute, kuriame rašoma, kad nei vienas žmogus, nesvarbu kokiam luomui jis priklauso ar kokią visuomeninę padėtį užima, negali būti išvarytas iš savo paties žemių ar karaliaus valdomų žemių, negali būti pagrobtas, įkalintas ar nužudytas be teisingo proceso ir teisėto sprendimo¹⁶. Šiuose aktuose bene pirmą kartą formaliai įtvirtinti principai, draudžiantys apriboti žmonių teises bei laisves neesant teisėto pagrindo. Nors tai buvo tik bendro pobūdžio baudžiamąjį persekiojimo taisyklės, tačiau laikui bėgant jų turinys buvo plečiamas, detalizuojamas, o apibrėžimas tikslinamas.

16 – 17 a. *nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys jau darėsi panašesnis į šiandieninį. Jis tapo Anglijoje Žvaigždžių rūmų ir Karališkojo teismo persekiojamų politinių bei religinių disidentų, dažniausiai puritonų, šūkiu. Anglijos teismuose, lyginant su kontinente vyravusiu baudžiamuoju procesu,

¹³ Jurka, R., *supra* note 3, p. 31-32.

¹⁴ Davies, the Hon. J. GL. The prohibition against Averse Inferences from Silence: a Rule without Reason? *Australian Law Journal*. 2000, Part 1. No. 74.

¹⁵ *The Magna Carta* [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.01.30]. <http://www.constitution.org/eng/magnacar.htm>.

¹⁶ *Liberty of Subject* [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.01.30]. <http://www.legislation.gov.uk/aep/Edw3/28/3/section/III>.

viešpatavo atvirumas, laisvas įrodymų vertinimas ir prievartos draudžiamumas, išskyrus Žvaigždžių rūmuose¹⁷. Žmonės, stoję prieš šią instituciją, turėjo duoti *ex officio* priesaiką¹⁸, kuria pasižadėdavo sąžiningai atsakinėti į klausimus dar prieš išaiškinant, kuo jie yra kaltinami. Iš to darytina išvada, jog bet kas, atsisakęs prisiekti, buvo laikomas kaltu be tolesnio jo kaltės nagrinėjimo. Išdavyste įtariamai asmenys buvo prisaikdinami ir grasinant mirtimi už priesaikos sulaužymą buvo stengiamasi gauti žinių apie karūnos valdžiai nepaklūstančius piliečius. Taigi, prievarta ir kankinimai tapo įrankiu, priverčiančiu asmenį bendradarbiauti su persekiojimus vykdančiomis institucijomis. Tai sukūrė situaciją, kuomet teisiamieji neišduodami bendraminčių turėjo pasirinkti vieną iš trijų, tačiau jiems nepalankių, variantų: padaryti mirtiną nuodėmę ir meluoti nesilaikant priesaikos, neatsakinėti į klausimus ir susilaukti griežtos bausmės už šiurkštų teismo negerbimą arba laikantis priesaikos prisipažinti padarius nusikaltimą¹⁹. Tokia paradoksali situacija kėlė didelį nepasitenkinimą karaliaus valdžiai, nes kiekvienas, patekęs į teisiamųjų suolą, kad ir kurią gynybos poziciją bes pasirinktų, pasmerkdavo save bausmei, o dažnai ir mirčiai.

Po Anglijos revoliucijos 1641 m. buvo paskelbtas besąlygiškas Žvaigždžių rūmų, Slaptosios karaliaus tarybos ir kitų nepaprastųjų teismų jurisdikcijos panaikinimas. Tais pačiais metais, kaip revoliucijos pasekmė, Anglijoje suformuluota tezė, kad teismams draudžiama iš kaltinamojo asmens reikalauti priesaikos, įpareigojančios jį prisipažinti padarius nusikaltimą, neatsižvelgiant į tai, kuo jis kaltinamas ir koks teismas jį teisia²⁰. Tai buvo didelis žingsnis angliškojo *nemo tenetur se ipsum accusare* principo formavimosi etape. Anglijos monarchijos atkūrimo laikotarpiu šis principas buvo papildytas, kad teisę savęs nekaltinti turi ne tik kaltinamoji šalis, bet ir bet kuris kitas paprastas liudytojas²¹. Tačiau šie postulatai dar dažnai likdavo tik skambiais žodžiais neįgaudami konkrečios teisinės formos. Teigtina, kad tokiomis teisėmis įprastai galėjo naudotis tik išprusę turtingųjų luomui priklausantys piliečiai, kiti asmenys dėl ribotos galimybės turėti gynėją, nepastovios ir sunkiai suprantamos įrodinėjimo pareigos ar nepasitikėjimo teismų valdžiai dažnai neišsaugodavo šios savo teisės arba, net priešingai, netinkamai ją pasinaudoję, pasmerkdavo save bausmei. Nepaisant to, ši apsauga išliko pagrindine deklaratyvia kaltinamųjų teise, o per pastaruosius kelis šimtmečius tapo realiai veikiančia bei patvirtinta praktikos. Ir nors paskutinės kaltinamųjų apklausos jiems prisiekiant visiškai išnyko tik 18 a. pabaigoje, jau 19 a. vid. stabiliai įsitvirtino draudimas prisiekti prieš duodant parodymus kaip esminis *nemo tenetur* principo pagrindas tuometinėje visuomenėje.

---

¹⁷ Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 214-215.

¹⁸ Kartais ši priesaika dar vadinama *de veritate dicenda*. Plačiau apie tai žr. Rogall, K. *Der Beschuldigte als Beweismittel gegen sich selbst. Ein Beitrag zur Geltung des Satzes „Nemo tenetur seipsum prodere“ im Strafprozeß*. Berlin, 1977.

¹⁹ Moisis, C. *Criminal discovery: from truth to proof and back again*. Sydney, Australia: The Institute of Criminology, 2008, p. 10-12.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*

Iki savęs nekaltinimo principo susiformavimo priesaikos institutas buvo laikomas vienu iš esminių proceso elementų, lemiančių asmens prisipažinimo privalomumą²². Būtent nuo 17 a. vidurio prasidėjo inkvizicinio tyrimo atsinaujinimo procesas, paskatinęs parengti Habeas corpus aktą. Būtent šiame istoriniame teisės akte yra nuostatos, numatančios garantijas, kad renkant įrodymus prieš asmenį nebus vartojamas psichologinis ir fizinis smurtas²³. Įrodymų rinkimas suprantamas kaip kaltinamojo apklausa, kurios metu, siekiant išgauti prisipažinimą, asmeniui negali būti daromas joks spaudimas, naudojamas joks smurtas ar kitokios priemonės, pažeidžiančios žmogaus teises ar laisves. Akivaizdu, kad visos šios garantijos formavosi kaip žmonių atsakas į neteisingus ir šališkus karališkųjų teismų sprendimus siekiant užtikrinti teisingą bet kokią nusikalstamą veiklą padariusio asmens nuteisimą.

Vykstant kolonizacijai *nemo tenetur* principą perėmė Amerikoje buvusios anglų kolonijos. Palaipsniui jis paplito po didžiąją dabartinių Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau tekste JAV) teritoriją. Būtent šį principo vystymosi etapą kai kurie autoriai sieja su naująja teorija. Tačiau tai yra tik tolesnė principo raida, kuomet jis įtvirtinamas vienoje iš common law teisės sistemos valstybių konstituciniu lygmeniu, ir argumentas, jog šio principo tikroji istorija vystosi tik nuo Penktosios Amerikos Konstitucijos pataisos priėmimo, o iki tol vyravo tik priešistorė, kurios tiksliai net neįmanoma nustatyti dėl išskylančių faktų trūkumo, yra nepagrįstas.

Savęs nekaltinimo privilegija JAV, kaip ir daugelyje pasaulio šalių, laikytina viena svarbiausių garantijų siekiant apsaugoti piliečius nuo neteisėtų, savavališkų valstybės veiksmų. Po revoliucijos ji buvo įtvirtinta Penktojoje Konstitucijos pataisoje ir tapo Teisių bilio dalimi. Tačiau aišku, jog Amerikos jurisprudencijoje taikoma teisės tylėti garantija pateko į šios šalies teisę iš Anglijos. Išsigandę karaliaus persekiojimo puritonai iš Anglijos bėgo į „Naująjį Pasaulį“, kuriame stengėsi skleisti tuo metu plitusias revoliucines idėjas²⁴. Ypač po John Liburne atsisakymo prisiekti Karališkajame Anglijos teisme visų, į Ameriką sprukusių, sukilėlių pagrindinis tikslas tapo įtvirtinti draudimą versti liudyti prieš save ar sau artimus žmones²⁵. Šiuo draudimu sukilėliai norėjo užsitikrinti teisingą, vien priverstiniu prisipažinimu nepagrįstą teismą.

Šie faktai tampa nenuginčijami apžvelgus Anglijos ir JAV teisėje ligi šiol veikiančias beveik identišką baudžiamosios teisės sistemas. Amerikos teisininkai tik plėtojo iš Anglijos perimtas teises žinias, kartu ir *nemo tenetur* principą. O Penktoji JAV Konstitucijos pataisa buvo kulminacinis žingsnis į tiesioginį konstitucinį savęs nekaltinimo užtikrinimą. Šioje Pataisoje užfiksuota, kad asmeniui prieš suėmimą turi būti pareikštas įtarimas, kad asmuo už tą patį nusikaltimą nebūtų baudžiamas du kartus, taip

---

²² Holdsworth, W. S. *A history of english law. 3rd Editon. Vol. IX.* London, 1966, p. 740.

²³ Jurka, R., *supra* note 3, p. 31-32.

²⁴ Helmholz, R. H., *et al., supra* note 6, p. 190-197.

²⁵ *Ibid.*

pat užtikrino teisę neduoti prieš save parodymų teisme²⁶. Teisinantis šia pataisa galima neatsakinėti į klausimus, nes atsakymai gali suteikti neteisėtą pagrindą nubausti asmenį pinigine bauda, turto konfiskavimo ar net laisvės atėmimo bausme. Asmuo negali būti nubaustas be aiškaus teisinio pagrindo ir teisingo bylos nagrinėjimo, negali būti verčiamas liudyti savo nenaudai, negali būti paimta privati nuosavybė visuomeniniam naudojimui be teisingo atlyginimo ir be nustatyto proceso negali būti kaltinamajam atimta gyvybė, nepaisant kokį nusikaltimą jis padarė²⁷.

Apie teisę atsisakyti duoti parodymus prieš save buvo daug diskutuojama, tačiau ji buvo vis dar ignoruojama iki pat 1964 m. bylos Malloy prieš Hoganą: „*Kaltinamasis gali pasirinkti jam palankiausią gynybos taktiką, įskaitant pasinaudojimą teise neduoti parodymų prieš save. Toks asmuo gali būti nubaustas tik surinkus pakankamai faktinių duomenų, patvirtinančių jo kaltę, o atsisakymas liudyti prieš save negali būti vertinamas kaip kaltės pripažinimas.*“²⁸ Vis dėlto pati garsiausia byla, susijusi su Penktąja pataisa ir įtvirtinusi Malloy byloje išdėstytus argumentus, yra 1966 m. byla Miranda prieš Arizoną: „*Įtariamasis Miranda apklausos pradžioje neigęs savo kaltę vėliau raštu ją patvirtino, tačiau jam nebuvo pranešta apie jo teisę atsisakyti liudyti ir teisę turėti advokatą. Nežinodamas savo teisių įtariamasis negalėjo tinkamai pasinaudoti savo teise į gynybą. Jei įtariamasis nežino savo teisių, tai dar nereiškia, kad jis jų atsisako. Aukščiausiasis Teismas nutarė, kad įtariamojo parodymai turi būti išgaunami tik jo „laisva ir protinga“ valia, todėl prieš apklausiant bet kokį įtariamąjį jis turi būti informuotas apie turimas teises.*“²⁹ Šis precedentas suformavo pagrindinę parodymų leistinumą sąlygą, o byloje minėtų įtariamojo ar kaltinamojo teisių blokas šiandien Amerikoje įvardijamas kaip „Miranda išpėjimai“. Policijos pareigūnai privalo pranešti suimamam asmeniui, kad jis turi teisę tylėti, o viskas, ką tas asmuo pasakys ar padarys, gali būti panaudota prieš jį teisme. Siekiant įsitikinti, jog suimtas žino savo teises, policija naudoja specialius blankus, kuriuose įtariamasis pasirašo prie kiekvieno punkto, kad suprato jame išdėstytas teises. Tokius Miranda tipo išpėjimus šiandien pripažįsta dauguma pasaulio valstybių, o tinkamas įtariamojo išpėjimas apie jam suteiktas teises sudaro prielaidas teisingai toliau nagrinėti bylą.

1.1.2 Privilegijos vystymasis kontinentinės teisės sistemoje

Kitų autorių teigimu, savęs nekaltinimo privilegijos šaknys slypi ne bendrosios teisės sistemoje, o kontinentinėje teisėje. Jie teigia, kad draudimo versti duoti parodymus prieš save idėja kilo dar

²⁶ The Fifth Amendment to the United States Constitution – Trial and Punishment, Compensation for Takings. Ratified 12/15/1791 [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.02]. <http://www.usconstitution.net/const.html#Am5>.

²⁷ Helmholz, R. H., et. al., supra note 6, p. 190-197.

²⁸ U. S. Supreme Court *Malloy v. Hogan*, 378 U. S. 1 (1964).

²⁹ U. S. Supreme Court *Miranda v. Arizona*, 384 U. S. 436 (1966).

viduramžiais susijungus romėnų ir bažnytinei teisei ir tik vėliau šį principą plačiai pradėjo taikyti Anglijos bažnytiniai teismai, o tada perėmusi ir precedentinė teisė³⁰.

16 a. didelė dalis Europos jau vadovavosi principais, kuriais buvo saugomos pagrindinės žmogaus teisės baudžiamajame procese. Dar prieš suformuluodama *nemo tenetur se ipsum accusare* principą kontinentinė teisė laikėsi *nemo punitur sine accusatore* (niekas negali būti nubaustas nesant kaltintojo) ir *nemo tenetur detegere turpitudinem suam* (niekas neprivalo viešai atskleisti savo gėdos) principų³¹. Literatūros analizė leidžia teigti, jog šių elgesio taisyklių romėnų teisėje nebuvo, todėl tiksliai nežinoma, kada romanų-germanų teisė ėmė jomis vadovautis. Galima spėti, jog savęs nežeminimo ir nekaltinimo privilegija atsirado ėmus riboti religinę pareigą prisipažinti padarius nusikaltimą. Iki 3 a. už nuodėmes reikėjo atlikti krikščioniškąją atgailą prieš Dievą ir visuomeninę bausmę. Ar pastaroji bausmė apskritai apėmė viešą išpažintį, ar pakako privataus prisipažinimo, ginčytinas klausimas, tačiau galiausiai susiformavo bažnytinis paprotys reikalauti tik privačios išpažinties. Ir, manytina, tik mažinant bažnytinius reikalavimus bei plėtojant visuomeninius santykius, grindžiamus žmogaus teisių ir laisvių apsauga, galėjo pradėti formuotis šiuolaikinis *nemo tenetur* principo turinys.

Ne tik minėto principo ištakos glūdi kontinentinėje teisėje, bet ir pats to principo turinys, suformuluotas viduramžiais, tapo teisiniu šablonu. Taisyklė buvo išdėstyta ir išaiškinta populiariuose viduramžių procesiniuose žinyuose, pavyzdžiui W. Durantis sudarytoje enciklopedijoje „*Speculum iudicale*“. Šis veikalas buvo sudarytas 1271 m., o 1286 m. ir 1291 m. pataisytas. Jame buvo išdėstyti bendrosios tvarkos reikalavimai civilinių, baudžiamųjų ir kanoninių procesų, taip pat sutartinių santykių apžvalga, o šio veikalo turinys buvo žymiai detalesnis nei daugelio kitų to meto teisinės literatūros autorių darbų³². Taigi, dar ilgai prieš pasirodant savęs nekaltinimo privilegijai common law ar kontinentinėje teisėje šio svarbaus principo užuomazgos buvo aptinkamos atskiruose teisiniuose dokumentuose. Tam tikra apimtimi galiojusioje kanoninėje teisėje viduramžiais buvo konstatuota, jog asmuo negali būti verčiamas viešai prisipažinti ir save kaltinti, o iki 17 a. visuomeniniame gyvenime savęs nekaltinimo privilegija išaugo iki teisės neprisiekti prieš apklausą, kol nebus pateiktas įtarimas ar jį pagrindžiantys įrodymai. Galima pastebėti, kad panašia tvarka šis principas vystėsi ir anglosaksų teisėje.

Nepaisant to, kad šis precedentas buvo pripažintas faktiškai visų tyrėjų, kurie rašė šia tema, tik keli iš jų išskyrė savęs nekaltinimo bruožus kontinentinėje teisėje kaip moderniosios teisės pagrindą³³. Esant tokiai esminei priešpriešai tarp common law ir romanų-germanų teisių statusų ir dėl garbės būnant efektyviu modernios teisės šaltiniu, visgi pirmenybė dažniausiai atiduodama anglų teisei, dėl to įprastai ir

³⁰ Helmholz, R. H., *et. al.*, *supra* note 6, p. 1-7.

³¹ Leo, R. A.; Thomas III, G. C., *supra* note 8, p. 156-166.

³² *Ibid.*

³³ *Ibid.*

nemo tenetur se ipsum accusare principo kilmė siejama su Anglijos teise. R. Merkevičius su šia nuomone turbūt nesutiktų. Jis *nemo tenetur* principo istorinės kilmės aiškinimą pirmiausia sieja su Talmudo teise³⁴. Tokios nuomonės laikosi ir kai kurie užsienio autoriai³⁵, tačiau kyla klausimas, ar Talmudo teisė tikrai buvo šiuolaikinės moderniosios teisės šaltiniu. Net neatsižvelgiant į faktą, jog draudimo versti duoti parodymus prieš save kilmei netiesioginės įtakos turėjo ir romėnų teisė, būtų sunku sutikti su tokiomis šių autorių nuomonėmis. Darytina išvada, jog Talmudo teisėje greta kitų teisės sistemų taip pat vystėsi *nemo tenetur* principas, tačiau jis neturėjo didelės įtakos moderniajai principo formulavimui.

Apžvelgus šias teorijas, galima pabandyti išsamiausiai atsakyti į klausimą, kur buvo pirmosios šiuolaikinio draudimo versti duoti prieš save parodymus principo užuomazgos. Draudimo versti duoti parodymus prieš save garantijos, kaip vieno iš pamatinių proceso principų, kilmė visgi sietina su iš senovės romėnų teisės kilusia kontinentine teise. Nors romėnų teisė ir neturėjo tokių griežtai suformuluotų principų, visgi formuojantis formuliariniam procesui, civilinis, taip pat ir baudžiamasis procesai Romos Respublikoje pasidarė patogesni šalių ginčams spręsti, nes viena iš proceso šalių – ieškovas – galėjo pateikti ieškinį atsakovui, o šis savo ruožtu galėjo sutikti su ieškovo jam keliamomis pretenzijomis bei pripažinti savo kaltę arba atsisakyti sutikti³⁶. Ši taisyklė padarė įtaką kontinentinės teisės raidai, o per ją netiesiogiai paveikė ir Anglijos teisę. Taigi apibendrinant galima teigti, jog vėlesnė šio principo raida liudija, kad draudimo versti duoti parodymus pamatinę koncepciją perėmusi besivystanti Europa šį principą plėtojo, o vėliau anglosaksų tradicinė teisė suteikia šiam principui moderniosios teisės turinį, kurį konstituciniu lygmeniu patvirtino JAV ir kitos pasaulio valstybės.

Draudimo versti duoti parodymus prieš save principo samprata ir turinys keitėsi priklausomai nuo laikmečio ir visuomeninio mentaliteto. Modernusis šio principo turinys įtvirtintas daugelio Europos valstybių teisės aktuose. Vokietija yra viena pirmųjų Europos valstybių, kurioje 19 a. pradžioje baudžiamąjį proceso įstatymuose buvo tiesiogiai įtvirtintas šis principas, o romėnų teisės poveikis, teisės institutų ir sąvokų, net teisinės recepcijos Vokietijoje buvo gerokai spartesnės ir stipresnės nei kur nors kitur Europoje³⁷.

1.2 Draudimo versti duoti parodymus prieš save garantijos turinys

³⁴ Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008, p. 472-473.

³⁵ Reiter, Ch. H. M. *Nemo tenetur se ipsum prodere und Steuererklärungspflicht. Zur Strafbarkeit der wiederholenden Hinterziehung periodischer Veranlagungs- und Fälligkeitssteuern im anhängigen Steuerstrafverfahren*. München: Herbert Utz Verlag GmbH, 2007, p. 27-28.

³⁶ Jurka, R., *supra* note 3, p. 33.

³⁷ *Ibid.*

1.2.1 Draudimo versti duoti parodymus prieš save garantijos turinys tarptautiniuose aktuose ir taptautinių teismų praktikoje

Nemo tenetur se ipsum accusare, nemo tenetur prodere se ipsum arba tiesiog *nemo tenetur* (lv.: *tiesības nevainot noziegumā pašam sevi*; rus.: *Никто не обязан обвинять самого себя*; angl.: *no man is bound to accuse himself*; vok.: *niemand ist verpflichtet, sich selbst zu belasten*; pranc.: *Nul n'est pas obligé de à s'accuser lui même*) yra definicijos, kurių šaknys slypi senovės Romoje ir kurios šiandien pripažįstamos pasauliniu mastu. Lietuvių kalboje šis principas reiškia draudimą versti duoti parodymus prieš save, tačiau literatūroje šis draudimas dažnai vadinamas savęs nekaltinimo privilegija/principu/imunitetu, taip pat teise savęs nekaltinti ar neliudyti prieš save arba tiesiog teise tylėti. K. Rogall aptariamą principą išreiškia formuluote *nemo tenetur se ipsum accusare vel prodere*, kuri reiškia, jog niekas negali būti verčiamas ne tik aktyviai dalyvauti prieš jį nukreiptame procese, bet ir spartinti šį procesą³⁸. M. Gušauskienė teigia, kad teisė neliudyti prieš save sietina su liudytojais, o apkritai teisė tylėti su įtariamaisiais ar kaltinamaisiais, tačiau toliau analizuodama šių teisių apimtį autorė šias sąvokas vartoja kaip sinonimus³⁹. Toks sąvokų aiškinimas, šio darbo autoriaus nuomone, yra priimtinausias, jo laikosi daugelis užsienio specialistų, nes analizuojant literatūrą vokiečių ir anglų kalbomis nebuvo aptikta aiškiai suformuluotų minėtų sąvokų skirtumų. Būtent tokios pozicijos bus laikomasi ir šiame darbe.

Nemo tenetur principas, kaip skeptiško požiūrio į inkvizicinius procesus pasekmė, su politinio liberalizmo idėjomis įsitvirtino tiek tarptautinėje, tiek ir daugelio pasaulio valstybių nacionalinėse teisėse. Tarptautiniu lygiu šis principas išdėstytas Tarptautiniame pilietinių ir politinių teisių pakte. Šio dokumento 14 straipsnio 3 dalies g punkte aiškiai pasakoma, jog kiekvienas asmuo, nagrinėjant bet kuri jam pareikštą kaltinimą, visiškos lygybės sąlygomis turi teisę nebūti verčiamas duoti parodymų prieš save arba prisipažinti esąs kaltas⁴⁰. Pagal šį paktą įsteigtas Žmogaus teisių komitetas, kuris nagrinėja valstybių pranešimus – ataskaitas apie pakto įgyvendinimą, tačiau tokių ataskaitų trūkumas yra tas, jog šio komiteto analitiniai dokumentai neturi svarbios juridinės galios, o individualių bylų, bent jau „lietuviškų“, išnagrinėjama palyginus nedaug. Visai kitaip yra su Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Šios konvencijos 6 str. įtvirtintas teisingo proceso principas, nekaltumo prezumpcija ir minimalios garantijos, į kurias nusikaltimo padarymu kaltinamas asmuo turi teisę⁴¹. Dėl šio straipsnio ne kartą pasisakė EŽTT: „*Nors Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje aiškiai neišsakyta teisė tylėti ir savęs nekaltinti, visgi šis straipsnis atitinka tarptautiniu mastu*

³⁸ Rogall, K., *supra* note 18, p.139.

³⁹ Ancelis, P., *et al. Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009. p. 243-244.

⁴⁰ Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.

⁴¹ Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.

pripažintą teisingą bylos nagrinėjimą, kaip išskirtinį baudžiamojo proceso principą, kuris būtent ir garantuoja nemo tenetur se ipsum accusare principo apsaugos užtikrinimą“.⁴² Kitoje savo byloje Teismas vėl teigė: „*Tai yra visuotinai pripažintas, teisingo proceso tarptautinis principas, kurio tikslas apsaugoti asmenį nuo netinkamų teisėsaugos institucijų veiksmų, kuriais stengiamasi prieš kaltininko valią išgauti parodymus, išvengti klaidų teismams priimant sprendimus ir užtikrinti Konvencijos 6 straipsnyje numatytus tikslus*“.⁴³ Šiais argumentais teismas aiškiai pasakė, jog *nemo tenetur* yra svarbus baudžiamojo proceso teisės principas ir jo visą apimtį saugo EŽTT, kurio sprendimai pripažįstami Europos Tarybai priklausančiose valstybėse. Tačiau ar šis principas taikomas tik baudžiamajame procese? Europos Teisingumo Teismas (toliau tekste ETT) yra pasisakęs: „*Konkurencijos teisės pažeidimo tyrimo procedūroje teisės neduoti parodymų prieš save apimtis yra siauresnė nei baudžiamajame procese, todėl juridinis asmuo tokiose bylose turi pateikti visą reikalaujamą informaciją, susijusią su faktinėmis bylos aplinkybėmis, tačiau neprivalo atsakyti į klausimus, kuriais pripažintų padaręs pažeidimą. Tokiose bylose reikia atskirti parodymus nuo įrodymų*“.⁴⁴ Šiuos argumentus yra pakartoję ir nacionaliniai valstybių teismai, Lietuvoje vienoje iš savo bylų tai padarė Lietuvos Vyriausias administracinis teismas patvirtindamas ETT praktiką⁴⁵. Remiantis tuo, kas išdėstyta, galima teigti, jog savęs nekaltinimo principas iš dalies galioja ir kitose teisės šakose. ETT patvirtindamas šio principo galiojimą administracinėje teisėje atskyrė parodymų davimą ir įrodymų pateikimą. Visi materialaus pobūdžio įrodymai tiriant bylą turi būti pateikiami, tačiau parodymų, kuriais asmuo tiesiogiai prisipažintų pažeidęs tam tikras teisės normas, gali neduoti. Atsižvelgiant į baudžiamųjų ir administracinių sankcijų skirtumus ir šių bylų tipų nagrinėjimo ypatybes, toks teismo sprendimas vertintinas teigiamai. Juk administraciniai santykiai iš esmės remiasi dokumentais, be kurių ištirti kylančius ginčus taptų neįmanoma, o pagal gresiančių sankcijų dydį administracinėje teise, lyginant su baudžiamąja teise, *nemo tenetur* principas turi proporcingai mažėti. Žinoma, į Europos Teisingumo Teismo išsakytus argumentus reikia vertinti atsargiai. Dviejų tarptautinių teismų sąveikos ir jų praktikos suderinamumo klausimas lieka neišspręstas ir valstybėms kelia daug neaiškumų. Pasitaiko šių teismų skirtingų vienos teisės aiškinimo aspektų, pavyzdžiui, minėtoje Orkem prieš Komisiją byloje ETT nėra aiškiai pripažinęs teisės neteikti parodymų prieš save pagal Konvencijos 6 str., o EŽTT, kaip jau buvo minėta, aiškino šį straipsnį kaip ginantį teisę tylėti ir neprisidėti prie savęs apkaltinimo⁴⁶. Šie Teismai nagrinėdami bylas remiasi skirtingais dokumentais, todėl sunku pripažinti

⁴² *J. B. v. Switzerland*, No. 31827/96, ECHR 2001-III.

⁴³ *Allan v. The United Kingdom*, No. 48539/99, ECHR 2002-IX.

⁴⁴ Case 374/87, *Orkem v. Commission of the European Communities* [1989] ECR 3283.

⁴⁵ Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2008 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A³⁹-1939-08.

⁴⁶ Jočienė, D.; Čilinskas, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Petro ofsetas, 2004, p. 28

vieno iš jų viršenybę prieš kitą. Prisijungus Europos Sąjungai (toliau tekste ES) prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos ETT žmogaus teisių apsaugos srityje galėtų nevaržomai naudotis EŽTT suformuota praktika, taip sumažinant šių Teismų sprendimų kolizijos galimybes.

Civilinėje teisėje *nemo tenetur* principas iš dalies taip pat galioja. Asmuo, manantis, jog jo teisė pažeista, gali kreiptis į teismą ir prašyti atlyginti patirtą žalą arba atkurti pažeistą teisę. Net pats asmuo, būdamas atsakingas dėl tokio savo teisės pažeidimo, nepraranda teisės kreiptis į teismą, o proceso metu jis neprivalo pripažinti savo kaltės ar kitaip atsisakyti savo pretenzijų. Galutinį sprendimą byloje priima teismas ir tik jis nustato vienintelę tiesą byloje. Būtent taip darbo autorius pripažįsta *nemo tenetur* principą civiliniame procese. Panašios nuomonės laikosi ir S. B. Reichenbach⁴⁷.

Vienoje žinomiausių bylų apie savęs nekaltinimo privilegiją baudžiamajame procese Saunders prieš Jungtinę Karalystę ypač išsamiai pasisakė apie *nemo tenetur* principo galiojimą, ribas ir įtvirtinimą Konvencijos 6 str⁴⁸. Tačiau aiškinantis šio principo esmę nereikėtų apsiriboti vien Konvencija ar ją aiškinančių teismų sprendimais. Nors Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija tiesiogiai neuždraudžia kliudyti kaltinamajam bendrauti su gynėju pašaliečiams negirdint, toks draudimas yra įtvirtintas Minimalaus elgesio su suimtaisiais asmenimis taisyklių 93 straipsnyje, kuriame preziumuojama, jog suimtojo pokalbiai su advokatu gali būti policijos ar kalėjimo tarnautojų stebimi, bet negali būti nei tiesiogiai, nei netiesiogiai klausomi⁴⁹. Tokių netiesiogiai susijusių su aptariamu principu taisyklių yra ir kituose teisės aktuose. Tačiau visuose minėtuose dokumentuose savęs nekaltinimo privilegija siejama iš esmės su kaltininku. Visgi ši teisė yra žymiai platesnė nei galima suvokti iš pažodinio teisės normų teksto. Atsižvelgiant į dalyvavimo procese laisvės principą, teise atsisakyti duoti parodymus, nepriklausomai nuo to, ar ji buvo baudžiamojo persekiojimo institucijų išaiškinta asmeniui, gali naudotis tiek įtariamasis, tiek kaltinamasis, tiek ir liudytojas. Pastarasis dažnai būna jungiančiaja grandimi tarp nusikaltimo padarymo ir jo išaiškinimo. Todėl itin svarbu imtis atitinkamos įstatymų leidybos ir praktinių priemonių siekiant užtikrinti liudytojo teisę – laisvai ir be jokio bauginimo duoti parodymus⁵⁰.

M. Gušauskienės sąvokos „teisė tylėti“ apibrėžimas taikomas tam tikroms teisių grupėms, kurios apima: a) bendrąjį imunitetą, priklausantį visiems asmenims apklausos metu neatsakyti į juos kaltinančius klausimus; b) specialųjį imunitetą, skirtą įtariamiesiems tyrimo metu nepateikti įrodymų ir neduoti

⁴⁷ Reichenbach, S. B. *§ 1004 BGB als Grundlage von Beweisverboten*. Tübingen: Mohr Siebeck Tübingen, 2004.

⁴⁸ *Saunders v. The United Kingdom*, No. 19187/91, ECHR 1996-VI.

⁴⁹ Bernatoniš, J., et al. *Žmogaus teisės ir laisvės: Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995, p. 146-147

⁵⁰ Jurka, R., et al. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006, p. 131-143

parodymų, dėl kurių jie gali tapti kaltinamaisiais ir c) specialųjį imunitetą kaltinamiesiems teismo nagrinėjimo metu išlikti pasyviems⁵¹, nėra tikslus. Šio darbo autorius laikosi nuomonės, jog tai tas pats imunitetas, siekiantis apsaugoti asmenį nuo savęs pasmerkimo, ir nors skirtingiems proceso dalyviams jis taikomas skirtingos apimties, tačiau esminės taikymo sąlygos išlieka vienodos. Todėl norint išskaidyti *nemo tenetur* principą pagal subjektus reikėtų jį traktuoti kaip imunitetą, taikomą visos apimties įtariamiesiems ir kaltinamiesiems, bei imunitetą, iš dalies taikomą liudytojams. Tai reiškia, kad įtariamasis ikiteisminio tyrimo metu, o kaltinamasis teismui nagrinėjant bylą turi visišką pasyvumo teisę, jie gali nepateikti jokių parodymų, neatsakyti į jokių su tiriamąja byla susijusių klausimus. Panaši situacija yra ir renkant įrodymus. Kadangi teisingumo poreikis ir būtinybė sumažinti iki minimumo pavojų, kad kaltinamasis bus nuteistas remiantis jo paties parodymais, yra svarbesni už principą, pagal kurį teismas turi teisę gauti visus įrodymus, baudžiamosiose bylose ribojamas daiktinių įrodymų, kurie galėjo būti gauti iš įtariamojo naudojant prievartos priemones, naudojimas, išskyrus įrodymus, kurie egzistuoja nepriklausomai nuo įtariamojo valios, pavyzdžiui, inter alia, įrodymai, gauti išdavus orderį, kvėpavimo testai, kraujo ir šlapimo mėginiai, DNR testams naudojami kūno audiniai⁵². Liudytojas gali neduoti parodymų ir neatsakyti į klausimus tik apie savo ar savo artimų giminaičių įvykdytą nusikaltimą. Niekur nėra tiesiogiai pasakoma apie liudytojo galimybę nepateikti turimų daiktinių įrodymų, kurių pagrindu jam būtų pateikti įtarimai, tačiau būtų logiška daryti išvadą, jog šią teisę jis taip pat turi, nes įrodymų pateikimas prilygtų prisipažinimui padarius nusikalstamą veiką, o savęs nekaltinimo privilegija apima ir draudimą versti prisipažinti įvykdžius nusikaltimą. Reikia pabrėžti, kad tarptautinėje teisėje pripažįstama, jog teisė tylėti nėra absoliuti net kaltinamajam ar įtariamajam. Tai patvirtina ir EŽTT: „*Jei kaltintojas turi paaiškinimo reikalaujančių, tvirtų prima facie įrodymų, kuriuos kaltinamasis turi būti pajėgus duoti, tačiau jų neduoda, galima daryti sveikai nuovokai neprieštaraujančią išvadą, kad paaiškinimų nėra ir kad kaltinamasis yra kaltas*“.⁵³ Galima teigti, jog tokio precedento pripažinimas yra drąsus žingsnis. Savęs nekaltinimo privilegija yra neatskirama nekaltumo prezumpcijos, onus probandi ir teisingo proceso principo dalis. Teisė į tvarkingą teisingumo vykdymą demokratinėje visuomenėje yra išskirtinė ir ši teisė net ir kovojant su organizuotu nusikalstamumu ar kitais sunkiais nusikaltimais turi būti puoselėjama⁵⁴. Juk nukentėjusioji pusė turi pateikti įrodymus, užtikrinančius kaltinamojo kaltę, kuris neprivalo prisidėti prie bylos ištyrimo, o bet kokios abejonės traktuojamos būtent jo naudai. Įrodymai, kuriems reikia paaiškinimų, be jų tampa abejotini ir neužtikrinti. Jei kaltinamasis laikosi jam garantuojamos teisės tylėti

⁵¹ Ancelis, P., *et.al.*, *supra* note 39, p. 243-244

⁵² Europos Bendrijų Komisijos 2006 m. balandžio 26 d. Žalioji knyga COM/2006/174 dėl Nekaltumo prezumpcijos [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.17]. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2006/com2006_0174lt01.pdf.

⁵³ *John Murray v. The United Kingdom*, No. 18731/91, ECHR 1996-I.

⁵⁴ Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, Nr. 37, p. 34-43

ir neduoda jokių paaiškinimų, teismas laikydamasis teisingo proceso principo ir nekaltumo prezumpcijos negali nuteisti asmens remdamasis vien tokiais įrodymais. Bet koks spaudimas suteikti reikiamą informaciją dėl kaltintojo pateiktų įrodymų turi būti vertinamas kaip *nemo tenetur* principo pažeidimas ir pripažinti tokius įrodymus netinkamais.

1.2.2 Konstitucinis *nemo tenetur* principo turinys Lietuvos ir Vokietijos teisėje

Lietuvoje, kaip ir Vokietijoje, bei daugelio kitų demokratiškos valstybių teisėje *nemo tenetur* pripažįstamas esminiu baudžiamojo proceso principu, tačiau jo išraiškos formos nėra tapačios.

Lietuvoje *nemo tenetur* principas tiesiogiai įtvirtintas Konstitucijos 31 str. 3 d., kurioje išsakmiai nurodoma, jog draudžiama versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius⁵⁵. Pasak R. Merkevičiaus, Konstitucijos 31 str. 3 d. saugo asmenį tiek nuo tiesioginio, tiek nuo netiesioginio vertimo duoti parodymus⁵⁶. Neįmanoma nepritarti tokiam R. Merkevičiaus pastebėjimui. Konstitucijos sisteminė analizė leidžia daryti išvadą, jog asmuo negali būti verčiamas duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius ne tik sukeltam jam faktinį blogį arba grasinant tuoj pat tai padaryti, bet ir sukurtam tokio asmens padėtį apsunkinančias aplinkybes tolesniame baudžiamajame procese. Tai reiškia, kad asmuo, pasinaudojęs teise tylėti, negali pajusti dėl to jokių neigiamų padarinių nagrinėjant bylą teisme, paskiriant jam bausmę ar dar kitose proceso stadijose.

Aptariamą Konstitucijos nuostatą reikia vertinti kartu su kitais konstituciniais principais, užtikrinančiais teisingą analizuojamos garantijos įgyvendinimą. Konstitucija, gindama garbę ir orumą, minties išraiškos laisvę, privatų gyvenimą, žodinių pokalbių natūralumą bei spontaniškumą, teisę į kiekvieno pasakyto žodžio panaudojimą, taip pat draudimą neribotam asmenų duomenų rinkimui, parodymų gavimu laiko bet kokią baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijos pareigūno elgesį, kuris yra tinkamas ir kuriuo siekiama išgauti asmenį įkaltinančią informaciją⁵⁷.

Nemo tenetur se ipsum accusare principo taikymo kontrolę Lietuvoje vykdo visi bendrosios kompetencijos teismai, įskaitant ir Aukščiausiąjį Teismą bei Konstitucinį Teismą. Dėl principo, draudžiančio versti duoti parodymus prieš save, įtvirtinimo pritarė Lietuvos Aukščiausiasis Teismas: „Principas, kad draudžiama versti duoti parodymus prieš save (lot. *nemo tenetur se ipsum accusare*), įtvirtintas Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje, baudžiamojo proceso kodekse. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje numatyta kiekvienam

⁵⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

⁵⁶ Merkevičius, R., *supra* note 34, p. 503.

⁵⁷ Merkevičius, R. *Nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*. 2006, Nr. 60. p. 50-65.

*asmeniui teisės į teisingą procesą garantija. Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje yra išaiškinta, kad verčiant liudyti prieš save teisingo proceso principas yra pažeidžiamas.*⁵⁸ Nors Teismas šioje nutartyje pamini svarbiausias teisės normas, kurios užtikrina *nemo tenetur se ipsum accusare* principo įgyvendinimą, tačiau paminėtas Tarptautinis pilietinių ir politinių žmogaus teisių paktas – svarbus tarptautinis dokumentas, kuriuo remiantis taip pat gali būti grindžiamas *nemo tenetur* principo pažeidimas.

Atsižvelgiant į šias Konstitucijos saugomas asmens teises bei laisves šio darbo autorius daro išvadą, kad konstitucinis parodymų sąvokos turinys yra platesnis nei vyraujantis baudžiamojo proceso teisės doktrinoje. Tačiau jis teigia, kad apsauga nuo tokių parodymų davimo negali būti absoliutinama. Esant tokiai situacijai bet kokie slapti veiksmai ar sankcionuoti ikiteisminio tyrimo veiksmai prieš įtariamąjį siekiant gauti jo kaltę įrodančią informaciją taptų neteisėti. Tai prieštarautų tarptautinėse sutartyse įtvirtintiems baudžiamojo proceso principams, o ikiteisminio tyrimo pareigūnams neturint pakankamai galių surinkti įrodymų baudžiamasis procesas patirtų visišką fiasko, tik pavieniai asmenys būtų nuteisiami už nusikalstamų veikų padarymą. Siekiant išvengti tokios suirutės pačioje Konstitucijoje numatomos išimtys, kuomet atitinkamoms institucijoms paliekama galimybė apriboti asmenų teises (pvz. 22 str. 1 d.: Žmogaus privatus gyvenimas neliečiamas, tačiau 22 str. 3 d.: informacija apie privatų asmens gyvenimą gali būti renkama tik motyvuotu teismo sprendimu ir pagal įstatymą⁵⁹). Tačiau Konstitucijoje numatyti tik bendrieji principai, o kokiais atvejais galimos numatytos išimtys, kas, kaip ir kiek jas taiko, nustato BPK, Operatyvinės veiklos įstatymas ir kiti įstatymai. Manytina, jog toks apsaugos mechanizmas atitinka visus tarptautiniu mastu keliamus baudžiamojo proceso reikalavimus, nepažeidžia nuo dabartinės visuomenės neatskiriamos teisių ir pareigų vienovės ir suponuoja galimybę padarant kuo mažiau nuostolių žmonių teisėms bei laisvėms pasiekti maksimalių rezultatų baudžiamajame procese.

Vokietijoje *nemo tenetur* principo įgyvendinimo priežiūrą iš esmės vykdo tie patys teismai kaip ir Lietuvoje, tačiau tam tikra apimtimi šio principo kontrolę gali atlikti ir specializuoti teismai. Jei nagrinėjant bylą finansinių nusižengimų teisme susiduriama su galimu savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimu, teismas privalo nuosprendyje pasisakyti ir dėl pastarojo pažeidimo. Žinoma, svarbiausią juridinę galią turi Vokietijos Konstitucinio Teismo ir Aukščiausiojo Teismo sprendimai, kurių viename pastarasis Teismas pasisakė dėl savęs nekaltinimo privilegijos turinio įtvirtinimo Vokietijai aktualiuose teisės aktuose: „*Savęs nekaltinimas yra vienas iš pagrindinių teisinės valstybės baudžiamojo proceso principų. Jis įtvirtintas Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 55 str., 136 str. 1 d., 136a str. 1 ir 3 d.,*

---

⁵⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.

⁵⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.

163 str. 3 d., ir 243 str. 4 d. Vokietija taip pat remiasi Tarptautinio pilietinių ir politinių žmogaus teisu paktą 14 str. 3 d. g punktu bei Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 str., garantuojančiu teisingą bylos nagrinėjimą. Šis principas galioja visiems liudytojams, neatsižvelgiant į jų asmenybes, ir visiems kaltinamiesiems, nepaisant įvykdytos nusikalstamos veikos sunkumo laipsnio, nes baudžiamasis procesas nesiekia bet kokia kaina išsiaiškinti tiesą, jo metu laikomasi teisingumo, proporcingumo, pagarbos žmogui ir kitų principų.⁶⁰ Vokietijos Teismas gan išsamiai išdėsto jai aktualias teisės normas užtikrinančias *nemo tenetur* principo įgyvendinimą. Tačiau Aukščiausiasis Teismas nepamini Vokietijos Konstitucijos. Joje nėra tiesiogiai įtvirtintas draudimas versti duoti parodymus prieš save, tai gal šis principas Vokietijoje nėra konstitucinis? Lieka neaišku, kodėl Vokietijos Konstitucijoje nėra tiesiogiai įtvirtintas šis principas, juk jau 1877 m. Antrojo Vokietijos reicho baudžiamojo proceso kodekse buvo numatyta galimybė atsisakyti suteikti informaciją, jei už tai pačiam asmeniui grėstų baudžiamasis persekiojimas. Tačiau tokį tiesioginio principo įtvirtinimo nebuvimą, kaip galima pastebėti, kompensuoja Vokietijos Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Konstitucinėje jurisprudencijoje yra daugybė bylų, kuriose Teismas arba tiesiogiai pasisako šiuo klausimu aiškindamas Konstitucijos 1 ir 2 straipsnių turinį, arba nagrinėdamas bylą kitu aspektu vienaip ar kitaip primena, kad Konstitucijoje, nors ir netiesiogiai, tačiau visgi yra įtvirtintas draudimas versti save kaltinti. Štai vienoje byloje Vokietijos Konstitucinis Teismas aiškiai nurodė: „Konstitucijoje nėra tiesiogiai įtvirtintas draudimas save kaltinti, tačiau šį draudimą saugo jos 1 ir 2 str., kuriuose numatyta pagarba žmogaus orumui bei laisvas asmenybės vystymas ir kitos pagrindinės asmens teisės⁶¹. Verčiant asmenį liudyti prieš save arba kitokiais būdais save kaltinti būtų pažeistas jo orumas. Taigi, būtent šie straipsniai suteikia asmeniui teisę neteikti parodymų prieš save.“⁶² Kitame savo sprendime Vokietijos Konstitucinis Teismas papildydamas jau išdėstytus argumentus teigia: „Liudytojui priklausanti teisė neatsakyti į klausimus, susijusius su jo padarytais nusikalstamais veiksmais, numatyta baudžiamojo proceso kodekse, yra konstitucinė, nes šį kodekso straipsnį reikia vertinti kompleksiskai su Konstitucijos 1 str. 1 d. bei 2 str. 1 d. Tik užtikrinus asmens teisę būti nuteistam pagal surinktus įrodymus, nesiremiant asmens parodymais prieš save, bus užtikrintos minėtuose Konstitucijos straipsniuose įtvirtintos nuostatos.“⁶³

Žinoma nereikia suprasti, jog kiekvienas teisėsaugos institucijų vykdomas veiksmas, kuris riboja asmens teises, yra vertinamas kaip neteisėtas. Konstitucinis Teismas tokią situaciją aiškino taip: „Konstitucijos 1 ir 2 straipsniuose garantuojamų asmens teisių ribos nėra absoliučios ir priklauso nuo

⁶⁰ BGH 3 StR 104/07 - Urteil vom 26. Juli 2007 (LG Wuppertal).

⁶¹ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.15]. <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>.

⁶² BVerfG, 2 BvR 467/08 – Beschluss vom 31. März 2008.

⁶³ BVerfG, 2 BvL 13/07 – Beschluss vom 27. April 2010.

asmens apsisprendimo įvairiose gyvenimo situacijose. Smurtu arba kitokiu būdu pažeidęs visuomeninę rimtį ar gerovę asmuo už savo veiksmus turi sulaukti atsako, kuris būtų proporcingas, pagrįstas įstatymais.”⁶⁴ Tokią Teismo nuomonę tinkamai iliustruoja A. Vaišvila teigdamas, kad individas negali legaliai apsaugoti savo intereso kitaip, kaip tik gerbdamas kito asmens tokią pat teisę, kad tokio įsipareigojimo būtinybė kyla ne iš paprasto altruizmo, o iš tos pačios meilės savo paties interesui – iš egoizmo⁶⁵. Remiantis teisių ir pareigų vienove bei pagarbos žmogaus orumui, proporcingumo, teisingumo ir kitais principais Vokietijoje netiesiogiai uždraudžiama taikyti neteisėtus apklausos metodus ir bet kokias luošinančias ar žeminančias bausmes, taip pat mirties bausmę, kuri Vokietijoje uždrausta nuo 1949 m. Tik tinkamai laikantis šių principų bus apsaugoti tiek bendri valstybės interesai, kuriuos pažeidus apsunkinama teisingumo vykdymo funkcija, tiek pagrindinės žmogaus teisės bei laisvės, kurių nepaisymas menkina valstybės autoritetą ir kurių apsaugą užtikrina tarptautiniai ir nacionaliniai teisės aktai.

2. NEMO TENETUR PRINCIPO REALIZAVIMAS

2.1 Nemo tenetur principo realizavimas liudytojo, įtariamojo ir kaltinamojo apklausose

Apskritai baudžiamajame procese gali dalyvauti nemažai asmenų, tačiau itin jautri įtariamojo, kaltinamojo ir liudytojo teisinė padėtis verčia suteikti jiems papildomų garantijų⁶⁶, tarp kurių yra ir savęs nekaltinimo privilegija, kurios konkretus turinys dėstomas tiek Lietuvos, tiek ir Vokietijos baudžiamojo proceso kodeksuose.

Lietuvos BPK 80 str. 1 p. numatyta, kad liudytoju negali būti apklausiamas asmuo, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai įvykdytą nusikalstamą veiką. Būtent ši nuostata ir apibrėžia *nemo tenetur* principą, taikomą liudytojui, tačiau po Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą, derinant Lietuvos teisę su Europos Bendrijos teisės aktais, daug pastarųjų teisės aktų, užtikrinančių šią ir kitas liudytojų teises, buvo inkorporuoti į Lietuvos teisę ir dabar yra taip pat tiesiogiai taikomi teisinėje sistemoje. Tik laikantis visų įstatymuose numatytų reikalavimų ir laiku įspėjus liudytoją apie galimybę pasinaudoti teise neduoti parodymų ir apie atsakomybę už melagingų parodymų davimą visi jo pateikti liudijimai galės būti pripažinti tinkamais naudoti teisme: „*Lietuvos Respublikos Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje ir BPK 80 straipsnio 1 dalies 1 punkte įtvirtintas draudimas versti asmenį duoti parodymus prieš save. Iš baudžiamosios bylos matyti, kad Z. P. ikiteisminio tyrimo metu buvo šaukiama ir apklausiama Lietuvos Respublikos generalinėje prokuratūroje kaip liudytoja baudžiamojoje byloje (duomenys neskelbtini). Z. P.,*

⁶⁴ BverfG, 2 BvR 1062/87 – *Beschluss vom 14. September 1989*.

⁶⁵ Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000, p. 95.

⁶⁶ Jurka, R., et. al. *Baudžiamojo proceso dalyviai*. Vilnius: Industrias, 2009, p. 10-11.

apklausta 2006 m. rugsėjo 27 d. kaip liudytoja, buvo įspėta pagal BK 235 straipsnį, jai buvo išaiškintos BPK 81 ir 83 straipsniuose numatytos teisės bei atsakomybė. Nėra pagrindo pripažinti, kad Z. P. ikiteisminio tyrimo metu buvo verčiama duoti parodymus prieš save.⁶⁷ Patraukus liudytoją baudžiamojon atsakomybėn arba nuteisus kaltininką pasiremiant neteisėtai išgautais parodymais visas procesas su jo pasekmėmis įprastai tampa niekinis: „Jei asmuo ikiteisminio tyrimo pradžioje buvo apklaustas kaip liudytojas, o vėliau jis tapo įtariamuoju ir kaltinamuoju, tai teismas, tirdamas įrodymus, į tokio asmens kaip liudytojo parodymus apskritai turi nekreipti dėmesio, nes jie neturi teisinės reikšmės. Negalima nuteisti asmens tokių įrodymų pagrindu.“⁶⁸ Šis mechanizmas yra vertintinas teigiamai, nes skatina teisėsaugos pareigūnus vykdyti liudytojų apklausas laikantis visų joms keliamų reikalavimų, o teismas *ex officio* patikrina įrodymų teisėtumą. Tačiau ne tik institucijos turi laikytis įstatymo reikalavimų, bet ir liudytojas tiek pagal Lietuvos BPK, tiek ir pagal Vokietijos BPK gali būti iškvieistas duoti parodymus bet kuriame ikiteisminio tyrimo etape ir jis privalo kviečiamas atvykti pas apklausą atliekantį pareigūną. Tai yra imperatyvi sąlyga, kurios neįvykdęs be pateisinamų priežasčių liudytojas gali būti nubaustas. Tačiau prieš skiriant asmeniui nuobaudą už vengimą atvykti duoti parodymų būtina kiekvienu atveju išsiaiškinti tokio vengimo priežastis. Manytina, jog liudytojui atsakomybė turėtų grėsti tik už piktavališką slapstymąsi ar išsisukinėjimą nuo parodymų davimo, nes visais kitais atvejais jis gali neatvykti pas atitinkamą pareigūną dėl baimės, pasiryžimo trūkumo ar kitų psichologinių problemų, o bet koks grasinimas bausme tik dar labiau „atbaido“ liudytojus nuo teisingų parodymų davimo.

Savęs nekaltinimo principas tiesiogiai reglamentuotas Vokietijos baudžiamajo proceso kodekse. Nors šis kodeksas taip pat neturi vieno atskiro straipsnio ar skyriaus, kuriame būtų iš pagrindų išdėstytas visos *nemo tenetur* principo realizavimo formos, visgi, kalbant apie liudytojus, pagrindinį dėmesį reikėtų atkreipti į BPK 6 skyrių, kuriame reglamentuojama liudytojo apklausa. Vokietijos BPK teigiama, jog liudytojas, iš anksto informuotas apie šią jo teisę, gali atsisakyti duoti parodymus prieš save arba prieš giminaičius ir tai neužtraukia jam baudžiamosios ar administracinės atsakomybės⁶⁹.

Pabrėžtina, jog asmuo, dar nebūdamas šaukiamas duoti parodymų ir suvokiantis bei gebantis perteikti informaciją, jau turi liudytojo potencialą, a priori subjektiškumą,⁷⁰ tačiau teisę, numatytą Vokietijos BPK 55 str. ar Lietuvos BPK 80 str. 1 p. įgyja tik gavęs šaukimą duoti parodymus baudžiamajame procese. Vokietijos BPK 55 straipsnis taikomas tik liudytojams, o jo tikslas nėra apsaugoti ikiteisminio tyrimo pareigūnus ar teismą nuo melagingų liudytojo parodymų, bet atvirkščiai,

⁶⁷ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-500/2009.

⁶⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamajoje byloje Nr. 2K-371/2009.

⁶⁹ Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.27]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>.

⁷⁰ Jurka, R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, Nr. 51 (43).

apsaugoti liudytoją nuo prievolės kaltinti save ar savo artimus giminaičius. Tokiais giminaičiais yra kaltinamojo sužadėtinis (-ė) arba asmuo, su kuriuo kaltinamasis yra susitaręs sudaryti partnerystę; esamas ar buvęs kaltinamojo sutuoktinis (-ė), jei santuoka nutraukta; esamas ar buvęs kaltinamojo partneris (-ė), jei partnerystė nutraukta; taip pat kaltinamojo tėvai, vaikai, seneliai, anūakai, broliai, seserys, proseneliai, proanūkiai, pirmos eilės dėdės ir tetos bei jų vaikai ir kaltinamojo sutuoktinio (-ės) giminaičiai: tėvai, vaikai, seneliai, anūakai, broliai ir seserys⁷¹. Lietuvos BPK 82 str. 2 d. numato galimybę įtariamojo ar kaltinamojo šeimos nariams bei artimiems giminaičiams neduoti parodymų arba neatsakyti į tam tikrus klausimus⁷². Būtent toks liudytojas yra asmeninės ar šeimos paslapties subjektas ir valdytojas, galintis laisva valia nulemti jos likimą – atskleisti arba ne⁷³. Šeimos narių ir artimų giminaičių sąvoka Lietuvoje išaiškinta BPK 38 str. ir Baudžiamojo kodekso (toliau tekste BK) 248 str., tai yra: tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys, seneliai ir vaikaičiai, taip pat su tuo asmeniu gyvenantys tėvai (įtėviai), vaikai (įvaikiai), broliai, seserys ir jų sutuoktiniai, asmens sutuoktinis arba asmuo, su kuriuo asmuo bendrai gyvena neįregistravęs santuokos, arba asmuo, su kuriuo tas asmuo Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nustatyta tvarka susitarė sudaryti santuoką, taip pat sutuoktinio tėvai, buvę sutuoktiniai. Tačiau toks sąvokos turinys neatitinka dabartinių realiųjų. Vokietijos teisėje numatyta artimų giminaičių sąvoka apima Lietuvos BK minimus šeimos narius, artimus giminaičius ir dar labiau praplečia šią sąvoką. Neaišku, kodėl Lietuvoje asmuo, siekiantis neduoti parodymų prieš įtariamąjį ar kaltinamąjį kaip šeimos narys, turi būtinai su juo kartu gyventi. Esant laisvam asmenų judėjimui Europos Sąjungoje, taip pat didėjant galimybėms dirbti ar gyventi ir už ES ribų, šis reikalavimas, autoriaus nuomone, nėra logiškas. Taip pat ginčytinas klausimas, kodėl toks imunitetas Lietuvoje nesuteikiamas proseneliams ar proanūkiams. Medicinai pasiekus dabartinį išsivystymo lygį, o paaugliams anksčiau pradedant lytinį gyvenimą galima situacija, kad tokie giminaičiai bus priversti duoti parodymus vieni prieš kitus. Panaši situacija Lietuvoje galima ir su vaiką užauginusiais teta ar dėde, kurie asmeniui atstoja tėvus, tačiau baudžiamajame procese neįgyja liudijimo imuniteto prieš tokį artimą žmogų, jeigu nėra oficialiai įforminę įvaikinimo. Vokietijoje situacija priešinga ir kartais pasigirsta nuomonių, jog artimų giminaičių sąvoka aiškinama per plačiai, per daug asmenų įgyja liudijimo imunitetą ir dažnai visai nepagrįstai. Iš to, kas išdėstyta, galima daryti išvadą, jog darosi problemiška tiksliai nustatyti sąrašą asmenų, kurie turėtų imunitetą liudyti vieni prieš kitus. Baigtinis artimų giminaičių sąrašas turėtų būti transformuojamas į tam tikrais pagrindais pagrįstą artimų giminaičių sąrašą, sudaromą esant reikalui kiekvienam asmeniui atskirai. Vokietijos BPK jau numato

⁷¹ Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>; Bürgerliches Gesetzbuch [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html>.

⁷² Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

⁷³ Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 198.

galimybę, jog liudytojui atsisakius duoti parodymus apie savo artimų giminaičių galimai padaryti nusikalstamą veiką arba dėl kito BPK 53 str. numatyto imuniteto, dėl atsisakymo pagrindo sprendžia teismas, kuris gali patikėti liudytojo žodžiu arba gali reikalauti priesaikos, už kurios pažeidimą grėstų atsakomybė, tačiau tokia atsakomybė netaikoma liudytojui, duodančiam parodymus apie save, nes teismui išdėstyti atsisakymo duoti parodymus pagrindą reikštų įsipareigojimą atskleisti teismui nusikalstamą veiką, dėl kurios liudytojas neatsako į atitinkamus klausimus⁷⁴. Taigi, būtų pravartu įvesti į Lietuvos BPK nuostatą, leidžiančią teismui pagal faktines aplinkybes nustatyti dviejų proceso dalyvių tarpusavio santykius. Tuomet liudytojas, kilus įtarimams, savo pastangomis turėtų įrodyti, jog jį su įtariamuoju ar kaltinamuoju sieja artimi giminystės, o kartais nebūtinai ir giminystės, ryšiai.

Galimi atvejai, kai pats liudytojas negali priimti sprendimo liudyti baudžiamojoje byloje ar ne. Nepilnamečiai, sutrikusio vystymosi vaikai, globotiniai, sergantys psichikos ligomis, ir kiti asmenys, turintys psichinių ar emocinių sutrikimų, dėl kurių jie negali suprasti savo teisės atsisakyti duoti parodymus, pagal Vokietijos BPK apklausiami tik tuomet, kai jie yra tam pasiruošę ir kai jų teisėtas atstovas bei, esant reikalui, gydytojas, leidžia atlikti apklausą. Amžius, nuo kurio asmuo gali būti liudytoju nėra nustatytas. Kuomet tokiam liudytojui teisėtai atstovauja abudu tėvai, atskirai vienas iš tėvų negali nuspręsti duoti parodymus baudžiamojoje byloje ar pasinaudoti *nemo tenetur* privilegija, jeigu tam yra pagrindas, tik bendras jų sprendimas turi juridinę reikšmę baudžiamajame procese. Gavus leidimą atlikti tokių asmenų apklausą tiek patys asmenys, tiek ir jų atstovai prieš kiekvieną apklausą supažindinami su jų teisėmis, tarp jų ir su teise atsisakyti duoti parodymus. Nors turinčių psichinių ar emocinių sutrikimų asmenų liudijimo ribas iš esmės apsprendžia jų atstovai, visgi draudžiama apklausti tokį asmenį net leidus teisėtam atstovui, jeigu jis aiškiai parodo nenorį bendrauti su baudžiamąjį persekiojimą vykdančiais pareigūnais. Atsakomybė už vengimą duoti parodymus arba melagingų parodymų davimą Vokietijoje gresia tik asmenims nuo 16 metų, jaunesniems ir sutrikusios psichikos asmenims atsakomybė už minėtus įstatymo pažeidimus nekyla.

Lietuvoje iš esmės situacija yra panaši. Atsakomybė už melagingų parodymų davimą taip pat kyla nuo 16 metų, o apskritai amžius, nuo kurio asmuo gali būti liudytoju nėra nustatytas. Galima sutikti su R. Jurka, kad liudytojo amžiaus klausimo nereglamentavimas yra pateisinamas, kadangi tokiu būdu valstybė palieka laisvę baudžiamąjį procesą vykdančioms institucijoms *ex officio* įvertinti situaciją ne tik formaliai, bet ir turiningu požiūriu, kaip to reikalauja humaniškumo principai⁷⁵. Tačiau, kas gali nuspręsti, ar vaikas duos parodymus, ar pasinaudos teise neduoti parodymų, kai vaikas yra liudytojas byloje, kurioje įtariamasis (kaltinamasis) yra jo artimas giminaitis ar šeimos narys. Tokiose situacijose vaikui turėtų

---

⁷⁴ Meyer-Goßner, L. *Strafprozessordnung, Kommentar*, 53. Auflage. München: C.H. Beck Verlag, 2010, p. 214.

⁷⁵ Jurka, R., *supra* note 73, p. 64.

atstovauti tėvai, tačiau kilus įtarimams, jog abu tėvai arba kuris nors vienas iš jų netinkamai jam atstovauja norėdamas palengvinti įtariamojo (kaltinamojo) padėtį, šio darbo autoriaus nuomone, turėtų būti pasinaudojama galimybe keisti atstovą kaip netinkamą. Pagal Lietuvos įstatymus liudytoju negali būti asmuo, kuris pagal sveikatos priežiūros įstaigos pažymą arba teismo psichiatro ar teismo mediko išvadą dėl fizinių ar psichinių trūkumų nesugeba teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus⁷⁶. Tačiau ši BPK nuostata nedraudžia apklausti tokį asmenį, nurodomas tik asmens nesugebėjimas teisingai suvokti reikšmingų bylai aplinkybių ir duoti dėl jų parodymus, tai reiškia, kad net sergantis psichikos ligomis asmuo kartais gali būti leistinu (tinkamu) įrodymų šaltiniu⁷⁷. Savaime suprantama, tokiam asmeniui duodant įtariamojo (kaltinamojo) parodymus yra būtinas gynėjo dalyvavimas, o bet kokia iškilusi abejonė turėtų būti vertinama stengiantis išplėsti tokio asmens procesines garantijas. Apie galimybę apklausti asmenį kaip liudytoją turintį psichinių sutrikimų J. Kanapeckaitė tiesiogiai nepasisako, bet darbo autorius mano, kad tokia galimybė yra. Tačiau tokiam liudytojui turėtų būti netaikoma baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą, o jo liudijimai galėtų būti laikomi netiesioginiais įrodymais, kurių pagalba būtų surenkami tiesioginiai.

Ar liudytojui užduodami klausimai negali būti vertinami kaip vertimas duoti parodymus prieš save, sprendžiama pagal konkrečios bylos aplinkybes. Vien tik ta aplinkybė, kad kaip liudytoju apklaustam asmeniui vėliau nepareiškiami įtarimai, autoriaus nuomone, nėra pakankamas pagrindas teigti, kad asmens teisė atsisakyti duoti parodymus prieš save nebuvo varžoma. Tačiau praktikoje dažnai pasitaiko variantų, kad liudytojai neteisingai supažindami su šia teise, jiems išaiškinama, kad neatsakyti į užduodamus klausimus įmanoma tik tuomet, kai tai neišvengiamai sukels pavojų jų nekaltumui baudžiamajame procese⁷⁸. Iš to išplaukia, kad liudytojas, neatsakęs į bet kokį klausimą, sukelia įtarimą, jog yra prisidėjęs prie nusikalstamos veikos padarymo. Dėl to liudytojai, patekę į tokią situaciją, išsigąsta ir veikia duoda klaidingą atsakymą, nei visai į jį neatsako⁷⁹. Toks pavojingai nepakankamas savo teisių žinojimas sukelia liudytojui vergovės išpūdį, kurioje, jo manymu, kiekvienas kitas apklausos žingsnis sukelia vis didesnį pavojų. Dėl šios priežasties asmenys, gavę šaukimus atvykti pas ikiteisminio tyrimo pareigūną duoti parodymų, išsigąsta ir, kaip įmanydami, stengiasi išvengti šios prievolės, dažniausiai teigdami, jog apie tiriamą veiką nieko nežino.

Būtina paminėti, jog teisėsaugos pareigūnams draudžiama piktnaudžiauti liudytojo padėtimi, siekiant jį prisaikdinus gauti tikrovę atitinkančius parodymus. Esant nors menkiausiam pagrindui

⁷⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

⁷⁷ Kanapeckaitė, J. Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos trūkumų (sutrikimų), ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė. *Jurisprudencija*. 2005, t. 77 (69), p. 20.

⁷⁸ Jansen, G. *Zeuge und Aussagepsychologie*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2004, p. 72-73.

⁷⁹ *Ibid.*

pripažinti asmenį įtariamuoju, taip ir turi būti pasielgta. Tai patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika: „*Generalinio prokuroro kasacinio skundo dalis dėl H. K. ir R. J. išteisinimo netenkinama. Teismų padaryta teisinga išvada, kad H. K. ir R. J. buvo apklausiami kaip liudytojai, nors apklausų metu jau turėjo būti laikomi įtariamaisiais. Esant tokiai situacijai, pagrįstai konstatuojamas principo nemo tenetur, t. y. draudimo versti duoti parodymus prieš save, pažeidimas. Šioje bylos dalyje teisinė ir faktinė situacija yra visiškai aiški: nagrinėjant bylą iš naujo apeliacine tvarka ir tikrinant prokuroro apeliacinio skundo argumentus dėl H. K. ir R. J. išteisinimo jokios kitos išvados negali būti padaromos, nes faktas, kad išteisintų asmenų kaip liudytojų apklausa buvo vykdoma nesilaikant BPK 80 straipsnio 1 punkto reikalavimų, niekaip negali būti paneigtas, o nepaneigus tokio fakto, negali būti sprendžiamas šių asmenų baudžiamosios atsakomybės pagal BK 235 straipsnį klausimas.*“⁸⁰

Įtariamasis ir kaltinamasis, kaip jau buvo minėta, taip pat gali naudotis savęs nekaltinimo privilegija. Vokietijos BPK 10 skyrius, o konkrečiai 136 ir 136a str. nusako *nemo tenetur* principo kaltinamajam turinį⁸¹. Vokietijoje iš esmės nuo įtarimų pareiškimo momento asmenį imama vadinti kaltinamuoju, įtariamojo sąvoka randama gan retai. Lietuvoje įtariamuoju asmuo laikomas visą ikiteisminį tyrimą, nuo įtarimo pareiškimo momento iki kaltinamojo akto surašymo ir bylos perdavimo teismui, kuomet asmuo įgyja kaltinamojo statusą. Taigi, įtariamajam ir kaltinamajam Lietuvos BPK tiesiogiai nenumato teisės atsisakyti duoti parodymus, tačiau atitinkamai 21 str. 4 d. ir 22 str. 3 d. jiems numatyta teisė, o ne pareiga duoti parodymus. Šie proceso dalyviai tai turi daryti savanoriškai, niekieno neverčiami. Tačiau tai nereiškia, kad ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar teisėjas turi pasitenkinti bet kokiais įtariamojo parodymais. Jie, siekdami gauti išsamius ir teisingus parodymus turi panaudoti leidžiamus loginio bei emocinio poveikio būdus ir kitokias kriminalistikos mokslo rekomenduojamas taktikos taisykles⁸². *Nemo tenetur* principo taikymo apimtis įtariamajam ir kaltinamajam, lyginant su liudytoju, yra platesnė, nes jie gali atsisakyti duoti bet kokius parodymus, neatsižvelgiant, ar jie susiję su savęs apkaltinimu ar ne. Kaltinamasis ir įtariamasis taip pat gali ir meluoti proceso metu ir šis veiksmas jiems neužtraukia jokios atsakomybės. Tačiau šie asmenys negali meluoti taip, kaip nori: meluodami jie negali apšmeižti kito žmogaus, negali jo apkaltinti, nes taip elgdamasis rizikuoja padaryti nusikalstamą veiką⁸³. Kiekvienu atveju, kai kaltinimas yra grindžiamas iš esmės tik paties kaltinamojo parodymais prieš save, teismas privalo juos patikrinti. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas pasisakė: „<...> byloje vieninteliai duomenys, kuriais buvo grindžiamas kaltinimas A. G., kaltinant jį A. S. nužudymu, buvo jo paties

⁸⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-510/2007.

⁸¹ Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>.

⁸² Goda, G. et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I-IV dalys (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 504.

⁸³ Merkevičius, R., *supra* note 34, p. 526.

parodymai apie nusikaltimo aplinkybes 2005 m. lapkričio 25 d. apklausoje, kurią atliko ikiteisminio tyrimo teisėjas. <...> teismas privalo itin kruopščiai patikrinti, ar šie duomenys gauti teisėtais būdais ir ar juos galima patikrinti BPK numatytais proceso veiksmais, taip pat, ar šie duomenys gauti įstatymo neuždraustu būdu.“⁸⁴ Tiek Lietuvoje, tiek ir Vokietijoje kaltinamasis (įtariamasis) turi teisę nors kartą būti apklausti, o pareigūnai turi pareigą bent vieną kartą apklausti įtariamąjį (kaltinamąjį). Tačiau ši nuostata nereiškia, jog apklausos metu asmuo būtinai turi duoti parodymus. Apklausoje, kurioje asmuo atsisako duoti parodymus, metu patvirtinama, jog asmuo pasirinko pasyvią gynybos taktiką ir pasinaudoja savo teise neduoti parodymų. Tačiau tiek įtariamasis, tiek ir kaltinamasis, skirtingai nuo liudytojo, įspėjami, jog jiems negresia atsakomybė už melagingų parodymų davimą. Šiomis dienomis šio reikalavimo, atsižvelgiant į teismų praktiką, yra paisoma, tačiau anksčiau pasitaikydavo ir priešingų situacijų. Tokį teiginį patvirtina byla: „Kėdainių rajono apylinkės teismas nukentėjusiajai už žinomai melagingų parodymų davimą parengtinio tyrimo metu iškėlė baudžiamąją bylą. Apygardos teismas, remdamasis tais pačiais įrodymais, pagrindė apkaltinamąjį nuosprendį. Nukentėjusioji apygardos teisme, jau būdama kaltinama už melagingų parodymų davimą anksčiau, buvo įspėta dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą apeliacinės instancijos teisme, t.y. pažeidžiant BPK 78¹ str. 2 d. (1961 m. BPK) reikalavimus, buvo verčiama duoti parodymus prieš save, o jos motina, kaip liudytoja, pažeidžiant BPK 78¹ str. 1 d. reikalavimus, nebuvo paklausta, ar ji sutinka duoti parodymus.“⁸⁵ Būtina pažymėti, kad klausimas, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką įtariamajam, gali būti užduodamas tik sutikus duoti parodymus ir išaiškinus jo teises⁸⁶. Priešingu atveju būtų pažeidžiamas *nemo tenetur* principas, nes nežinant įtariamojo pasirinktos gynybos taktikos ir neįspėjus apie jo teises būtų vykdoma tarsi neformali apklausa, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnai neteisėtai išgautų asmens prisipažinimą. Beje, atvykęs į apklausą asmuo turi pareigą prisistatyti ir pateikti asmens dokumentus. Galima pamanyti, jog šis reikalavimas taip pat pažeidžia asmens teisę atsisakyti duoti parodymus, neva apsunkindamas apklausiamo asmens padėtį. Visgi su šia nuomone autorius nesutinka, juk asmens duomenys, kitaip nei tiesa byloje, anksčiau ar vėliau bus nustatyti, o pakviesto į apklausą asmens vengimas pateikti asmens duomenis gaišina atitinkamų institucijų laiką pažeidžiant greitumo, išsamumo bei teisingumo principus.

---

⁸⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008.

⁸⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. rugsėjo 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-514/2000.

⁸⁶ Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005, p. 519.

Beieškant temai aktualios informacijos, ne kartą teko skaityti straipsnių ir komentarų apie „dvigubą apklausą“ Vokietijoje⁸⁷. Pareigūnai, atliekantys apklausą ikiteisminio tyrimo metu, asmenį, kuris galimai įvykdė nusikalstamą veiką, dėl įrodymų trūkumo iškviečia duoti parodymus ir kaip liudytoją, ir kaip įtariamąjį. Asmuo, duodantis parodymus kaip liudytojas, privalo sąžiningai atsakyti į visus klausimus, išskyrus tuos, kurie susiję su galimai to asmens įvykdyta nusikalstama veika. Jei liudytojas pasinaudoja šia savo teise, daroma prielaida, jog jis susijęs su tiriamą veika, jam pareiškiamas įtarimas ir antrą kartą apklausiamas jau kaip įtariamasis. Jei asmuo pirmiausia apklausiamas kaip įtariamasis ir pasinaudojęs teise atsisakyti duoti parodymus neatskleidžia jokių jam žinomų aplinkybių, kurias būdamas liudytoju turėtų atskleisti, jis antrą kartą apklausiamas kaip liudytojas. Tai įmanoma dėl paprastesnių procedūrų paskelbiant asmenį įtariamuoju arba panaikint įtarimą jam. Taigi, gavęs šaukimą atvykti duoti parodymų kaip liudytojas ir per apklausą tapęs įtariamuoju, jis nedelsiant turi būti išpėtas, jog nuo šio momento visi jo duoti liudijimai bus vertinami kaip įtariamojo parodymai ir kad nuo šiol jis turi teisę atsisakyti duoti bet kokius parodymus, reikalauti advokato, supažindinti su įtarimu ir pan. Tačiau tokia situacija yra labai subtili ir pareigūnas gerai išmanydamas įstatymus ir galbūt gudraudamas gali asmenį suklaidinti ir priimti jo parodymus kaip liudytojo, nors tuo momentu asmuo jau teoriškai privalėjo turėti įtariamojo statusą. Lietuvoje, tikėtina, tokie metodai nėra taikomi dėl sudėtingesnių formalių reikalavimų suteikiant asmeniui atitinkamą procesinį statusą.

2.2 Specialaus liudytojo statuso suteikimas ir jo apklausa kaip nemo tenetur principio realizavimo forma

Nagrinėjant savęs nekaltinimo privilegiją jau tapo aišku, jog ji nėra absoliuti. Tam tikrais atvejais gali ar net privalo būti taikomos išimtys siekiant užtikrinti visuomenės ir valstybės interesus. Po 2007 m. BPK pakeitimų atsirado galimybė apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, jeigu jis to prašo arba su tuo sutinka (BPK 80 str. 1 p.)⁸⁸. Liudytojas paprastai apklausiamas apie kitų asmenų veiksmus, o apie save ir savo elgesį privalo liudyti tiek, kiek tai nėra susiję su baudžiamojo įstatymo numatytais veikomis, kurių padarymas apklausiamajam asmeniui gali sukelti

---

⁸⁷ Vienas iš tokių straipsnių, kuriuo rėmiausi yra: Ratzka, R. A. Beschuldigter und Zeuge in einer persona. *Bella & Ratzka Rechtsanwälte* [interaktyvus]. Lutherstadt, 2010.04.14. [žiūrėta: 2011.01.19]. <http://www.bella-ratzka.de/beschuldigter-und-zeuge-in-einer-person/>.

⁸⁸ Baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41¹, 77², 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

pavojų būti patrauktam baudžiamojon atsakomybėn⁸⁹. Tokią pačią nuomonę nutartyje išreiškė ir Aukščiausiasis Teismas: „*Liudytojo, kaip baudžiamojo proceso dalyvio, statusas paprastai yra neutralus, t. y. kaip liudytoju turi būti apklausiamas asmuo, tiesiogiai niekaip nesuinteresuotas bylos baigtimi. Kaip liudytojas apklausiamas asmuo, galintis pateikti informaciją apie reikšmingas bylai aplinkybes. Liudytojas paprastai apklausiamas apie jam žinomus kitų asmenų veiksmus, kitas nustatant tiesą byloje svarbias aplinkybes. Parodymų dalyko nesudaro duomenys apie tikėtiną jo dalyvavimą darant nusikalstamas veikas. Liudytojui negali būti užduodami klausimai, į kuriuos atsakius būtų gauti duomenys, galintys būti pagrindas reikšti įtarimus ar kaltinimus šiam proceso dalyviui.*“⁹⁰ Tačiau nuomonę, kad liudytojas baudžiamajame procese neturi jokio intereso, kritikuoja R. Jurka. Jo manymu, liudytojas kiekviename procese yra suinteresuotas, jog su juo proceso metu būtų elgiamasi sąžiningai ir teisingai, tačiau dažnai liudytojas turi bent minimalų ir asmeninį interesą, kuris gali lemti jo parodymų turinį⁹¹. Tačiau minėti BPK pakeitimai leido išimties tvarka liudytoju apklausti asmenį, apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, kitaip tariant, asmenį, turintį tiesioginį ir aiškų interesą bylos baigtimi. Nors Lietuvos teisėje tai yra naujovė, Europoje panašaus tipo institutas egzistuoja jau seniai. Štai Prancūzijos teisėje asmuo, kuris paminėtas pradiniame pareiškimė, skunde arba nurodytas nukentėjusiojo ir kuris nėra apkaltintas arba prieš kurį liudijo kitas liudytojas, gali būti apklausiamas tik kaip atstovaujамasis liudytojas (pranc. *temoin assiste*)⁹². Remiantis šios ir kitų šalių patirtimi specialaus liudytojo institutą sėkmingai panaudojo ir Lietuvos teisėsaugos institucijos bei teigiamai įvertino Konstitucinis Teismas: „*Pažymėtina ir tai, kad Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalyje nustatytas teisinis reguliavimas negali būti aiškinamas kaip reiškiantis, jog fizinis asmuo negali savanoriškai (t. y. niekieno neverčiamas) duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ar artimus giminaičius.*“⁹³ Išsamiau tokio liudytojo apklausos tvarką rekomendacijomis reglamentavo Lietuvos Respublikos Generalinis prokuroras⁹⁴ – aptariamų BPK pakeitimų ir papildymų iniciatorius.

---

⁸⁹ Goda, G. et. al., *supra* note 82, p. 209.

⁹⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.

⁹¹ Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, Nr. 1 (115), p. 364-367.

⁹² Šapalaitė, E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. *Jurisprudencija*. 2007, t. 3 (93), p. 86.

⁹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2009 m. birželio 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 20 straipsnio 1, 2, 3 dalių (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija), 20 straipsnio 5 dalies (2004 m. liepos 5 d. redakcija), 43 straipsnio 4 dalies (2000 m. rugsėjo 26 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 69-2798.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintos rekomendacijos „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234.

Toks šio instituto reguliavimas sukūrė sąlygiškai naujos rūšies liudytojo – artimo įtariamajam – institutą⁹⁵. Tačiau čia iškyla klausimas, ar naujasis institutas nesukuria tapačios teisinės situacijos kaip BPK 21 str. 2 d. išreikšta formuluotė, jog asmuo tampa įtariamuoju, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas. R. Merkevičius šias dvi teisines situacijas atskiria. Jo teigimu, toks BPK 21 str. 2 d. numatytas pagrindas paskelbti asmenį įtariamuoju pirmiausia sietinas su materialiu apklausos suvokimu. Tai reiškia, kad apklausa laikytinas ne tik formalus procesinis veiksmas, numatytas BPK 188 ir 189 straipsniuose, bet ir kiekvienas kitas baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo institucijos pareigūno elgesys, kuris yra tinkamas ir kuriuo siekiama išgauti nusikalstamos veikos ištyrimui reikalingą faktinę informaciją⁹⁶. Tačiau apklausa įprastai suprantama kaip tam tikras žodinis veiksmas, kurio metu gaunami parodymai, o R. Merkevičiui į jos sąvoką įtraukiant kiekvieną kitą, nei BPK 188 ir 189 str. numatytą, veiksmą, apklausos definicija nepagrįstai išplečiama. Tokiu atveju apklausai būtų galima priskirti ir sekimą, kratą bei kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus, o tai prieštarautų tiek visuotinai pripažįstamai apklausos sąvokai, tiek ir teisingo proceso principui. Todėl šio darbo autorius nepitaria tokiai materialiai apklausos definicijai. Siejant BPK 21 str. 2 d. nuostatą, jog asmuo tampa įtariamuoju, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, su neformalia ar slapta apklausa, pirmiausia reikėtų prisiminti šiame baigiamajame darbe jau prieitą išvadą, jog vykdant net ir neformalią asmens apklausą, jis turi būti išpėjamas apie turimas teises ir apie tai, jog tokio pokalbio metu gauta informacija gali būti užfiksuota kaip parodymai, o tai gali sukelti neigiamų padarinių juos davusiam asmeniui. Tai reiškia, kad prieš atliekant bet kokio tipo apklausą, esant nors menkiausiam įtariamojo statuso suteikimo pagrindui, asmuo nedelsiant turi būti paskelbiamas įtariamuoju.

Apibendrinus išdėstytus faktus galima daryti išvadą, jog R. Merkevičius klaidingai vertina santykį tarp atitinkamų BPK 21 str. 2 d. ir 80 str. 1 p. nuostatų bei nepagrįstai atskiria jų pagrindus sukuriamas teisines situacijas. Šio darbo autorius mano, jog įvedus specialaus liudytojo statusą BPK 21 str. 2 d. išreikšta formuluotė, jog asmuo tampa įtariamuoju, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, tampa netaikytina. Tokį požiūrį iš esmės patvirtina ir teisėsaugos institucijose dirbantys pareigūnai⁹⁷.

Apklausiant asmenį ikiteisminio tyrimo metu jam turi būti suteiktas atitinkamas statusas, nuo kurio priklauso ir būsimos apklausos taktika. Ši norma yra imperatyvi ir ją visuotinai pripažįsta visi teisės ekspertai. Tačiau iki 2007 m. rugsėjo 1 d. pasitaikydavo situacijų, kuomet dėl įrodymų stygiaus nebuvo

⁹⁵ Bučiūnas, G.; Gruodytė, E. *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 52.

⁹⁶ Merkevičius, R., *supra* note 34, p. 159.

⁹⁷ aut. past. Siekiant patvirtinti arba paneigti iškeltą hipotezę, jog baudžiamojo proceso metu asmenys gali nevaržomai naudotis savęs nekaltinimo privilegija, o šios privilegijos išimtyms taikomos griežtai laikantis įstatymų ir nepažeidžiant žmogaus teisių bei laisvių, buvo atliktas eksperimentinis tyrimas. Išsamiau tyrimas aprašytas darbo įvade.

pakankamai aišku, ar galima atitinkamą asmenį patraukti į baudžiamąjį procesą įtariamuoju, ar jį reikia apklausti kaip paprastą liudytoją. Tiek remiantis senuoju BPK, tiek ir naujuoju iki anksčiau minėtų pakeitimų ikiteisminio tyrimo metu asmuo galėjo būti apklausiamas tik kaip įtariamasis, jeigu byloje buvo pakankami faktinių duomenų, leidžiančių manyti, jog buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė konkretus asmuo, arba kaip liudytojas, apie kurį, kaip galimą nusikalstamos veikos vykdytoją, nebuvo duomenų. Pasitaikydavo situacijų, kad nukentėjusiojo klaidingai nurodytam asmeniui buvo pareiškiamas įtarimas, kuris galėjo traumuoti žmogų, jis galėjo patirti dvasinių išgyvenimų ir finansinių nuostolių, o dar baimė dėl procesinių prievartos priemonių ir vien dėl to, kad prireikus apklausti kito proceso dalyvio nurodytą asmenį buvo pasirinkta apklausti jį kaip įtariamąjį⁹⁸. O apklausiant galimai nusikaltusį asmenį kaip liudytoją būdavo šiurkščiai pažeista jo teisė į gynybą. Toks asmuo, kurio atžvilgiu faktiškai vykdomas baudžiamasis persekiojimas, būdamas liudytoju neįgyja galimybės nuo pirmos apklausos momento gintis nuo pareikštų įtarimų, neįgauna kitų svarbių procesinių teisių, suteikiamų įtariamajam⁹⁹. Spėjama, kad būtent siekis likviduoti šią spragą ir buvo viena iš priežasčių įvesti specialaus liudytojo institutą. Tokį spėjimą patvirtina ir keli specialistai teigdami, kad toks institutas suteikė galimybę išvengti žmogaus teisių pažeidimo, kai trūkstant įrodymų pripažinti asmenį įtariamuoju, visgi reikėjo jį apklausti neįspėjant dėl atsakomybės už melagingų parodymų davimą, kuriuos asmuo gali duoti dėl galimai savo įvykdytos nusikalstamos veikos. Kita aplinkybė, darbo autoriaus nuomone, paskatinusi specialaus liudytojo instituto įvedimą į Lietuvos teisę buvo ta, kad daugelio asmenų, turinčių imunitetą nuo baudžiamojo persekiojimo arba esant kitų apribojimų, negavus atitinkamos institucijos ar asmens leidimo (pvz. Seimo leidimas patraukti Seimo narį įtariamuoju) nebuvo įmanoma apklausti kaip įtariamųjų. Naujasis institutas leido tokį asmenį be didesnių formalumų taip pat apklausti kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą veiką. Ir tik po apklausos turėdami atitinkamos informacijos paketą prokurorai gali apsispręsti, ar verta kreiptis į atitinkamą instituciją su prašymu panaikinti asmens imunitetą nuo baudžiamojo persekiojimo. Šios aplinkybės nepaminėjo nei vienas respondentas, tačiau jie atskleidė faktą, kad valstybės tarnautojai ar pareigūnai beveik visada sutinka duoti parodymus kaip specialūs liudytojai, norėdami kuo greičiau atsikratyti jiems galimai keliamų įtarimų ir manydami, kad to pakaks jų nekaltumui įrodyti. Tarp jų, anot apklausos dalyvių, ne kartą yra pasitaikę asmenų, turinčių imunitetą nuo baudžiamojo proceso, kurie taip pat mielai bendradarbiavo su teisėsaugos institucijomis. Atsižvelgiant į išdėstytus faktus galima daryti išvadą, kad ši aplinkybė iš dalies taip pat sudarė prielaidas naujojo instituto įvedimui.

---

⁹⁸ Šapalaitė, E., *supra* note 92, p. 83-84.

⁹⁹ *Ibid.* p. 84.

Taigi, BPK 80 str. 1 p. numato galimybę asmeni, kuris gali duoti parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, jo sutikimu, apklausti kaip liudytoją. Tačiau šiuo institutu ikiteisminio tyrimo stadijoje turi būti naudojamos itin retais atvejais, šia teise nei prokurorai, nei kiti ikiteisminio tyrimo pareigūnai neturėtų piktnaudžiauti, nes tai yra speciali asmens apklausos apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką, forma. Aptariamą normą rekomenduojama taikyti bylose, kuriose ikiteisminis tyrimas atliekamas siekiant nustatyti, ar nusikalstama veika iš tikrųjų buvo padaryta (pvz. mirties priešasčiai nustatyti arba asmeniui dingus be žinios), taip pat kai tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybės nėra pakankamai aiškios, pavyzdžiui: galimi kelių transporto eismo saugumo ar transporto priemonių eksploatavimo taisyklių pažeidimai, įmonių, įstaigų, organizacijų vadovų ar kitų įgaliotų asmenų galimai padaryti norminių aktų pažeidimai, galimi piktnaudžiavimo, tarnybos pareigų neatlikimo atvejai, galimi darbų saugos reikalavimų pažeidimai, galimai aplaidaus gydymo sukelti padariniai; taip pat bylose, kai neaiškūs (nenustatyti) atsakingi asmenys¹⁰⁰. Laikantis šių rekomendacinių nuostatų 2009 m. rugsėjo 22 d. K. Rupulevičius ikiteisminiame tyrime buvo iškvietas apklausai kaip specialus liudytojas dėl galimai jo vairuoto automobilio 2009 m. rugsėjo 14 d. Vilniuje Gedimino pr. sukeltos avarijos, tačiau jis, pasinaudodamas BPK 82 str. 3 d. nuostatomis, atsisakė duoti parodymus apie eismo įvykį¹⁰¹. Šis pavyzdys itin gerai atspindi tinkamą specialaus liudytojo instituto taikymo praktiką. Tačiau atsižvelgiant į teismų praktiką ir į specialistų dėstomus argumentus galima teigti, jog šiandieniniuose ikiteisminiuose tyrimuose vis dar pasitaiko specialaus liudytojo instituto taikymo klaidų. Itin didelį atgarsį visuomenėje sukėlusioje „Kauno pedofilijos“ byloje L. Stankūnaitei buvo suteiktas specialios liudytojos statusas, tai reiškia, kad jai, viena vertus, negrėšė baudžiamoji atsakomybė už melagingų parodymų davimą, kita vertus, negalėjo būti skiriamos kardomosios priemonės kaip įtariamajai. Savaiame suprantama, jog asmens paskelbimas įtariamuoju reiškia atitinkamų įrodymų sukaupimą apie to asmens galimai įvykdytą nusikalstamą veiką. Tačiau dėl šios bylos galima abejoti, ar pagrįstai moteriai suteiktas specialios liudytojos statusas, ar tikrai nebuvo pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių paskelbti ją įtariamąja. Pasitaiko ir priešingų atvejų, kai specialaus liudytojo statusas asmeniui netaikomas nepagrįstai. Tokią situaciją šiandien dar galima paaiškinti nepakankama bei nepastovia šio instituto taikymo praktika, bet džiugu, jog tokias klaidas taiso Aukščiausiasis Teismas, formuodamas teisingą praktiką: „Pranešime ir savo pirmuosiuose parodymuose G. K. T. T. ir G. E. įvardijo kaip jį apiplėšusius asmenis. Laikantis BPK 80 straipsnio 1 punkto nuostatų,

---

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintos rekomendacijos „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234.

¹⁰¹ 15min naujienos. Baukutės vyras Rupulevičius, kuris įtariamą pasprukęs iš avarijos, atsisakė duoti parodymus. *15min* [interaktyvus]. Vilnius, 2009.09.21. [žiūrėta: 2011.03.15]. <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/baukutes-vyras-rupulevicius-kuris-itiriamas-pasprukes-is-avarijos-atsisake-duoti-parodymus-59-57109>.

*šie asmenys negalėjo būti apklausti kaip liudytojai, nes jie galėjo duoti parodymus apie savo pačių galimai padarytą nusikalstamą veiką. Šiuos asmenis buvo galima apklausti kaip liudytojus tik taikant toje pačioje BPK normoje numatytą išimtį, t. y. gavus jų sutikimą tokiai apklausai ir neįspėjant dėl baudžiamosios atsakomybės už melagingų parodymų davimą (BPK 82 straipsnio 3 dalis). Iš byloje esančių G. E. ir T. T. apklausų protokolų kopijų matyti, kad liudytojais jie buvo apklausti bendra tvarka, nepaisant BPK 80 straipsnio 1 punkte užfiksuoto draudimo, t. y. pažeidžiant įstatymo nustatytą tvarką.*¹⁰²

Taigi, teisėsaugos institucijų pareigūnai skatindami pasitikėjimą jų darbu ir užtikrindami sklandų tyrimą privalo paskirti asmeniui tokį procesinį statusą, kurio būtinybę suponuoja ne jų asmeninė ar visuomeninė nuomonė, o byloje surinktų faktinių duomenų visuma. Tiksliai pasakyti, kaip dažnai naudojamas šis institutas, būtų sudėtinga, nes Informatikos ir ryšių departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos kaupia duomenis tik pagal asmens, įtariamo (kaltinamo) nusikalstamos veikos padarymu, statistinę kortelę. Iš jos tegalima sužinoti, kiek žmonių buvo įtariami (kaltinami) nusikalstamos veikos padarymu, kitus svarbius su jais susijusius faktus bei kiek liudytojų procese tapo įtariamaisiais, tačiau informacijos, kiek žmonių buvo apklausta kaip paprastų liudytojų, o tuo labiau specialių liudytojų, ši institucija nekaupia. Tačiau tokia statistinė informacija praverstų atliekant specialaus liudytojo instituto kontrolę, kad jis baudžiamajame procese palaipsniui netaptų norma daugelyje bylų. Tokia situacija pažeistų teisingo proceso principą, nes tyrėjams atsirastų galimybė nesistengiant surinkti pakankamai įrodymų, kuriais grindžiant asmuo galėtų būti apklausiamas kaip įtariamasis, pirmiausia atlikti asmens, kaip specialaus liudytojo, apklausą.

Nors apklausti asmenį specialiu liudytoju galima tik vieną kartą, taip užkertant kelią neribotam apklausų skaičiui, kol galiausiai atsiras pakankami duomenų suteikti jam įtariamojo statusą, vis dėl to, anot advokatų, šis institutas palieka terpę ikiteisminio tyrimo pareigūnų piktnaudžiavimui. Vykdamas ikiteisminį tyrimą yra galimybė jį nutraukti pagal BPK 215 str. dėl pernelyg ilgo tyrimo, kai nuo įtariamojo pirmosios apklausos praecina daugiau nei pusė metų, tačiau byloje nesant asmens, turinčio šį statusą, pastarąją BPK normą taikyti draudžiama. Prarandama net galimybė skusti užsitęsusių tyrimą. Visgi šie argumentai nėra pakankami tokiai nuomonei susidaryti. Specialaus liudytojo statusas negali sukelti asmeniui jokių neigiamų teisinių pasekmių, todėl tokio asmens teisė skusti ikiteisminio tyrimo trukmę taip pat apribojama. Tyrime egzistuojant įtariamajam ir praėjus 6 mėnesiams nuo pirmos jo apklausos gali būti tik paduodamas skundas dėl pernelyg ilgo tyrimo, tačiau jis negarantuoja tokio tyrimo nutraukimo. Ikiteisminio tyrimo teisėjas išnagrinėjęs tokį skundą turi teisę jį patenkinti arba atmesti. Nors, darbo autoriaus nuomone, specialaus liudytojo institutu nėra piktnaudžiauojama norint užsitikrinti ilgesnį tyrimo

---

¹⁰² Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-471/2010.

terminą, visgi, siekiant sklandesnio jo veikimo ir asmenų pasitikėjimo teisingu šio instituto taikymu, vertėtų pamąstyti apie konkrečius terminus, per kuriuos asmuo, apklaustas kaip specialus liudytojas, būtų pripažintas įtariamuoju, paprastu liudytoju arba byla būtų nutraukta. Prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas baudžiamojo proceso metu turi siekti, kad per trumpiausią laiką būtų išaiškintas specialaus liudytojo santykis su tiriamąja nusikalstama veika¹⁰³.

Paskelbiant asmenį specialiu liudytoju pagrindinį vaidmenį atlieka prokuroras. Remiantis BPK 82 str. 3 d., dėl asmens pripažinimo specialiu liudytoju sprendžia prokuroras nutarimu¹⁰⁴. Prieš priimdamas tokį nutarimą, prokuroras visada privalo įsitikinti, kad nėra pakankamai faktinių duomenų, leidžiančių suteikti jam įtariamojo statusą, taip pat tai, kad jam nėra taikoma draudimo apklausti tokį asmenį kaip liudytoją išimtis. Tai tarsi procesinė garantija, kuri sąlygoja tinkamą ir pagrįstą šios normos taikymą. Prokuroro nutarimas apklausti asmenį kaip specialų liudytoją priimamas:

1. Prieš tai gavus rašytinį asmens prašymą ar sutikimą būti apklaustam BPK 80 str. 1 p. numatyta tvarka. Prokuroras, vadovaudamasis BPK 82 str. 3 d., nagrinėja tokį rašytinį asmens sutikimą ar prašymą susipažindamas su byla ir įsitikindamas, kad yra procesiniai pagrindai specialiai apklausai;
2. Prokurorui pačiam nustačius ar gavus ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno atitinkamą informaciją, kad yra procesiniai pagrindai, numatyti BPK 80 str. 1 p., apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką.

Prokurorui prieš priimant nutarimą apklausti asmenį kaip specialų liudytoją tokio asmens sutikimas arba prašymas nėra privalomas, tačiau prieš pradėdant apklausą visais atvejais yra reikalingas jo sutikimas. Būtina pažymėti, jog asmeniui, net raštu išreiškus savo norą duoti parodymus būnant specialiu liudytoju, bet prokurorui turint pakankamai duomenų, kad jis būtų pripažintas įtariamuoju, privaloma tokį asmenį nedelsiant pripažinti įtariamuoju. Visi skundai dėl šių prokuroro nutarimų yra paduodami ir nagrinėjami bendrąja tvarka pagal taisykles, numatytas BPK 63-64 str. Visgi, jei prokuroras nusprendžia asmenį apklausti kaip specialų liudytoją, tai toks asmuo supažindinamas su prokuroro priimtu nutarimu pasirašytinai. Tame nutarime turi būti išaiškintos specialaus liudytojo teisės ir pareigos bei atitinkama speciali atsakomybė, taip pat jame turi būti raštu patvirtintas asmens sutikimas apklausti jį pagal specialiąsias taisykles. Toks nutarimas tampa procesiniu pagrindu apklausti asmenį specialiu liudytoju. Jei

---

¹⁰³ Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintos rekomendacijos „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234.

¹⁰⁴ Išsamesnės asmens paskelbimo specialiu liudytoju ir jo apklausos taisyklės išdėstytos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintose rekomendacijose „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234, kuriomis darbo autorius remiasi dėstydamas tolesnį tekstą.

asmuo nesutinka būti apklaustas šiuo statusu, tai taip pat pažymima ir patvirtinama parašu prokuroro nutarime. Nesilaikymas bent vieno iš šių formalumų visus parodymus paverčia niekiniais – netinkamais naudoti teismo bylos nagrinėjimo metu. Aukščiausiasis Teismas vienoje iš bylų pasisakė: „<...> apklausos metu duomenys gauti neteisėtu būdu – suvaržant įstatymų garantuotas P. R. teises, todėl tokių duomenų teismai savo sprendimuose negalėjo nurodyti ir analizuoti. Analogiški pažeidimai buvo padaryti N. V. ir R. Č. apklausiant kaip liudytojus 2002 m. birželio 1 d., todėl šių apklausų metu duomenys gauti taip pat neteisėtai.“¹⁰⁵ Tačiau net ir teisėtais būdais, laikantis visų reikalvimų gauti specialaus liudytojo parodymai, darbo autoriaus nuomone, turėtų būti vertinami labai atsargiai ar net kritiškai. Visi tokios asmens apklausos metu sužinoti faktai turi būti patikrinami ir pagrindžiami kitais įrodymais, o toks liudijimas negali būti vieninteliu pagrindu nuteisti asmenį. Tokią autoriaus nuomonę patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika: „<...> vertindamas įrodymų visumą, apeliacinės instancijos teismas padarė klaidingą išvadą dėl jo kaltės. Iš esmės nuosprendis pagrįstas vien tik R. B. parodymais, kurie yra nenuoseklūs <...> Taigi jo kaltė pagrįsta vien tik R. B. parodymais, kurie turėjo būti vertinami kritiškai, taip pat niekuo nepagrįstais samprotavimais <...> Taigi įvertinus įrodymų visumą ir nesant jo kaltės įrodymų, padaryta nepagrįsta išvada, kad jis ne tik buvo įvykio vietoje, bet ir kad sudavė nukentėjusiajam smūgius.“¹⁰⁶ Tokia išvada išplaukia iš to, kad, vienaip ar kitaip, toks liudytojas dažnai yra suinteresuotas bylos baigtimi, todėl į jo parodymus reikia žiūrėti iš dalies kaip į gynybinę poziciją, tuo labiau, kad jis neatsako už melagingų parodymų davimą. Net prisipažindamas apie įvykdytą nusikaltimą asmuo gali kažką nutylėti ar sumeluoti stengdamasis sulaukti kuo švelnesnės bausmės. Todėl objektyvių parodymų tikėtis iš asmens, duodančio parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikaltimą ir nežinančio dėl savo galutinio statuso baudžiamajame procese, neverta. Tikėtina, kad specialistai su šia nuomone nesutiktų, teigdami, jog toks asmuo apklausiamas tik jam sutikus, vadinasi, jis suinteresuotas liudyti, tačiau autorius laikosi nuomonės, kad sutikimas dar negarantuoja teisingų parodymų.

Prieš pradėdamas specialaus liudytojo apklausą, prokuroras arba ikiteisminio tyrimo pareigūnas išaiškina liudytojui, kad:

1. Draudžiama versti asmenį duoti parodymus prieš save;
2. Asmuo gali būti apklausiamas specialiuoju liudytoju tik esant jo sutikimui;
3. Asmuo turi teisę apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą;
4. Asmuo turi teisę reikalauti būti pripažintam įtariamuoju;

---

¹⁰⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-163/2008.

¹⁰⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-245/2008.

5. Asmeniui negali būti taikomos procesinės prievartos priemonės, numatytos BPK 163 str., už vengimą dalyvauti procese ir duoti parodymus;

6. Asmeniui netaikoma atsakomybė pagal BK 235 str. už melagingų parodymų davimą.

Visa tai yra patvirtinama specialaus liudytojo parašu apklausos protokole. Jeigu specialus liudytojas pasinaudoja teise apklausos metu turėti įgaliotąjį atstovą, tai apklausa turi būti atliekama dalyvaujant pasirinktajam atstovui, tačiau jam draudžiama dalyvauti procese vietoj liudytojo. Specialaus liudytojo įgaliojimas asmeniui, ketinančiam atstovauti jo interesams, turi būti išreikštas raštu, o įgaliotojo atstovo dalyvavimas procese galimas nuo to momento, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras BPK 55 str. nustatyta tvarka priima nutarimą, su kuriuo pasirašytinai supažindina specialų liudytoją ir įgaliotąjį atstovą. Toks liudytojas gali bet kuriuo metu atsisakyti atstovo paslaugų arba pasirinkti kitą, jam tinkamą, atstovą. Šitie klausimai taip pat yra išsprendžiami ikiteisminio tyrimo pareigūno arba prokuroro nutarimu. Iki pradėdamas išsamiau nagrinėti dėstomą temą, darbo autorius manė, jog ši teisė yra svarbiausia specialaus liudytojo teisė, nes būtent kvalifikuotas atstovas gali patarti, ką ir kiek liudyti prieš save. Atliekant apklausą buvo manoma, jog visi respondentai pasisakys, kad šia teise specialūs liudytojai naudojami tik su retomis išimtimis. Tačiau specialistų, kasdien susiduriančių su asmenų apklausomis, atsakymai nustebino. Net trys iš jų pasakė, jog liudytojai dažnai nepasinaudoja šia teise. Du tokius atsakymus pateikę specialistai yra Finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos (toliau tekste FNTT) tyrėjai. Galima spėti, jog tokiai situacijai susiformuoti įtakos turėjo šios institucijos veiklos specifika. Jos tyrėjai dažniau apklausia valstybės tarnautojus ir jiems prilygstančius asmenis, kurie turėdami teisinį ar kitokią socialinį išprusimą patys nusprendžia, kokius parodymus duoti. Taip pat už šiai institucijai priskiriamų tirti nusikaltimų padarymą dažnai būna atsakingas ne vienas, o keli asmenys, kurie sutinka duoti parodymus kaip specialūs liudytojai stengdamiesi juos panaudoti kaip gynybos priemonę. Reikia nepamiršti, jog tai tik spėjamos aplinkybės, galbūt tai paprasčiausias sutapimas, juk faktiškai visi likę apklaustieji paminėjo, jog šia teise specialūs liudytojai įprastai pasinaudoja. Iš to, kas išdėstyta, sunku nuspręsti, kodėl susiklostė tokia situacija ir ar ji yra tendencinga. Darbo autorius laikosi nuomonės, kad taip visgi yra dėl jau minėto specifinio FNTT priskiriamų bylų pobūdžio, tačiau siekiant patvirtinti šį teiginį reikalingos savo apimtimi išsamesnės apklausos ir ikiteisminių tyrimų analizės, į jas įtraukiant ir kitas specialiąsias institucijas, pvz. Specialiųjų tyrimų tarnybą.

Kita vertus, dėmesio specialaus liudytojo teisė yra reikalauti pripažinti jį įtariamuoju. Tokį reikalavimą asmuo privalo pateikti raštu, kurį nagrinėja prokuroras, o gavęs tokį prašymą ikiteisminio tyrimo pareigūnas perduoda jį prokurorui¹⁰⁷. R. Merkevičiaus nuomone, toks įtariamojo procesinio statuso

---

¹⁰⁷ Išsamesnės asmens statuso iš specialaus liudytojo į paprastą liudytoją ar įtariamąjį taisyklės išdėstytos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintos rekomendacijos „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos

pripažinimas iš esmės prieštarauja pačiai įtariamojo sampratai – žmogus negali pasirinkti savo procesinio statuso ar vaidmens prokuroro inicijuotame ar organizuotame baudžiamajame tyrime¹⁰⁸. Su šia R. Merkevičiaus nuomone darbo autorius nesutinka, juk tokie reikalavimai prokurorui nėra privalomi, jis pats pagal byloje esamus duomenis nusprendžia, ar yra pagrindas patenkinti tokį prašymą. Prokuroras suteikti įtariamojo statusą ar nurodyti tai padaryti ikiteisminio tyrimo pareigūnui gali tik tuo atveju, jei bylos duomenys pagrindžia bent minimalią tikimybę, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė tokį reikalavimą pateikęs asmuo, o jo reikalavimas tik paskatina prokurorą nuodugniai išnagrinėti bylos medžiagą ir nuspręsti, ar neatsirado teisinių pagrindų paskirti asmeniui įtariamojo statusą. Prokuroro apsisprendimui toks specialaus liudytojo reikalavimas jokios įtakos neturi, todėl ši teisė neprieštarauja įtariamojo sampratai.

Jei specialaus liudytojo apklausos metu gaunama faktinių duomenų, kad buvo padaryta nusikalstama veika ir ją padarė apklausiamas asmuo, pabaigus šio asmens apklausą spręstinas klausimas dėl įtariamojo statuso suteikimo. Jei nusprendžiama pripažinti asmenį įtariamuoju, tai jam tiesiog surašomas ir pasirašytinai įteikiamas pranešimas apie įtarimą. Pranešimas apie įtarimą nelaikomas proceso sprendimu, todėl, jei keičiasi įtarimo turinys, nepriimama jokių procesinių sprendimų bei dokumentų, tiesiog surašomas naujas pranešimas apie įtarimą. Kaip jau buvo minėta, nėra jokių terminų, per kiek laiko nuo apklausos asmuo turi būti pripažintas įtariamuoju, specialistų teigimu, tai yra taktikos dalykas. Savaiame suprantama, kad faktiniai bylos duomenys gali pakisti ir į priešingą pusę, tuomet asmuo, kuris buvo apklaustas kaip specialus liudytojas, išpėjamas apie statuso pakeitimą raštu ir apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka. Tai rekomenduojama padaryti iki ikiteisminio tyrimo pabaigos. Nustačius, kad byloje nėra pagrindo asmenį, kuris buvo apklaustas kaip specialus liudytojas, apklausti kaip liudytoją bendra tvarka, taip pat nėra pagrindo jį pripažinti įtariamuoju, toks asmuo pašalinamas iš baudžiamojo proceso dalyvių sąrašo, o esant reikalui apklausti jį teisme, toks asmuo apklausiamas kaip liudytojas bendra tvarka. Turėdamas gan plačias teises specialus liudytojas ir jo atstovas visgi negali susipažinti su ikiteisminio tyrimo medžiaga. Moksliniu požiūriu tai yra diskutuotinas klausimas. Autorius mano, jog stengiantis, kaip įmanoma, labiau užtikrinti teisėtus asmens interesus ir laisvą valios išraišką būtų pravartu leisti tokiems liudytojams susipažinti su ikiteisminio tyrimo metu surinkta informacija. Ji leistų specialiam liudytojui esant reikalui pasirinkti tinkamą gynybinę poziciją.

Specialiam liudytojui kitos procesinės prievartos priemonės taikomos ar kiti (papildomi) ikiteisminio tyrimo veiksmai su juo atliekami kaip paprastam liudytojui pagal BPK išdėstytas taisykles su

---

Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234, kuriomis darbo autorius remiasi dėstydamas tolesnį tekstą.

¹⁰⁸ Merkevičius, R., *supra* note 34, p. 167.

išimtimis, numatytomis BPK 83 straipsnio 2 ir 4 dalyse. Tačiau nepriskiriama prie šių išimčių. Juk duoti pagal BPK 83 str. 1 d. teisingus parodymus reiškia duoti parodymus nešališkai, laikantis tiesos. Galima teigti, kad minėto BPK straipsnio 1 ir 4 dalys, vieną jų įtraukiant į išimčių sąrašą, o kitos ne, sudaro normų koliziją. Atliekant ekspertinį tyrimą, ypač naudojant interviu metodą, buvo pastebėta, jog daugelis specialistų teisingų parodymų sąvoką lygina su draudimu meluoti ir vartoja jas kaip sinonimus. Ši aplinkybė patvirtina darbo autoriaus nuomonę, todėl siūlytina šį neatitikimą pašalinti įtraukiant į specialiam liudytojui taikomų išimčių sąrašą ir BPK 83 str. 1 d.

Generalinio prokuroro rekomendacijose taip pat nurodyta, kad specialiam liudytojui negali būti taikomos kardomosios priemonės ir anonimiškumas¹⁰⁹. Dėl pastarojo punkto galima diskutuoti. Apžvelgiant Vakarų Europos valstybių (Italijos, Vokietijos ir Nyderlandų) praktiką, matyti, jog taikyti įslaptinimą ar anonimiškumą leidžiama dažniau negu Lietuvos baudžiamajame procese, ir šių valstybių įstatymuose nėra griežtai reikalaujama, jog taikymo pagrindui būtinos visos numatytos sąlygos¹¹⁰. Esant tokiai situacijai tampa neaišku, kaip reikėtų elgtis, jeigu apklausus asmenį kaip specialų liudytoją paaiškėja aplinkybės, kurioms esant jis turi būti apklausiamas kaip paprastas liudytojas, kuriam taikytinas anonimiškumas. Tokioje situacijoje jo taikymas yra beprasmis, asmuo jau kartą apklaustas netaikant šio instituto, taigi jo duomenys byloje jau yra žinomi. Didžiausia kliūtis, autoriaus nuomone, taikyti specialiam liudytojui anonimiškumą yra BPK 200 str. 2 d. 3 p., kuriame numatyta anonimiškumo suteikimą draudžianti aplinkybė: pavojus, jog dėl asmeninių arba savanaudiškų motyvų gali būti duoti melagingi parodymai prieš įtariamąjį. Tačiau apklausiant asmenį specialiu liudytoju procese įtariamojo nėra, o ir pati specialaus liudytojo sąvoka BPK nevirtinama, todėl iš esmės nelieka formalių aplinkybių, draudžiančių specialiam liudytojui suteikti anonimiškumą, jei jis atitinka visus BPK 199 str. 1 d. keliamus reikalavimus. Siekdamas uždrausti taikyti specialiam liudytojui anonimiškumą įstatymų leidėjas turėjo pakeisti BPK 200 str. 2 d. 3 p., įtraukdamas anonimiškumą draudžiančią aplinkybę dėl asmeninių ar savanaudiškų motyvų duoti melagingus parodymus ne tik prieš įtariamąjį, bet ir prieš save arba siekiant apsaugoti save. Tačiau net padarius tokius pakeitimus liktų neišspręsta situacija, kai po specialaus liudytojo apklausos tas pats asmuo kviečiamas į apklausą kaip paprastas liudytojas ir jam reikia taikyti anonimiškumą. Siekiant išvengti tokio nesusipratimo, matyt, reikėtų įvesti tam tikrą mechanizmą, kuriam veikiant išskirtinėmis aplinkybėmis anonimiškumas arba specialus anonimiškumas būtų taikomas ir asmenims, apklausiamiems pagal BPK 80 str. 1 p.

¹⁰⁹ Išsamesnės asmens statuso iš specialaus liudytojo į paprastą liudytoją ar įtariamąjį taisyklės išdėstytos Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintos rekomendacijos „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234, kuriomis darbo autorius remiasi dėstydamas tolesnį tekstą.

¹¹⁰ Jurka, R. Liudytojų apsauga: teisinių apsaugos priemonių mechanizmo vertinimai. *Teisės problemos*. 2003, Nr. 2 (40), p. 57.

Nei BPK, nei jokiame kitame įstatyme nenumatyta, kaip ir kokie tyrimo veiksmai apskritai gali būti atliekami su specialiu liudytoju. Galima teigti, jog toks asmuo gali dalyvauti akistatoje, nes tai yra viena iš apklausos rūšių. Taip pat egzistuoja tam tikra specifika priimant sprendimą, ar tokį asmenį vesti į apklausą pas ikiteisminio tyrimo teisėją. Jei byloje yra įtariamųjų, o specialus liudytojas gali mirti arba kitos aplinkybės gali neleisti jo apklausti teisme, tuomet leidžiama jį apklausti ikiteisminio tyrimo teisėjui, bet jei toks liudytojas yra vienintelis, nėra kitų įtariamųjų, trūksta įrodymų, kad jis būtų pripažintas įtariamuoju, tuomet net ir esant pavojui, kad vėliau nebus įmanoma jo apklausti, jis neapklausiamas ikiteisminio tyrimo teisėjo.

Iš viso to, kas išdėstyta ir ką nurodė specialistai, darbo autorius daro išvadą, jog tinkamas šio instituto taikymas padeda įgyvendinti savęs nekaltinimo privilegiją. Įvestas specialaus liudytojo institutas iš esmės tik suteikė asmeniui papildomų teisių ir neužtraukė jokių neigiamų pasekmių. Tačiau šiuo metu dar nėra pakankamai nusistovėjusi jo taikymo praktika, o asmenys, neteisingai suprasdami šio instituto esmę, reikalauja teismuose apginti neva pažeistas teises: *„Kasatorė V. B. baudžiamojo įstatymo taikymą iš esmės grindžia ne teismų nustatytomis ir skundžiamuose sprendimuose nurodytomis faktinėmis aplinkybėmis, o tuo, kaip jas traktuoja ji pati. Tai yra, kad parodymus davė apie savo veiksmus, o melavo dėl to, jog turėjo pagrindą manyti gresiant jai atsakomybę už tai, kad tarp jos ir prokuroro buvusi konfliktinė situacija. Visa tai teismų sprendimuose paneigta, ši kasatorės pozicija nėra pateisinta objektyviomis aplinkybėmis ir priežastimis, kurioms esant būtų galima teigti, kad žinomai melagingu parodymu davimą lėmė grėsmė būti patrauktai atsakomybėn už savo veiksmus.“*¹¹¹ Siekiant užpildyti minėtas spragas reikia padaryti atitinkamus BPK bei kitų įstatymų pakeitimus ar papildymus, taip pat praverstų gausi mokslinė šio instituto analizė. Panašios nuomonės laikosi ir apklausti ekspertai. Iš visų apklausoje dalyvavusių respondentų vienintelis neigiamai įvertino šį institutą, visi kiti pasisakė teigiamai, tačiau dauguma jų atskleidė tam tikras darbe suminėtas specialaus liudytojo instituto veikimo spragas. Iš to, kas išdėstyta, galima teigti, kad BPK 80 str. 1 p. numatytą asmenį ne draudžiama apklausti, o leidžiama esant jo sutikimui arba prašymui, tačiau prokuroras iki tokios apklausos turi įvykdyti šiuos esminius formalumas:

1. Įsitikinti, kad yra pagrindas pradėti ikiteisminį tyrimą;
2. Įsitikinti, kad nėra BPK 3 str. numatytų aplinkybių, dėl kurių procesas negalimas;
3. Patikrinti, ar nėra galimybės surašyti bent minimalų pranešimą apie įtarimą;
4. Įsitikinti, ar yra pagrindas apklausti asmenį kaip specialų liudytoją;
5. Gauti tokio asmens sutikimą.

---

¹¹¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-517/2010.

2.3 Valstybinis liudytojas („karūnuotasis liudytojas“) ir savęs nekaltinimo privilegija

Toliau nagrinėjant procesines galimybes, kaip galima apklausti asmenį, kuris yra susijęs su nusikalstamos veikos spadarimu, taigi yra savęs nekaltinimo privilegijos subjektas, panagrinėtinas „karūnuotųjų“ liudytojų (vok. *Kronzeuge*) statusas ir jų apklausa. Tikslesnis sąvokos atitikmuo lietuvių kalboje yra pagrindinis arba valstybinis liudytojas. Tokio liudytojo institutas gan plačiai taikomas ir Vokietijoje, ypač nagrinėjant nusikalstamas veikas, susijusias su disponavimu narkotikais. Pirmą kartą ribotam laikui šis institutas įtrauktas į Vokietijos BK 1989 birželio 9 d., tačiau jo galiojimas buvo kelis kartus pratęstas. 1999 m. gruodžio 31 d. institutas buvo panaikintas, o po 2001 m. rugsėjo 11 d. įvykių buvo pasiūlyta pagrindinio liudytojo institutą gražinti į baudžiamąjį kodeksą, tačiau siūlymas palaikymo nesulaukė. Ir tik 2007 m. gegužę Vyriausybė (vok. *Bundesrat*) išleido įstatymo projektą, pagal kurį baudžiamasis kodeksas papildomas 46b straipsniu. 2009 m. gegužės mėnesį Parlamentas (vok. *Bundestag*) priėmė šį pakeitimą, o 2009 m. rugsėjo 1 d. jis įsigaliojo. Baudžiamasis kodeksas buvo papildytas nuostata, kad asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, už kurią numatyta minimali bausmė yra susijusi su laisvės atėmimu (net iki gyvos galvos), teismo gali būti sušvelninta, jei jis savanoriškai atskleidžia žinomus faktus apie įvykdytą arba dar planuojamą nusikaltimą, kurie iš esmės padeda atskleisti nusikalstamą veiką arba padeda užkirsti jai kelią¹¹². Tokiu atveju kaltinamojo, kitoje byloje tapusiu valstybiniu liudytoju, bausmė švelninama atsižvelgiant į jo paties įvykdytos veikos sunkumo laipsnį. Tačiau valstybinis liudytojas savo žinias privalo atskleisti iki bylos teisme nagrinėjimo pradžios, vėliau šis institutas nebetaikomas¹¹³. Taip, matyt, stengiamasi suteikti kuo daugiau laiko teisėsaugos institucijoms patikrinti kaltinamojo duotų parodymų tikrumą iki jam sušvelninant bausmę.

Nagrinėdamas baudžiamąją bylą, kurioje kaltinamuoju yra valstybinis liudytojas, teismas savo nuožiūra sprendžia, ar švelninti jam bausmę ir kokia apimtimi tai daryti. Iš to galima daryti išvadą, kad bausmės švelninimas nėra privalomas, o teismui paliekama teisė objektyviai nuspręsti dėl sankcijos paskyrimo. Tačiau pagrindinio liudytojo duotų parodymų tikrumą bei efektyvumą tinkamiausiai gali įvertinti prokurorai ar kiti teisėsaugos pareigūnai, nes būtent jie tikrina jų patikimumą. Visgi literatūroje nenurodyta, kaip prokuroras gali prisidėti prie bausmės valstybiniam liudytojui švelninimo. Šio darbo autorius mano, kad prokuroras arba kitas ikiteisminio tyrimo institucijos pareigūnas kiekvienoje tokioje

¹¹² Strafgesetzbuch [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.03.09]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>.

¹¹³ Gesetzentwurf der Bundesregierung 2007.05.25, 353/07 [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.03.10]. <http://dip21.bundestag.de/dip21/brd/2007/0353-07.pdf>.

byloje turi pareikšti argumentuotą nuomonę, kaip kaltinamojo parodymai padėjo išspręsti kitą bylą, ir pasiūlyti sankcijos švelninimo gaires, kurias savo nuožiūra konkretizuotų teisėjas.

Apskritai valstybinis liudytojas yra apibrėžiamas kaip asmuo, kuris pats dalyvavo vykdant nusikalstamą veiką ar ją rengė ir yra pasiruošęs duoti parodymus apie šią veiką. Kadangi jis pats yra nusikaltimo vykdytojas arba bendrininkas, šis asmuo negali būti verčiamas duoti parodymus ir jam negresia atsakomybė už melagingus parodymus. Šio instituto tikslas skatinti nusikalstamos veikos dalyvius bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis tiriant sunkiai išaiškinamas nusikalstamas veikas, taip pat kriminalinių struktūrų suardymas ir vadovaujančių bendrininkų nustatymas. Tikėtina, kad šis institutas palaipsniui sumažins nusikalstamų veikų skaičių, nes asmenys bijos būti išduoti bendrininkų, o įvykdytos veikos bus greičiau atskleidžiamos. Valstybinis liudytojas baudžiamosiose bylose yra kaltinimo liudytojas, nes, priešingai nei paprastas liudytojas, pastarasis yra bendrininkas su kaltinamuoju, prieš kurį duoda parodymus, arba yra suimtas už panašios nusikalstamos veikos padarymą¹¹⁴. Pagrindinio liudytojo parodymai yra pagalbinė priemonė prokuratūrai, kai kaltinamojo kaltė yra aiški, tačiau trūksta konkrečių faktų šiai kaltei patvirtinti. Tokio liudytojo ir valstybės santykių reguliavimas, šio darbo autoriaus nuomone, turi tarsi abipusio sandėrio bruožų: jei liudytojas niekieno neverčiamas sutinka bendradarbiauti ir duodamas parodymus padeda atskleisti įtariamojo įvykdytą nusikalstamą veiką, tai prokurorai pažada jam bausmės sušvelninimą, o kartais net visišką atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės. Toks rungimosi principu pagrįstas „šalių derėjimasis dėl bausmės dydžio“ pagrindiniam liudytojui yra tipiškas *common law* bruožas, kurio tam tikras ypatybes perėmė ir romanų-germanų teisės šakos šalys. Dėl šios svetimybės keletas bandymų įvesti Vokietijoje pagrindinio liudytojo institutą, matyt, sulaukdavo daug aštrios kritikos. Tačiau Vokietijos baudžiamoji politika taip sureguliuota, kad tam tikrų nusikalstamų veikų rūšių tyrimas patenka į uždara ratą ir įprastiniais kriminalistiniais metodais be pagrindinio liudytojo pagalbos toks tyrimas pasmerkiamas žlugti. Tokioms veikoms tirti ir buvo įvestas pagrindinio liudytojo institutas. Sistemine teisės aktų analizė leidžia teigti, jog tiriant nusikalstamas veikas, numatytas Vokietijos BK 129 ir 129a str. (nusikalstamos arba teroristinės grupuotės formavimas), 261 str. (pinigų plovimas) ir Narkotinių medžiagų įstatymo 31 str. (disponavimas narkotinėmis medžiagomis), pagrindinio liudytojos institutas gali būti taikomas tiesiogiai, nesiremiant Vokietijos BK 46b str. šiam institutui numatytais reikalavimais. Tačiau visišką šių reikalavimų bei apribojimų nepaisymas pažeistų lygybės, proporcingumo ir teisingo bylos nagrinėjimo principus, todėl darytina išvada, jog šiuos apribojimus privalu taikyti visiems valstybiniams liudytojams: gresiant bausmei iki gyvos galvos ji geriausiu atveju gali būti sušvelninta iki 10 metų laisvės apribojimo; atleisti nuo bausmės teismas gali tik tada, jei už

---

¹¹⁴ Gesetzentwurf der Bundesregierung 2007.05.25, 353/07 [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.03.10]. <http://dip21.bundestag.de/dip21/brd/2007/0353-07.pdf>.

įvykdytą nusikalstamą veiką kaltininkui be bausmės sušvelninimo gresia ne daugiau kaip 3 metai laisvės apribojimo; jeigu už jo padarytą nusikalstamą veiką mažiausia numatyta sankcija yra vieneri metai laisvės atėmimo, tokiu atveju prokuroras, teismui pritarus, gali nutraukti bylą pagal BPK 153 straipsnį(naujovė)¹¹⁵.

Žinoma, šis institutas turi ir trūkumų. Švelninat bausmę gali būti pažeidžiamas vienodos, teisingos ir kaltę atitinkančios bausmės skyrimo principas. Valstybiniai liudytojai įprastai dalyvauja tiriant sunkias nusikalstamas veikas, dėl to yra pavojus, kad asmenys, įvykdę sunkias nusikalstamas veikas ir duodami apie tai parodymus, turės pranašumą paskiriant bausmę prieš kaltinamuosius, įvykdžiusius lengvesnius nusikaltimus. Nėra aiškaus apribojimo, kokiems asmenims šis institutas negali būti taikomas, iš to išplaukia, kad juo gali pasinaudoti net ir pavojingiausias recidyvistas. Be to, pagunda būti atleistam nuo bausmės gali skatinti valstybinius liudytojus duoti melagingus parodymus prieš pagrindinį kaltinamąjį. Tačiau ne visi tokie nuogaštavimai nėra pagrįsti. Bet kokie pagrindinių liudytojų parodymai turi būti griežtai patikrinti, o vien jais remiantis negalima nuteisti įtariamo asmens. Kaltinamojo bendradarbiavimas su teisėsaugos institucijomis rodo jo gailėjimąsi dėl įvykdyto nusikaltimo ir norą užkirsti kelią kitoms nusikalstamoms veikoms. Šie faktai sukuria lengvinančias aplinkybes, kurioms esant leidžiamas sankcijos švelninimas. Savaimė suprantama, jog privalu atsižvelgti ir valstybinio liudytojo elgesį baudžiamajoje byloje, kurioje jis yra kaltinamas nusikalstamos veikos padarymu. Jei tiriant šią bylą paaiškėja, kad liudytojas nesigaili dėl savo veiksmų ir yra tikėtina, kad jis nusikals dar kartą, tuomet teismas turėtų labai gerai apsvarstyti bausmės švelninimo galimybę. Atsižvelgiant į Vokietijos baudžiamajo proceso teisę ir jos tendencijas galima išvelgti tokias pasekmes, kad nusikaltimų tyrimo institucijos kartu su teismais taps bausmių mažinimo institucijomis. Galbūt pakaktų Vokietijos BK 46 straipsnio 2 dalyje esančios nuostatos, jog teismas skirdamas bausmę atsižvelgia į kaltininko elgesį po nusikalstamos veikos padarymo. Darbo autorius daro išvadą, kad aptariamasis institutas iš esmės nekeltų pavojaus teisinei sistemai, jei jis taikomas laikantis visų reikalavimų, o kaltinamieji, nepaverčiant baudžiamosios justicijos „amnestijų biuru“, gauna proporcingą atlygį atsižvelgiant į jų suteiktos informacijos svarbumą. Vienintelė spraga, kurią, autorius mano, reikia taisyti, yra valstybinio liudytojo instituto taikymo ribojimo stoka. Derėtų įstatymų nustatyti pagrindus (pvz. Lietuvoje BK 39¹ str. 2 d.), kuriems esant teismas negalėtų švelninti kaltinamajam skiriamos bausmės už jo bendradarbiavimą su teisėsaugos institucijomis.

Taigi, Lietuvos baudžiamajame kodekse taip pat yra nuostata, leidžianti atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės, kai jis įtariamasis dalyvavęs organizuotai grupei ar nusikalstamam

---

¹¹⁵ Strafgesetzbuch [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.03.09]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>.

susivienijimui darant nusikalstamas veikas arba priklausęs nusikalstamam susivienijimui, jeigu jis prisipažino dalyvavęs darant tokią nusikalstamą veiką ar priklausęs nusikalstamam susivienijimui ir aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas¹¹⁶. Tačiau ši, naujajame BK užfiksuota norma nebuvo naujiena Lietuvos teisėje. 1994 m. senasis BK buvo papildytas 15¹ straipsniu, kuris leido asmenis, dalyvavusius organizuotos grupės daromuose nusikaltimuose, o 1997 m. tas pats BK papildytas 227¹ straipsniu, kuris leido nusikalstamo susivienijimo narius atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, jeigu jie prisipažino teisėsaugos institucijoms dėl savo nusikaltimų ir suteikė vertingos informacijos apie kitus bendrininkus. Šių įstatymo nuostatų tikslas – skatinti kovoti su organizuotu nusikalstamumu, atskleisti tokius nusikaltimus net ir suteikiant nusikaltėliams tam tikrų lengvatų dėl jų baudžiamosios atsakomybės¹¹⁷.

Tiek V. Piesliakas, tiek ir G. Goda išskiria tris sąlygas, kurioms esant gali būti taikoma dabar galiojanti komentuojama atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis: 1) asmuo įtariamas dėl jo dalyvavimo organizuotai grupei ar nusikalstamam susivienijimui darant nusikalstamas veikas arba jo priklausymo nusikalstamam susivienijimui ir pagal baudžiamojo proceso normas laikomas įtariamuoju arba kaltinamuoju; 2) yra baudžiamojo proceso tvarka gautas tokio asmens prisipažinimas, kad jis dalyvavo organizuotai grupei ar nusikalstamam susivienijimui darant nusikalstamą veiką ar priklausė nusikalstamam susivienijimui; 3) toks asmuo aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas. Tačiau prie šių sąlygų, šio darbo autoriaus nuomone, vertėtų priskirti dar vieną sąlygą: aplinkybių, nurodytų BK 39¹ straipsnio 2 dalyje (atleidimas netaikomas asmenims, kurie dalyvavo tyčia nužudant arba kurie tokiais pagrindais jau buvo atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo organizatoriui ar vadovui), nebuvimas. Nesant nors vienai iš šių sąlygų atleidimas pagal BK 39¹ str. 1 d. negalimas. Tai patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika: „*Kasatoriaus Š. Š. argumentai dėl nepagrįsto BK 39¹ straipsnio nuostatų jam netaikymo, atmestini. Pagal BK 39¹ straipsnio 1 dalį gali būti atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės asmuo, įtariamas dalyvavęs organizuotai grupei ar nusikalstamam susivienijimui darant nusikalstamas veikas, jeigu jis prisipažino dalyvavęs darant tokią nusikalstamą veiką ir aktyviai padėjo atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas. <...> Tačiau nei pirmosios, nei apeliacinės instancijos teismų nėra pripažinta, kad Š. Š. ir kiti nusikalstamas veikas padarė veikdami organizuota grupe.*“¹¹⁸ Net esant visoms

¹¹⁶ Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.

¹¹⁷ Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamojo teisė*. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2008, p. 377.

¹¹⁸ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-472/2007.

numatytais sąlygoms atleidimas nuo baudžiamosios atsakomybės negali būti sprendžiamas mechaniškai, atsižvelgiant tik į tai, kad asmuo duoda parodymus apie jo ir bendrininkų nusikalstamas veikas. Atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės pagal BK 39¹ straipsnį gali būti tik asmuo, aktyviai padėjęs atskleisti padarytas nusikalstamas veikas. Aktyvi įtariamo asmens pagalba teisėsaugos institucijoms gali pasireikšti kaip visos vertingos informacijos apie organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo veiklą ir struktūrą teikimas, liudijimas prieš organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narius, teisėsaugos institucijos užduoties įvykdymas, kuris padėjo surinkti įrodymus apie organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo veiklą, ir kiti panašūs veiksmai¹¹⁹. Panašios nuomonės laikosi ir Aukščiausiasis Teismas: „<...>padedama tyrimo ir (ar) teismo institucijoms atskleisti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo padarytas nusikalstamas veikas duodant išsamius parodymus apie asmens ir kitų bendrininkų padarytas nusikalstamas veikas, apibrėžiant kiekvieno iš jų indėlį į bendrą nusikalstamą veiką; taip pat atsižvelgiama į tokių parodymų svarbą įrodinėjimo procese. Aktyvi pagalba bet kuriuo atveju yra siejama ne tik su savo tikslaus vaidmens darant nusikaltimus, bet ir bendrininkų veiksmų atskleidimu kai, pavyzdžiui, be tokių įtariamojo ar kaltinamojo parodymų praktiškai nebūtų įmanoma nustatyti organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo nusikalstamos veikos mechanizmo, dalyvių užduočių ir vaidmenų pasiskirstymo ir pan.“¹²⁰ Tačiau A. Gutauskas visgi siūlo vietoj aktyvumo įvesti informacijos vertingumo sąvoką, teigdamas, jog galiausiai aiškinantis aktyvų prisidėjimą, nori to ar ne, tenka remtis pateiktos informacijos vertingumu¹²¹. Su šia A. Gutausko nuomone neįmanoma nesutikti, kaip ir su jo keliamą problema, kai asmuo padaro nusikalstamą veiką atskirai nuo organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo, bet turi vertingos informacijos apie nusikalstamos struktūros narius. Tai yra problema, kurią, šio darbo autorius mano, reikia spręsti pašalinant iš BK 39¹ str. taikymo sąlygų reikalavimą asmeniui priklausyti organizuotai grupei ar nusikalstama susivienijimui, apie kurių narius turima reikšmingos informacijos. Toks modelis taptų panašus į Vokietijoje egzistuojantį ir suteiktų daugiau galimybių atskleisti sudėtingus nusikaltimus.

Asmens, duodančio parodymus apie organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių padarytas nusikalstamas veikas, motyvai negali turėti įtakos prokuroro ar teismo sprendimui dėl jo atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės. Šio darbo autorius nesutinka su nuomonėmis, jog atleidžiant asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės svarbus ir moralinis aspektas – asmens gailestis dėl jo padarytų nusikaltimų ir noras išpirkti savo kaltę. Asmuo, duodantis parodymus prieš kitus nusikalstamos struktūros

---

¹¹⁹ Prapiestis, J., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004, p. 251.

¹²⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-395/2007.

¹²¹ Gutauskas, A. Asmenų, susijusių su organizuotomis nusikalstamomis grupuotėmis, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ypatumai. *Jurisprudencija*. 2004, t. 60(52), p.58.

narius tik dėl savo paties naudos, negali būti pasmerkiamas ir sukompromituojamas, siekiant atimti iš jo galimybę pasinaudoti BK 39¹ straipsniu. Net tokio įtariamo asmens įsipareigojimai duoti teisingus parodymus, anot R. Ažubalytės, yra „moraliniai“¹²², už kurių pažeidimą negresia atsakomybė. Čia svarbiausia tikslas – kitų organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narių įvykdytų nusikaltimų atskleidimas. Be to, sprendimas atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti priimtas tik tais atvejais, kai tokiu sprendimu būtų įgyvendinta BK 1 straipsnyje ir BPK 1 straipsnyje nustatyta baudžiamųjų įstatymų ir baudžiamojo proceso paskirtis ginti žmogaus ir piliečio teises bei laisves, visuomenės ir valstybės interesus nuo nusikalstamų veikų, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas.

„BK 39¹ str. pagrindu nuo baudžiamosios atsakomybės atleisti liudytojai apklausiami įprastine tvarka, o jų parodymai vertinami taip pat kaip ir kitų liudytojų (kasacinė nutartis Nr. 2K-545/2006)¹²³. Tokių asmenų parodymams nesuteikiama jokios išankstinės ar didesnės galios palyginus su kitais bylos faktiniais duomenimis (kasacinė nutartis Nr. 2K-162/2005); gauti baudžiamojo proceso nustatyta tvarka ir patikrinti įstatymo nustatytais proceso veiksmis jie atitinka BPK 20 straipsnio 4 dalyje nustatytą įrodymų leistinumo sąlygą (kasacinė nutartis Nr. 2K-405/2005). Savaiame suprantama, kad teismas turi atsargiau vertinti tokio asmens parodymus apie jo paties ir kitų bendrininkų vaidmenį ir reikšmę padarant nusikaltimą, skirti didesnę dėmesį jų objektyvumui ir pripažinti juo įrodymais tik tada, kai jie tiesiogiai ar netiesiogiai patvirtinami kita bylos medžiaga (kasacinė nutartis Nr. 2K-340/2006).“¹²⁴ Šioje nutartyje Aukščiausiasis Teismas įvardijo visus parodymų leistinumo reikalavimus, ypač svarbu atkreipti, kad tokie parodymai negali būti laikomi viršesni už kitus arba tokiems liudytojams negali būti suteikiama pirmenybė duodant parodymus. Šiai nuomonei pritaria ir A. Gutauskas. Tačiau galima situacija, kad prokurorui pažadėjus atleisti asmenį nuo baudžiamosios atsakomybės teismas to nepadarė, o prokuroro iniciatyvos nerodymas dėl tokio asmens atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės niekaip nekliudo bylą nagrinėjančiam teismui spręsti šio klausimo. Tai panaši problema, su kuria susiduria ir Vokietijos teisinė sistema, kuomet bendradarbiavimo stoka tarp prokuratūrų ir teisminių institucijų gali sukelti absurdiškas situacijas, kurių būtų įmanoma išvengti nustatant tam tikrą šių dviejų institucijų bendradarbiavimo mechanizmą atitinkamiems klausimams spręsti.

---

¹²² Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002, p. 18.

¹²³ Aut. past. Ikiteisminio tyrimo metu atleisti nuo baudžiamosios atsakomybės ir toliau byloje dalyvaujantys paprasto liudytojo teisėmis asmenys privalo duoti teisingus parodymus ir atsako už melagingų parodymų davimą.

¹²⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-177/2008.

Kalbant apie šios rūšies atleidimą nuo baudžiamosios atsakomybės niekada negalima pamiršti jau paminėtos BK 39¹ str. 2 d., kurioje teigiama, kad šio straipsnio 1 d. numatyta atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės rūšis netaikoma asmeniui, kuris dalyvavo tyčia nužudant arba kuris tokiais pat pagrindais anksčiau jau buvo atleistas nuo baudžiamosios atsakomybės, taip pat organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo organizatoriui ar vadovui. Esant tokiai situacijai nuo baudžiamosios atsakomybės gali būti atleistas tik toks asmuo, kuris dalyvavo rengimosi arba pasikėsinimo nužudyti stadijoje. Kitomis bendrininkavimo formomis prisidėjusiam asmeniui prie tyčinio nužudymo teismas gali paskirti švelnesnę, negu įstatymo numatytą, bausmę. Tai logiškos nuostatos, įtvirtinančios egzistuojančią baudžiamąją politiką. Autoriaus nuomone, žmogaus gyvybė yra svarbiausia vertybė, kurią saugo baudžiamasis įstatymas, ir šios vertybės apsauga negali būti sumenkinama nei prieš vieną kitą baudžiamosios teisės tikslą.

2.4 Draudimo versti duoti parodymus prieš save realizavimas atliekant slaptuosius veiksmus

2.4.1 Slaptų tyrimo veiksmų naudojimo faktinės ir teisinės prielaidos

Iki šiol nagrinėtos savęs nekaltinimo privilegijos realizavimo galimybės buvo siejamos išimtinai su viešu baudžiamuoju procesu – apklausiant asmenį kaip liudytoją, specialų liudytoją, ar bendradarbiaujantį su teismu liudytoją. Tačiau daugumos sunkių nusikaltimų atskleidimas ir ištyrimas neapsieina be slaptų tyrimo veiksmų atlikimo. Todėl ši dalis bus skirta apžvelgti, kaip užtikrinamas *nemo tenetur se ipsum accusare* principo įgyvendinimas atliekant slaptus veiksmus.

Slaptas bendradarbiavimas kiekvienoje šalyje turi tam tikrų niuansų. Lietuvoje slaptas bendradarbiavimas gali būti siejamas su operatyvine veikla, kurią reglamentuoja Operatyvinės veiklos įstatymas, ir su ikiteisminiu tyrimu, kurio metu vykdomi slapti veiksmai griežtai laikantis BPK nuostatų. Slaptas bendradarbiavimas operatyvinėje veikloje – tai teisiniai santykiai, atsirandantys ir funkcionuojantys dėl sudaryto susitarimo slaptai bendradarbiauti tarp operatyvinės veiklos subjekto ir pilnamečio fizinio asmens, kuris savanoriškai sutiko slaptai padėti įgyvendinti operatyvinės veiklos uždavinius bei siekti operatyvinės veiklos tikslų¹²⁵. Tačiau nagrinėjant literatūrą galima pastebėti, jog kartais slaptas bendradarbiavimas suprantamas ir plačiau, įtraukiant ne tik savanoriškai sutinkantį bendradarbiauti pilnametį asmenį, bet ir atitinkamų institucijų darbuotojus, kurie pagal pareigas vykdo

---

¹²⁵ Tarasevičius, P. Kai kurių Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme įtvirtintų sąvokų interpretavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2007, Nr. 2(92), p. 18-27.

operatyvinius veiksmus¹²⁶. Būtina pažymėti, kad operatyviniai veiksmai atliekami dar iki baudžiamojo proceso pradžios, o jį pradėjus visi operatyviniai veiksmai nedelsiant turi būti nutraukti. Vykdamas ikiteisminį tyrimą slapti veiksmai atliekami laikantis BPK numatytų reikalavimų – tai sankcionuoti ir atitinkamų pareigūnų vykdomi slapti veiksmai ikiteisminio tyrimo metu siekiant gauti įrodymų nusikalstamą veiklą iširti. Neatsižvelgiant į šį Lietuvoje galiojantį dualizmą šiame darbe vartojama slaptų veiksmų sąvoka apims visus tokius veiksmus, kurie vykdomi tiek prieš pradėdant ikiteisminį tyrimą, tiek ir jo metu – nes siekiant jų metu gautu sduomenis panaudoti teisme, jiems keliami sąsąjumo ir leistinumų reikalavimai.

Nors slaptas bendradarbiavimas dažnai riboja privataus gyvenimo neliečiamumo, žmogaus orumo ar *nemo tenetur* principus ir laikomas *ultima ratio* tikslui pasiekti, visgi jis yra neišvengiamas stengiantis įgyvendinti šalių baudžiamąją politiką. Tai tarsi išimtis, kuomet, esant visoms leistinumų sąlygoms, pateisinamas įvairių žmogaus teisių ar laisvių ribojimas, įskaitant ir privilegiją neduoti parodymų prieš save. Slaptųjų priemonių panaudojimo būtinumas yra įtvirtintas 1999 m. sausio 27 d. Europos Tarybos baudžiamosios teisės konvencijoje dėl korupcijos – ESS Nr. 173. Joje teigiama, kad kiekviena valstybė konvencijos dalyvė kovai su korupcija turi imtis visų būtinų priemonių, įskaitant ir specialiąsias tyrimo priemones¹²⁷. Konvencijos aiškinamajame rašte nurodyta, jog, be visų kitų, specialios tyrimo priemonės taip pat yra slaptųjų arba infiltruotų agentų naudojimas. Taip pat 2000 m. gruodžio 13 d. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencijoje prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą teigiama, kad konvencijos šalys vykdo operacijas panaudojant slaptus agentus, jei tai leidžia pagrindiniai vidaus teisės principai¹²⁸. Netiesiogiai tokių metodų panaudojimo galimybės numatytos ir 1988 m. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencijoje „Dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių bei psichotropinių medžiagų apyvarta“ bei 1990 m. Europos Tarybos konvencijoje prieš pinigų plovimą. Vienoje pirmųjų bylų, susijusių su slaptų veiksmų atlikimu, EŽTT apie juos pasisakė: „*Teisė slaptai stebėti piliečius pagal konvenciją toleruotina tik tiek, kiek ji būtina saugant demokratines institucijas. Pabrėždamas, kad ir kokia būtų santūri sekimo sistema, Teismas privalo įsitikinti, ar įstatyme nurodytos adekvačios garantijos, ar jų pakanka, kad nebūtų piktnaudžiaujama.*“¹²⁹

Pažymėtina, kad tokia slaptų veiksmų forma populiarėja, o joje dalyvaujančių asmenų liudijimai užima vis didesnę vaidmenį baudžiamajame procese ir dažnai būna lemiantys priimant nuosprendžius,

¹²⁶ Išsamiau operatyvinės veiklos sąvoka šiame darbe nėra nagrinėjama. Apie šią sąvoką, jos pranašumus ir trūkumus išsamios informacijos galiu rasti: Konferencijos medžiaga. Lietuvos Respublikos Seimo operatyvinės veiklos parlamentinės kontrolės komisijos konferencija-diskusija „Būti ar nebūti: operatyvinės veiklos įstatymo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje. Vilnius, 2006.05.26.

¹²⁷ Europos Tarybos baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 23-853.

¹²⁸ Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1933.

¹²⁹ *Klass and others v. Germany*, No. 5029/01, ECHR A28.

ypač dėl sunkių nusikaltimų. Todėl rekomenduojama net asmenims, turintiems teisines privilegijas, suteikiančias teisę atsisakyti duoti parodymus, bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, teikti joms bet kokią svarbią informaciją, susijusią su nusikalstamomis veikomis, ir vėliau sutikti duoti apie tai parodymus teisme. Žinoma, tai turi būti daroma įstatymų numatyta tvarka, laikantis visuotinai pripažintų teisės principų ir suteikiant, kaip įmanoma, didesnę apsaugą asmenims, vykdančioms slaptuosius veiksmus. Tačiau tokių veiksmų metu pažeidžiamos dažniausiai ne juos atliekančių asmenų teisės, o tų, prieš kuriuos nukreipti pastarieji veiksmai, teisės. Stengdamiesi bet kokiomis priemonėmis išprovokuoti asmenį nusikaltimui arba išgauti reikiamus parodymus slaptieji agentai dažnai peržengia leidžiamas ribas ir taip pažeidžia slaptų veiksmų teisėtumo bei kitus principus. Todėl vykdančią slaptą veiklą reikėtų susikoncentruoti tiek į jos vykdytojų, kaip potencialių liudytojų teises, tiek ir į įtariamų asmenų padėtį, prieš kuriuos ta veikla vykdoma. Kartais kyla abejonių, jog išmintingiausia būtų slaptųjų veiksmų išvis atsisakyti, tačiau jie pripažįstami tiek tarptautiniu mastu, tiek ir daugelio šalių nacionalinėje teisėje ir be jų tam tikrų nusikaltimo rūšių ištyrimas taptų neįmanomas. Todėl į slaptą taktiką ir slaptųjų agentų panaudojimą, esant išvystytam jų priežiūros institutui, geriausia žiūrėti kaip į neišvengiamą blogybę¹³⁰. Tai yra blogybė, kuri padeda nugalėti dar didesnes blogybes.

2.4.2 Slaptų tyrimo veiksmų įtaka savęs nekaltinimo privilegijos realizavimui

Lietuvoje įstatymų numatytomis sąlygomis vykdomi slapti veiksmai, būtent jų metu taip pat pasitelkiami įvairūs padėjėjai. Literatūros šaltiniuose šie asmenys įvardijami įvairiomis sąvokomis: agentas, slaptas tyrėjas, konfidentas, rezidentas, konspiracinių patalpų laikytojas ar savininkas, patikimas asmuo, informatorius ar tiesiog slaptasis bendradarbis¹³¹. Tačiau Lietuvos teisėje, kaip ir Vokietijoje, šios sąvokos nėra visiškai lygiaverčios. Slaptasis agentas, tyrėjas įprastai suprantamas kaip teisėsaugos institucijos pareigūnas, atliekantis slaptus veiksmus kaip savo tiesiogines pareigas, o patikimas asmuo ar slaptas bendradarbis dažniausiai būna civilis asmuo, savo noru padedantis teisėsaugos institucijoms specialiais metodais rinkti reikiamą informaciją. Slaptos veiklos metodai – būdai gauti reikiamą informaciją: slapta apklausa, apžiūra, patikrinimas, sekimas, agentūrinis metodas, elektroninė žvalgyba. Jeigu Vokietijoje ar Austrijoje pasitelkus slaptuosius tyrėjus ar bendradarbius naudojantis slaptos apklausos bei agentūriniais metodais dažniausiai stengiamasi iš įtariamai nusikalstamą veiką įvykdžiusių asmenų išgauti prisipažinimą, tai Lietuvoje tokie slapti agentai įprastai atlieka tik informatorių vaidmenį, kurie pasyviai stebi įtariamus asmenis ir apie jų veiksmus praneša teisėsaugos institucijoms, arba provokatorių vaidmenį, kurie sukuria tariamai vykdomos nusikalstamos veikos situaciją ir į ją įtraukia

¹³⁰ Marx, G. T. *Undercover Police Surveillance in America*. USA: University of California Press, 1988, p. 19, 233.

¹³¹ Tarasevičius, P., *supra* note 125, p. 18-27.

įtariamus asmenis. Dėl šių priežasčių Lietuvoje tiriant bylas, susijusias su slaptųjų agentų veikimu, susiduriama iš esmės ne su *nemo tenetur se ipsum accusare* principo pažeidimu, bet su provokuojančių veiksmų intensyvumu ir kišimosi į privatų asmens gyvenimą problema.

Konstitucinis Teismas yra pasisakęs: „*Asmuo, darydamas priešingas teisei veikas, neturi ir negali tikėtis privatumo. Žmogaus privataus gyvenimo apsaugos ribos baigiasi tada, kai jis savo veiksmais nusikalstamai ar kitaip neteisėtai pažeidžia teisės saugomus interesus, daro žalą atskiriems asmenims visuomenei ir valstybei.*“¹³² Iš to galima daryti išvadą, jog teisėsaugos institucijos, slapta sekdamos, klausydamos telefoninių pokalbių ar atlikdamos kitus veiksmus, kurių metu tikimasi išgirsti įtariamojo prisipažinimą apie savo paties padarytą nusikalstamą veiką ar kitų reikšmingų faktų, nepažeidžia asmens teisių. Žinoma, būtina atkreipti dėmesį, jog visi šie veiksmai turi būti sankcionuoti atitinkamų pareigūnų ir atitikti kitas leistinumumo bei teisėtumo sąlygas, tai patvirtina ir Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika: „*Iš pirmosios instancijos teismo nuosprendžio matyti, kad teismas patikrino Klaipėdos miesto apylinkės teismo ikiteisminio tyrimo teisėjo 2006 m. spalio 17 d. nutarties, kuria buvo leista kontroliuoti S. R. telefoninius pokalbius, teisėtumą ir nustatė, kad priimant šią nutartį BPK 154 straipsnio pažeidimų nepadaryta, todėl duomenis, gautus šios telekomunikacijos kontrolės metu, teismas pagrįstai pripažino įrodymais.*“¹³³ Tačiau dėl laiko stokos dažnai nėra galimybių baudžiamojo proceso kodekso 160 str. nustatyta tvarka kreiptis į ikiteisminio tyrimo teisėją paskirti slaptą sekimą, ir tai tampa rimta kliūtimi pripažįstant surinktus duomenis teisėtais¹³⁴. Siektina nustatyti tam tikrą mechanizmą, pagal kurį esant neatidėliotinai būtinybei slapti veiksmai būtų pradedami be reikiamo sankcionavimo, tačiau kitą dieną po tokių veiksmų pradžios taptų privalu kreiptis į atitinkamą instituciją sankcijai gauti. Dėl tam tikrų priežasčių neįvykdžius šio reikalavimo tokie veiksmai turėtų būti nutraukiami, o jų tolesnis vykdymas pripažintinas neteisėtu.

„*Slaptiesiems agentams ar bendradarbiams taip pat draudžiama asmenį provokuoti padaryti nusikaltimą arba priversti jį melagingai prisipažinti. Atlikdami nusikaltimo požymių turinčius veiksmus slaptieji dalyviai negali naudoti fizinės ar psichinės prievartos prieš įtariamus nusikaltimų darymu asmenis, daryti jiems kitokio aktyvaus spaudimo, jų kurstyti, provokuoti padaryti nusikaltimą.*“¹³⁵.

¹³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

¹³³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-286/2009.

¹³⁴ Tarasevičius, P., *supra* note 125, p. 18-27.

¹³⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.

Konstitucinis Teismas savo nutarime dėstydamas šias mintis rėmėsi EŽTT 1998 m. birželio 9 d. sprendimu byloje Teixeira de Castro prieš Portugaliją, kurioje pirmą kartą išsamiai išaiškintos slapto provokatorių veiklos ribos: „Slaptieji agentai net ir bylose dėl narkotikų prekybos gali būti naudojami labai ribotai ir tik užtikrinant tam tikras garantijas. Nors nusikalstamumo plėtimasis neabejotinai reikalauja imtis reikiamų priemonių, teisė į teisingą teismą vis dėlto užima tokią svarbią vietą, kad negali būti paaukota praktinių sumetimų vardan. Pareigūnai kurstė pareiškėją, apie kurį pradedami tyrimą neturėjo jokių duomenų ir kuris nebuvo nei karto baustas ar įtartas nusikaltimo įvykdymu, padaryti nusikalstamą veiką, kurios priešingu atveju galėjo ir nebūti. Tokia padėtis nepataisomai pakenkė proceso teisingumui. Vertinant šias aplinkybes daroma išvada, kad du policijos pareigūnai neapsiribojo vien tik pasyviu Teixeira de Castro nusikalstamos veiklos tyrimu, bet darė tokio pobūdžio įtaką, kad sukurstytų pareiškėją padaryti nusikaltimą.“¹³⁶ Kitoje EŽTT byloje Ramanauskas prieš Lietuvą EŽTT, kuri buvo išnagrinėta dešimtmečiu vėliau, teismas atkartoją Teixeira de Castro byloje išsakytus argumentus dėl provokatorių veiklos: „Jis nusprendė, jog nustačius teisiamojo kaltę, klausimas, spręstinas pagal vidaus teisę, ar buvo kokia nors išorinė įtaka padaryti nusikaltimą, tapo nebesvarbus. Tačiau prisipažinimas sukurstyto nusikaltimo padarymu negali panaikinti kurstymo ar jo padarinių. Šiuo aspektu teismas išvelgia Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimą.“¹³⁷ Šios bylos argumentai buvo pakartoti ir Milinienės byloje prieš Lietuvą¹³⁸. Tokiais pačiais argumentais remiasi ir nacionaliniai teismai. Iš 2006 m. kovo 28 d. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo nutarties matyti, kad tiek apeliacinės instancijos teismas, tiek ir kasacinis teismas, pasisakydamas dėl provokavimo padaryti nusikalstamą veiką, cituoja tuos pačius Teixeira de Castro prieš Portugaliją byloje išdėstytus argumentus¹³⁹. Sisteminiu bei loginiu aspektais įvertinus šių bylų argumentus kartu su EŽTT byloje Allan prieš Jungtinę Karalystę išsakytais argumentais peršasi išvada, jog argumentai, kuriuos teismas išsako dėl slapto agento veiksmų, provokuojančių įtariamąjį asmenį padaryti nusikalstamą veiką, adekvačiai turi būti taikomi ir agentų veikimui, kurio metu stengiamasi išgauti asmens prisipažinimą dėl jo galimai įvykdyto nusikaltimo. Todėl teismas visada privalo patikrinti, ar išgaunant parodymus ar kitą įrodomąją vertę turinčią informaciją nebuvo pažeisti *nemo tenetur*, privataus gyvenimo neliečiamumo, teisingumo, proporcingumo ir kiti baudžiamojo proceso principai.

Taigi, legendą patvirtinančių priemonių naudojimas, užšifruoti slapti veiksmai, ypač nusikaltėlių artimų ryšių (su draugais, giminėmis) panaudojimas, asmenų, prisidėjusių prie nusikalstamos veikos padarymo, pasitelkimas, asmenų įtraukimas į slaptą bendradarbiavimą, įvairūs agentūrinio darbo aspektai

¹³⁶ *Teixeira de Castro v. Portugal*, No. 25829/94, ECHR 1998-IV.

¹³⁷ *Ramanauskas v. Lithuania*, No. 74420/01, ECHR.

¹³⁸ *Miliniene v. Lithuania*, No. 74355/01, ECHR.

¹³⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006.

savaime skatina diskutuoti apie žmogaus konstitucinių teisių pažeidimo galimybes atliekant šiuos veiksmus¹⁴⁰. Šie veiksmai patys savaime jau yra ribojantys tam tikras asmenų teises, tik svarbu, kad ribojimas, leistinas įstatymų numatytais sąlygomis, nepavirstų pažeidimu. Tačiau kai pažeidžiami slaptiems veiksams keliami reikalavimai, kartu pažeidžiamos ir asmens teisė ar net visas konstitucinių teisių blokas, garantuojantis asmens privataus gyvenimo neliečiamybę, teisę į teisingą teismą ir laisvą asmenybės vystymąsi. Pastarasis pažeidimas nėra leistinas ir sukelia neigiamų padarinių ne tik asmeniui, prieš kurį įvykdytas šis pažeidimas, bet ir jį įvykdžiusiems asmenims. Siekiant apsisaugoti nuo galimų pažeidimų prieš pradant bet kokią slaptą veiklą būtina surinkti kuo daugiau informacijos apie joje dalyvausiančius asmenis ir taip išsiaiškinti jų patikimumą bei motyvus, skatinančius bendradarbiauti su teisėsaugos institucijomis, taip pat negalima slaptiems bendradarbiams palikti visiškos veikimo laisvės, jie turi būti kontroliuojami ir privalu jiems nuolat priminti jų pareigą teikti visą surinktą, neiškraipytą informaciją, o už melą ar neteisėtus veiksmus gresiančią atsakomybę.

Vokietijoje, kaip ir Lietuvoje, slapti veiksmai gali būti vykdomi tiek iki pradant baudžiamąjį procesą, tiek ir jo metu, tačiau visi šie veiksmai, nesvarbu kokioje stadijoje vykdomi, turi atitikti vienodus reikalavimus, išdėstytus Vokietijos BPK. Kalbant apie *nemo tenetur* principo ir slaptų veiksmų galiojimą Vokietijoje iškyla klausimas dėl slapto tyrėjo/agento įgaliojimų (vok. Verdeckter Ermittler). Siekiant paskatinti asmenį išsiduoti padarius nusikalstamą veiką veiksmingiausia yra pasitelkti tokio tyrėjo pagalbą, kuris, sukurdamas abipusio pasitikėjimo situaciją, prisideda prie įtariamojo išsidavimo¹⁴¹. Tai bene populiariausias slaptos veiklos metodas Vokietijoje.

Tačiau naudojant slapto tyrėjo pagalbą susiduriame ir su didžiausia grėsme pažeisti įtariamo asmens teisę neduoti prieš save parodymų. Todėl būtina atlikti visus veiksmus kruopščiai, neperžengiant įrodymų rinkimo leistinumo ribų. Šio asmens veikimo principai išdėstyti Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso 110a 110b 110c straipsniuose¹⁴². Slaptuoju tyrėju įprastai tampa policijos, muitinės ar kitos teisėsaugos institucijos pareigūnas, kuris atitinkamam laikotarpiui pakeičia savo tapatybę, prisistato civiliu ir nepažeisdamas procesinių principų stengiasi išgauti iš įtariamojo trūkstamą informaciją siekiant patraukti jį baudžiamojon atsakomybėn¹⁴³. Tačiau tokio asmens įtraukimas į procesą galimas tik baudžiamojo proceso kodekso 110a str. nustatytoms veikoms tirti. Čia minima sąlyga, jog slapto agento įtraukimas galimas į visuomenėje didelį atgarsį turinčių nusikaltimų tyrimą, o ypač kai gresia veikos

¹⁴⁰ Mulevičius, S.; Petrošius, D. Etiniai moraliniai operatyvinės veiklos aspektai. *Jurisprudencija*. 2005, Nr. 76(68), p. 70-76.

¹⁴¹ Kühne, H. *Strafprozessrecht – Eine systematische Darstellung des deutschen und europäischen Strafverfahrensrecht – 8. , völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage*. Deutschland: C. F. Müller – Campus, 2010, p. 72.

¹⁴² Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>.

¹⁴³ Aut. past. Šį asmenį reikia skirti nuo informatorių ar kitų, slapčia teikiančių informaciją, asmenų, kurie paprastai yra privatūs civiliai asmens pasizadėję konfidencialiai ir slapta teikti informaciją prokuratūroms, dažniausiai apie jų aplinkoje vykstančias neteisėtas pinigines machinacijas.

pakartotinumai, suponuoja situaciją, kad tai įmanoma faktiškai tiriant bet kurią bylą. Kita sąlyga, leidžianti slapto tyrėjo įtraukimą į bylą tik tuomet, kai įprastinėmis priemonėmis praktiškai neįmanoma jos iširti, matyt, buvo stengiamasi labiau apriboti instituto galimybes, bet nesant įprastinių priemonių apibrėžimo Vokietijos teisėje paliekama spraga, susijusi su slapto tyrėjo įtraukimu į procesą. Paliekama pakankamai daug erdvės teisėsaugos institucijoms pačioms interpretuoti šias sąlygas ir subjektyviai nuspręsti, kuri byla sukėlė didelį atgarsį visuomenėje ir kada buvo išnaudotos visos įprastinių priemonių galimybės. Teismas tokiose bylose privalo itin kruopščiai patikrinti slaptųjų agentų veiklos leistinumo sąlygas. Teisėtai į bylą įtrauktas pareigūnas teisiniuose santykiuose turi dalyvauti griežtai pagal jam sukurtą tapatybę ir esant galimybei konspiraciniame bute ar kitoje įmanomoje vietoje netiesiogiai apklausti įtariamąjį laikydamasis visų įstatymuose numatytų taisyklių, tačiau neminėdamas pačios nusikalstamos veikos. Šio asmens tikroji asmenybė dėl jo paties saugumo įslaptinama neatskleidžiant jos net teismo bylos nagrinėjimo metu.

Slapto agento instituto įtraukimą į baudžiamąjį procesą be Baudžiamojo proceso kodekso taip pat plačiai reguliuoja Įstatymas kovai su organizuotu nusikalstamumu (jame nurodomi net probleminiai šio instituto aspektai), kiti įstatymai, taip pat kiekviena žemė turi savo taisykles, išdėstytas žemių teisingumo ir vidaus reikalų ministrų potvarkiuose baudžiamojo proceso srityje. Tačiau teismų jurisprudencijoje pasitaikydavo atvejų, kuomet slaptas tyrėjas, ar net teismas vertindamas pastarojo elgesį nesivadovaudavo šiais teisės aktais taip pažeisdamas *nemo tenetur* principą. Galiausiai 2007 m. Vokietijos Aukščiausiasis Teismas nagrinėdamas bylą kasacine tvarka išsprendė šią situaciją iš esmės paneigdamas net savo ankstesnius sprendimus: „*Tiriant bylą ikiteisminio tyrimo metu buvo nuspręsta pasitelkti slapto tyrėjo pagalbą. Užsimaskavęs pareigūnas palaipsniui užmezgė artimą kontaktą su įtariamoju ir užsitarnavo jo pasitikėjimą. Įtariamajam apsistojus konspiraciniame bute, kuriame buvo sumontuota pasiklausymo įranga, slaptasis agentas pasipasakojo apie tariamai savo įvykdytą nusikalstamą veiką ir aiškindamas apie abipusį pasitikėjimą spaudė įtariamąjį prisipažinti apie jo padarytus nusikaltimus. Įtariamasis buvo paveiktas spaudimo ir apgaulės prisipažino padaręs tiriamą nusikaltimą. Netrukus po to įtariamasis buvo sulaikytas. Vokietijos žemės teismas nusprendė, jog slapto tyrėjo elgesys buvo teisėtas bei neprikaištingas, o jo išgautas įtariamojo prisipažinimas tinkamas panaudoti teisme.*“¹⁴⁴

Atsižvelgiant ne tik į Vokietijos baudžiamojo proceso kodekso normas, bet ir į anksčiau minėtus teisės aktus bei teisės principus, akivaizdu, jog pareigūnas faktiškai vykdė neformalią įtariamojo apklausą, dėl to jis pažeidė pareigą kaltinamajam prieš apklausą pranešti apie įtarimą ir išaiškinti jo teises tylėti,

---

¹⁴⁴ BGH 3 StR 104/07 - Urteil vom 26. Juli 2007 (LG Wuppertal).

Nagrinėjant šią bylą buvo remtasi straipsniu: Merxen, K. Der Fall des Monats im Strafrecht. *famous*. 2007. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.20]. http://www.fall-des-monats.de/file.php/inline/famos_10_07.pdf?id=59555.

pasiruošti gynybai, pasitarti su gynėju bei teikti įrodymus. Neišaiškinus įtariamajam jo teisės tylėti kyla grėsmė ir savęs nekaltinimo principui. Konkrečiu atveju taip pat būtų galima diskutuoti ir dėl draudimo per prievartą ar apgaule paveikti asmens valios laisvę pažeidimo.

Tokios bylos, patekusios į teismą, būdavo įprastai išsprendžiamos įtariamojo nenaudai. Ypač didelio atgarsio susilaukė byla, kurioje policijos paskatintas kaltinamojo pažįstamas jam paskambino ir išgavo save kaltinančius pasisakymus, kuriuos kartu girdėjo ir policija¹⁴⁵. Šis sprendimas literatūroje iki šių dienų kontraversiškai aptarinėjamas. Nesunku nuspėti, jog aršiausiai diskutuojama, ar įtariamojo draugas ne per intensyviai stengėsi išgauti prisipažinimą, ar leistinomis priemonėmis policija privertė jį bendradarbiauti ir ar nebuvo pažeista kaltinamojo teisė atsisakyti duoti parodymus. Šis ir kiti panašūs atvejai rodo, jog kaltinamojo padarytos klaidos baudžiamajame procese, būna paskatintos teisėsaugos institucijų. Teismai bylose neigė šiuos pažeidimus motyvuodami, jog Baudžiamojo proceso kodekso 136 str. 1 d. galioja tik formaliai apklausai, kai ją atlieka tam paskirtas pareigūnas ir kai kaltinamasis iš anksto apie ją išpėjamas ir supažindinamas su turimomis teisėmis. Teismai taip pat teigė, kad *nemo tenetur* principas galioja prievarta ar apgaule stengiantis išgauti kaltinamojo parodymus prieš save, tačiau jis neapsaugo nuo paties įtariamojo klaidų. Tačiau EŽTT, kitaip nei Vokietijos teismai, išaiškino: „*Nemo tenetur yra kertinis teisingo proceso principas, kurio turinys neapsiriboja vien tik prievartos taikymu formalioje apklausoje, jis taip pat apima apgavystes bei kitas neteisėtas klastas, kurios taikomos kaltinamojo atžvilgiu po to, kai jis pareiškia pasinaudosiantis savo teise tylėti ir savęs nekaltinti baudžiamajame procese.*“¹⁴⁶

Vokietijos Aukščiausiasis Teismas sprenddamas minėtą bylą kasacine tvarka galiausiai patvirtino EŽTT praktiką: „*Bet koks teisėsaugos institucijoms talkinantis asmuo kalbėdamas su kaltinamuoju, kuris yra pareiškęs norą tylėti baudžiamajame procese, gali užduoti tik tokius klausimus, kurie būtų ekvivalentu formalioje apklausoje. Dėl to slaptajam tyrėjui draudžiama per intensyviai teirautis kaltinamojo apie jo įvykdytą nusikalstamą veiką, o aptariamoje byloje pareigūnas pasinaudodamas pasitikėjimu uždavinėjo tokius kompromituojančius bei provokuojančius klausimus, kuriems kaltinamasis net per formaliąją apklausą nebūtų pasiruošęs.*“¹⁴⁷ Tikėtina, jog tiek teismai, tiek teisėsaugos institucijos atsainiai vertino šį precedentą, nes pastebima tendencija, jog slaptojo agento sankcionavimas ir įtraukimas į bylą, neatsižvelgiant į Baudžiamojo proceso kodekso 110a str. nurodytas privalomas sąlygas, buvo pagrindiniu įrankiu patraukiant asmenį baudžiamajon atsakomybėn, kas itin palengvindavo šių institucijų darbą.

¹⁴⁵ BGH GSt 1/96 – *Beschluss vom 13. Mai 1996*.

¹⁴⁶ *Allan v. The United Kingdom*, No. 48539/99, ECHR 2002-IX.

¹⁴⁷ BGH 3 StR 104/07 - *Urteil vom 26. Juli 2007 (LG Wuppertal)*.

Vokietija turi ir agento provokatoriaus (slaptojo bendradarbio) institutą. Tai yra asmuo, kuris valstybės pavedimu pagal legendą skleisdamas melagingus gandus turi išprovokuoti trečiuosius asmenis neteisėtai veikai¹⁴⁸. Šie asmenys sulaikomi paprastai nusikaltimo metu ir teisiami už pasikėsinimą įvykdyti nusikalstamą veiką. Provokatorius tokioje situacijoje netraukiamas baudžiamajon atsakomybėn už kurstymą, nes jo veiksmuose nėra nusikalstamo sumanymo ir veika nėra įvykdyta iki galo¹⁴⁹. Slaptojo agento funkcijas valstybės pavedimu įprastai atlieka prokuratūros, policijos arba slaptųjų tarnybų pareigūnai, kurie stengiasi sulaikyti asmenį nusikaltimo metu su kuo daugiau įrodymų. Tačiau tai gali būti ir paprastas asmuo, slapta bendradarbiaujantis su teisėsaugos institucijomis, kuriam pavedama veikiant nusikalstamoje aplinkoje surinkti kuo daugiau įrodymų apie įtariamo ar kelių įtariamųjų atliekamus nusikaltimus. Siekiant, kiek įmanoma, labiau užtikrinti tokio asmens saugumą, jam leidžiama veikti tik pagal griežtai nustatytas taisykles bei draudžiama bandyti sulaikyti nusikaltimą vykdančią įtariamąją. Tokių asmenų įtraukimo tikslas yra latentinių ir pavojingų nusikalstamų veikų išaiškinimas.

Teismų praktikoje remiamasi tuo, kad slaptųjų bendradarbių ir slaptųjų agentų iš teisėsaugos institucijų panaudojimas, kovojant su pavojingais ir sunkiai išaiškinamais nusikaltimais, yra būtinas ir leistinas. Tačiau leistinumo sąlyga nėra absoliuti, kaip ir daugelyje pasaulio šalių, ją riboja teisinės valstybės principai ir tokiems slaptiems veiksams numatyti apribojimai įvairiuose teisės aktuose. Vokietijos Aukščiausiasis Teismas ne vienoje byloje yra pasisakęs dėl provokatoriaus veikimo ribų ir dažniausiai jose buvo taip pat remiamasi EŽTT byla Teixeira de Castro prieš Portugaliją. Netgi darytina išvada, kad Vokietijos Teismas pasirinko lengvesnį kelią, ne nacionalinės teisės pritaikymą prie Konvencijos, o tiesiog bylose ėmė remtis EŽTT išsakytais argumentais, neatsižvelgiant į vidaus teisės normas. Įsimintina viena iš tokių bylų, kurioje išdėstyti argumentai dažniausiai kartojami vėlesnėje teismų jurisprudencijoje: „*Tiriamame nusikaltime nelikus pagrįsto policijos ryšio su įtariamuoju, kurį siekiama išprovokuoti nusikalstamai veikai, provokacija draudžiama. Taip pat draudžiama patraukti asmenį baudžiamajon atsakomybėn vien dėl to, kad pastarasis žinojo, kur galima įsigyti narkotinių medžiagų. Tokie asmenys, priešingai, galėtų tapti slaptaisiais bendradarbiais, padedančiais atskleisti narkotikų pardavėjus. Vykdančią netiesioginę provokaciją prieš trečiuosius asmenis negali būti pažeistas Konvencijos 6 str. Už, nesilaikant šių kriterijų, įvykdytas neteisėtas provokacijas atsako valstybė, jeigu ji buvo atlikta su atsakingų pareigūnų žinia arba pastarieji turėjo ir galėjo užkirsti tam kelią.*“¹⁵⁰

Nesunku pastebėti, jog tiek tarptautiniai teismai, tiek nacionaliniai valstybių teismai gina tas pačias vertybes ir vadovaujasi tomis pačiomis teisės gairėmis. Logiška, kad bent jau demokratinėse valstybėse,

¹⁴⁸ Roggan, F.; Kutscha, M. *Handbuch zu, Recht der Inneren Sicherheit: 2. Auflage*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006, p. 396.

¹⁴⁹ Strafgesetzbuch [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>.

¹⁵⁰ BGH I StR 42/01 – Urteil vom 30. Mai 2001 (LG Augsburg).

kuriuose galioja įvairios europinės ar pasaulinės konvencijos, tie patys principai ar normos interpretuojami vienodai ar bent jau labai panašiai. Turbūt apžvelgus net visų Europos valstybių teismų praktiką, susijusią su provokatorių veikla, daugelyje jų galima rasti cituojamą EŽTT bylą Teixeira de Castro prieš Portugaliją. Tik laikantis vieningo požiūrio į tarptautinių teisės aktų turinį, ateityje taps įmanoma sukurti bendrą Europos teisę, kuri atitiks tiek šalių tarpusavio santykiams keliamus reikalavimus, tiek ir valstybių vidaus gyvenimo sąlygas.

IŠVADOS IR PASIŪLYMAI

1. Romėnų teisėje besivystant formuliariniam procesui susiformavusios taisyklės davė pagrindą *nemo tenetur se ipsum accusare* principo atsiradimui ir vystimuisi. Besivystant baudžiamajam procesui ir siekiant užtikrinti žmonių teises šis principas buvo plėtojamas kontinentinėje Europoje atsižvelgiant į konkrečiu laikotarpiu vyraujančią visuomeninį mentalitetą. Lygia greta besivystanti anglosaksų tradicinė teisė perėmė *nemo tenetur* principą, pavertė jį teisiniu precedentu ir palaipsniui suteikė jam moderniosios teisės turinį, kurį Jungtinės Amerikos Valstijos pirmoji patvirtino konstituciniu lygiu.
2. *Nemo tenetur* yra tarptautinis principas, įtvirtintas daugelyje tarptautinės teisės aktų ir taikomas ne tik baudžiamajame, bet tam tikra apimtimi ir administraciniame bei civiliniame procesuose. *Nemo tenetur* principo svarbą pagrindžia ir Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika, tačiau šio Teismo nuomonė ne visada sutampa su Europos Teisingumo Teismo dėstomais argumentais. Patartina Europos Sąjungai kuo greičiau prisijungti prie Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos, tuomet Europos Teisingumo Teismas galėtų nevaržomai naudotis Europos Žmogaus Teisių Teismo suformuota praktika, taip sumažinant šių Teismų sprendimų kolizijos galimybes.
3. Draudimas versti duoti parodymus prieš save ir savo artimus giminaičius yra tiesiogiai įtvirtintas Lietuvos Konstitucijoje ir netiesiogiai Vokietijos Konstitucijoje. Tačiau nesvarbu, kaip šis draudimas įtvirtintas Konstitucijoje, negalima jo aiškinti atskirai nuo kitų jos straipsnių, nes tuomet iškyla grėsmė per plačiam parodymų sąvokos išaiškinimui, taip užkertant kelią daugeliui baudžiamojo persekiojimo pareigūnų vykdomų procesinių veiksmų.
4. BPK analizė leidžia teigti, kad savęs nekaltinimo privilegijos realizavimas galimas apklausiant liudytoją, specialių liudytoją, įtariamąjį, kaltinamąjį, taip pat vykdant „neformalias“ apklausas atliekant slaptus tyrimo veiksmus.
5. Įtariamasis ir kaltinamasis naudojami plačiausia savęs nekaltinimo imuniteto apimtimi. Jie disponuoja visiško pasyvumo teise, o teisė (baudžiamojo proceso subjektų pareiga) nors kartą būti apklaustiems nereikia privalomumo duoti parodymus. Šiems proceso subjektams taip pat netaikoma atsakomybė už melagingų parodymų davimą, jeigu duodant parodymus nebuvo neteisingai apšmeižtas ar apkaltintas kitas žmogus, nes tai sudaro naujos nusikalstamos veikos sudėtį.

6. Liudytojas naudojasi savęs nekaltinimo privilegija daline apimtimi, nes jis atsako už melagingų parodymų davimą, o atsisakyti duoti parodymus gali tik motyvuodamas, kad tai apsunkins jo padėtį baudžiamajame procese. Apie šią teisę liudytojas išpėjamas prieš kiekvieną apklausą, o šio reikalavimo pažeidimas paverčia gautus parodymus netinkamais naudoti procese. Bet kuriuo metu atsiradus pagrindams paskelbti liudytoją įtariamuoju tai turi būti nedelsiant padaroma, suteikiant asmeniui pakankamai teisių gintis nuo pareikšto įtarimo.
7. Specialus liudytojas duoda parodymus apie savo paties galimai padarytą nusikalstamą veiką tik paties prašymu ar sutikimu. Tačiau įvedus specialaus liudytojo statusą baudžiamojo proceso kodekso 21 str. 2 d. numatyta nuostata, jog asmuo tampa įtariamuoju, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamas, turėtų būti pašalinta iš šio kodekso, nes sukuriama dvi identiškoms teisinės situacijos su skirtingais jos vertinimais. Specialiam liudytojui negresia atsakomybė už melagingų parodymų davimą, todėl tarp jo turimų pareigų neturėtų būti reikalavimo teikti teisingus parodymus. Tinkamas šio instituto taikymas padeda įgyvendinti savęs nekaltinimo privilegiją.
8. Valstybiniai („karūnuoti“) liudytojai, patys įvykdę nusikalstamas veikas, suteikia teisėsaugos institucijoms vertingos informacijos apie kitus padarytus arba rengiamus nusikaltimus, o už tai jie atleidžiami nuo baudžiamosios atsakomybės arba sušvelninama jiems paskirta sankcija. Lietuvoje tokiu liudytoju gali būti griežtai tik organizuotos grupės ar nusikalstamo susivienijimo narys, tačiau siekiant gauti kaip įmanoma daugiau tokių asmenų turimos informacijos, siūlytina šią sąlygą pašalinti iš valstybiniam liudytojams keliamų reikalavimų ir pasinaudoti Vokietijoje egzistuojančio panašaus instituto taikymo patirtimi. Būtina nepamiršti įstatymuose nurodytus nusikaltimus, už kurių padarymą teisiama ar nuteistas asmuo negali tapti valstybiniu liudytoju.
9. Slaptų tyrimo veiksmų būtinumas yra patvirtintas tarptautinės teisės normų, tačiau atliekant tokius veiksmus kyla grėsmė šiurkščiai pažeisti asmenų privataus gyvenimo neliečiamumą ir savęs nekaltinimo privilegiją. Vykdam slaptus tyrimo veiksmus dažnai atliekama neformali įtariamo asmens apklausa. Jos apimtis ir taktika turi skirtis nuo formalios apklausos. Bet kokie pernelyg intensyvūs slaptųjų agentų veiksmai, kuriais asmuo provokuojamas prisipažinti padaręs nusikalstamą veiką vertinami kaip pažeidžiantys įrodymų tinkamumo ir leistinumo sąlygas. Todėl slapti tyrimo veiksmai turi būti atliekami tik esant įstatyme numatytiems pagrindams, laikantis visų jiems keliamų reikalavimų ir nuolat juos kontroliuojant.

LITERATŪRA

Norminiai aktai:

Lietuvos Respublikos teisės aktai:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija, Lietuvos Respublikos piliečių priimta 1992 m. spalio 25 d. referendume (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 1992, Nr. 33-1014.
2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. gegužės 8 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymo 2 straipsnio 12 dalies, 7 straipsnio 2 dalies 3 punkto, 11 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 198-1 straipsnio 1 bei 2 dalių atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 39-1105.
3. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 89-2741.
4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.
5. Baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41¹, 77², 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.
6. Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatymas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 65-2633.
7. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro 2008 sausio 9 d. įsakymu Nr. 1 – 8 patvirtintos rekomendacijos „Dėl liudytojo apklausos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 80 straipsnio 1 punkte ir 82 straipsnio 3 dalyje nustatyta tvarka“. *Valstybės žinios*. 2008, Nr. 6-234.

Užsienio valstybių teisės aktai:

8. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.15]. <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/gg/gesamt.pdf>.

9. Bürgerliches Gesetzbuch [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/bgb/index.html>.
10. Strafgesetzbuch [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.28]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/index.html>.
11. Strafprozeßordnung [interaktyvus]. [žiūrėta: 2010.12.27]. <http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/index.html>.
12. Gesetzentwurf der Bundesregierung 2007.05.25, 353/07 [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.03.10]. <http://dip21.bundestag.de/dip21/brd/2007/0353-07.pdf>.
13. The Fifth Amendment to the United States Constitution – Trial and Punishment, Compensation for Takings. Ratified 1791.12.15 [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.02]. <http://www.usconstitution.net/const.html#Am5>.

Tarptautiniai teisės aktai:

14. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987.
15. Tarptautinis pilietinių ir politinių teisių paktas. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 77-3288.
16. Europos konvencija „Dėl pinigų išplovimo ir nusikalstamu būdu įgytų pajamų paieškos, arešto bei konfiskavimo. *Valstybės žinios*. 2004, Nr. I-727.
17. Baudžiamosios teisės konvencija dėl korupcijos. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 23-853.
18. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencijoje „Dėl kovos su neteisėta narkotinių priemonių bei psichotropinių medžiagų apyvarta. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 38-1004.
19. Jungtinių Tautų Organizacijos konvencija prieš tarptautinį organizuotą nusikalstamumą. *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 51-1933.
20. Europos Bendrijų Komisijos 2006 m. balandžio 26 d. Žalioji knyga COM/2006/174 dėl Nekaltumo prezumpcijos [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.17]. http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/lt/com/2006/com2006_0174lt01.pdf.

Teismų praktika:

Lietuvos teismų praktika:

1. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. kovo 27 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-163/2008.

2. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. liepos 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-177/2008.
3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gegužės 19 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-225/2009.
4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. rugsėjo 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-245/2008.
5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. birželio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-286/2009.
6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2006 m. kovo 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-332/2006.
7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. spalio 5 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-371/2009.
8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. rugsėjo 11 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-395/2007.
9. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. spalio 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-471/2010.
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-472/2007.
11. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2009 m. gruodžio 1 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-500/2009.
12. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2007 m. spalio 9 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-510/2007.
13. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2000 m. rugsėjo 26 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-514/2000.
14. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2010 m. lapkričio 23 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-517/2010.
15. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus teisėjų kolegijos 2008 m. gruodžio 16 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-542/2008.
16. Lietuvos Vyriausiojo administracinio teismo teisėjų kolegijos 2008 m. lapkričio 25 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A³⁹-1939-08.

Užsienio teismų praktika:

17. BGH 1 StR 42/01 – *Urteil vom 30. Mai 2001 (LG Augsburg)*.

18. BGH 3 StR 104/07 – *Urteil vom 26. Juli 2007 (LG Wuppertal)*.
19. BGH GSSt 1/96 – *Beschluss vom 13. Mai 1996*.
20. BVerfG, 2 BvL 13/07 – *Beschluss vom 27. April 2010*.
21. BVerfG, 2 BvR 467/08 – *Beschluss vom 31. März 2008*.
22. BverfG, 2 BvR 1062/87 – *Beschluss vom 14. September 1989*.
23. U. S. Supreme Court *Miranda v. Arizona*, 384 U. S. 436 (1966).
24. U. S. Supreme Court *Malloy v. Hogan*, 378 U. S. 1 (1964).

Tarptautinių teismų praktika:

25. *Allan v. The United Kingdom*, No. 48539/99, ECHR 2002-IX.
26. *J. B. v. Switzerland*, No. 31827/96, ECHR 2001-III.
27. *John Murray v. The United Kingdom*, No. 18731/91, ECHR 1996-I.
28. *Klass and others v. Germany*, No. 5029/01, ECHR A28.
29. *Miliniene v. Lithuania*, No. 74355/01, ECHR.
30. *Ramanauskas v. Lithuania*, No. 74420/01, ECHR .
31. *Saunders v. The United Kingdom*, No. 19187/91, ECHR 1996-VI.
32. *Teixeira de Castro v. Portugal*, No. 25829/94, ECHR 1998-IV.
33. Case 374/87, *Orkem v. Commission of the European Communities* [1989] ECR 3283.

Specialioji literatūra

1. 15 min naujienos. Baukutės vyras Rupulevičius, kuris įtariamas pasprukęs iš avarijos, atsisakė duoti parodymus. *15min* [interaktyvus]. Vilnius, 2009.09.21. [žiūrėta: 2011.03.15]. <http://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nusikaltimaiirnelaimes/baukutes-vyras-rupulevicius-kuris-itariamas-pasprukes-is-avarijos-atsisake-duoti-parodymus-59-57109>.
2. Ambos, K. The Right of Non-Self-Incrimination of Witness Before the ICC. *Leiden Journal of International Law*. 2002, No. 15.
3. Ancelis, P., et al. *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai*. Vilnius: Industrias, 2009.
4. Ažubalytė, R. *Diskrecinis baudžiamasis persekiojimas: teoriniai pagrindai, taikymo problemos ir perspektyvos Lietuvoje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2002.

5. Bernatoniš, J., et al. *Žmogaus teisės ir laisvės: Lietuvos Respublikos įstatymų ir 1950 m. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos suderinamumo problemos*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla, 1995.
6. Bučiūnas, G.; Gruodytė, E. *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Vilnius: Registrų centras, 2009.
7. Davies, the Hon. J. GL. The prohibition against Averse Inferences from Silence: a Rule without Reason? *Australian Law Journal*. 2000, Part 1. No. 74.
8. Goda, G. Agento provokatoriaus veikla ir žmogaus teisė į sąžiningą procesą. *Teisė*. 2000, Nr. 37.
9. Goda, G. et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras I-IV dalys (1-220 straipsniai)*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
10. Goda, G., et al. *Baudžiamojo proceso teisė: vadovėlis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005.
11. Gutauskas, A. Asmenų, susijusių su organizuotomis nusikalstamomis grupuotėmis, atleidimo nuo baudžiamosios atsakomybės ypatumai. *Jurisprudencija*. 2004, t. 60 (52).
12. Heydebreck, T. von *Die Begründung der Beschuldigteneigenschaft im Strafverfahren*. Göttingen, 1974.
13. Helmholz, R. H., et al. *The privilege against self-incrimination: its origins and development*. USA: The University of Chicago Press, 1997 .
14. Holdsworth, W. S. *A history of english law. 3rd Editon. Vol. IX*. London, 1966.
15. Jansen, G. *Zeuge und Aussagepsychologie*. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2004.
16. Jočienė, D.; Čilinskas, K. *Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje*. Vilnius: Petro ofsetas, 2004.
17. Jurka, R. Diskusiniai liudytojo intereso egzistavimo baudžiamajame procese aspektai. *Jurisprudencija*. 2009, t. 1 (115).
18. Jurka, R. Draudimas versti duoti parodymus prieš save kaip asmens konstitucinių teisių baudžiamajame procese garantas. *Jurisprudencija*. 2006, t. 1 (79).
19. Jurka, R. *Liudytojas ir jo procesiniai interesai baudžiamajame procese*. Vilnius: Registrų centras, 2009.
20. Jurka, R. Liudytojo sąvoka Lietuvos ir kitų užsienio valstybių baudžiamajame procese. *Jurisprudencija*. 2004, t. 51 (43).
21. Jurka, R. Liudytojų apsauga: teisių apsaugos priemonių mechanizmo vertinimai. *Teisės problemos*. 2003, t. 2 (40).
22. Jurka, R., et al. *Pagrindinės Europos Tarybos rekomendacijos baudžiamojo proceso srityje*. Vilnius: Eugrimas, 2006.

23. Jurka, R., et. al. *Baudžiamojo proceso dalyviai*. Vilnius: Industrus, 2009.
24. Kanapeckaitė, J. Galimybė atlikti proceso veiksmus su asmenimis, turinčiais psichikos trūkumų (sutrikimų), ir gautų duomenų įrodomoji reikšmė. *Jurisprudencija*. 2005, t. 77 (69).
25. Kölbel, R. *Selbstbelastungsfreiheiten: Der nemo-tenetur-Satz im materiellen Strafrecht*. Berlin: Duncker & Humblot, 2005.
26. Konferencijos medžiaga. *Lietuvos Respublikos Seimo operatyvinės veiklos parlamentinės kontrolės komisijos konferencija-diskusija „Būti ar nebūti: operatyvinės veiklos įstatymo vieta Lietuvos teisinėje sistemoje*. Vilnius, 2006.05.26.
27. Kühne, H. *Strafprozessrecht – Eine systematische Darstellung des deutschen und europäischen Strafverfahrensrecht – 8 ., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage*. Deutschland: C. F. Müller – Campus, 2010.
28. Leo, R. A.; Thomas, III G. C. *The Miranda debate: Law, Justice and Policing*. USA: Northeastern University Press, 1998.
29. Maksimaitis, M. *Užsienio teisės istorija*. Vilnius: Justitia, 2002.
30. Meyer-Goßner, L. *Strafprozessordnung, Kommentar*, 53. Auflage. München: C.H. Beck Verlag, 2010.
31. Merkevičius, R. *Baudžiamasis procesas įtariamojo samprata*. Vilnius: Registrų centras, 2008.
32. Merkevičius, R. Nemo tenetur se ipsum accusare principo turinys reformuotame baudžiamajame procese. *Teisė*. 2006, Nr. 60.
33. Merxen, K. Der Fall des Monats im Strafrecht. famous. 2007. [interaktyvus]. [žiūrėta: 2011.02.20]. http://www.fall-des-monats.de/file.php/inline/famos_10_07.pdf?id=59555.
34. Moisisdis, C. *Criminal discovery: from truth to proof and back again*. Sydney, Australia: The Institute of Criminology, 2008.
35. Mulevičius, S.; Petrošius, D. Etiniai moraliniai operatyvinės veiklos aspektai. *Jurisprudencija*. 2005, t. 76 (68).
36. Nacionalinė teismų administracija *Lietuvos Respublikos teismų ir teismų savivaldos institucijų 2009 metų veiklos apžvalga* [interaktyvus]. Vilnius, 2010 [žiūrėta: 2011.03.06]. http://www.teismai.lt/dokumentai/bendroji_informacija/teismu%20veiklos%20apzvalga2009_aktu_ali.pdf.
37. Pečkaitis, J. S.; Mačerinskienė, I. *Magistro baigiamojo darbo rengimo tvarka: mokomasis leidinys*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras, 2008.
38. Piesliakas, V. *Lietuvos baudžiamojo teisė*. Antroji knyga. Vilnius: Justitia, 2008.

39. Prapiestis, J., et. al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis (1-98 straipsniai)*. Vilnius: Tesinės informacijos centras, 2004.
40. Ratzka, R. A. Beschuldigter und Zeuge in einer persona. *Bella & Ratzka Rechtsanwälte* [interaktyvus]. Lutherstadt, 2010.04.14. [žiūrėta: 2011.01.19]. <http://www.bella-ratzka.de/beschuldigter-und-zeuge-in-einer-person/>.
41. Reichenbach, S. B. *§ 1004 BGB als Grundlage von Beweisverboten*. Tübingen: Mohr Siebeck Tübingen, 2004.
42. Reiter, Ch. H. M. *Nemo tenetur se ipsum prodere und Steuererklärungspflicht. Zur Strafbarkeit der wiederholenden Hinterziehung periodischer Veranlagungs- und Fälligkeitssteuern im anhängigen Steuerstrafverfahren*. München: Herbert Utz Verlag GmbH, 2007.
43. Rogall, K. *Der Beschuldigte als Beweismittel Gègèn sich selbst. Ein Beitrag zur Geltung des Satzes „Nemo tenetur seipsum prodere“ im Strafprozeß*. Berlin, 1977.
44. Roggan, F.; Kutscha, M. *Handbuch zu, Recht der Inneren Sicherheit: 2. Auflage*. Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2006.
45. Šapalaitė, E. Liudytojo apklausos reglamentavimo baudžiamojo proceso kodekse ir taikymo praktikoje santykio problemos. *Jurisprudencija*. 2007, t. 3 (93).
46. Taylor, J. B. *The right to counsel and privilege against self-incrimination: right and liberties under law*. USA: ABC-CLIO, 2004.
47. Tarasevičius, P. Kai kurių Lietuvos Respublikos operatyvinės veiklos įstatyme įtvirtintų sąvokų interpretavimo problemos. *Jurisprudencija*. 2007, t. 2 (92).
48. Vaišvila, A. *Teisės teorija*. Vilnius: Justitia, 2000.

SANTRAUKA

Savęs nekaltinimo privilegija ir jos įgyvendinimas baudžiamajame procese

Magistro baigiamasis darbas skirtas nustatyti, koks yra *nemo tenetur se ipsum accusare* principo turinys ir jo įgyvendinimas baudžiamajame procese. Kartu atskleidžiamos netinkamos šio principo realizavimo formos, aptariamos tokių pažeidimų priežastys. Tokia baigiamojo darbo kryptis pasirinkta dėl šiuo metu ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu aktyviai aptarinėjamo draudimo versti duoti parodymus prieš save taikymo apimties. Lietuvoje šiam klausimui skiriama nepagrįstai mažai dėmesio, o nuo 2007 m. įvestas specialaus liudytojo institutas liko faktiškai visai nenagrinėtas.

Tyrimo hipotezė, jog savęs nekaltinimo privilegija yra svarbi procesinė garantija, suponuojanti parodymų davimo prieš save procesinius reikalavimus, kurių nesilaikymas lemia esminį baudžiamojo proceso pažeidimą, pasitvirtino. Išnagrinėjus šios privilegijos realizavimą atliekant įtariamųjų, kaltinamųjų, liudytojų, specialių ir valstybinių liudytojų apklausas bei vykdant slaptus tyrimo veiksmus atskleisti dažniausiai pasitaikantys procesinių reikalavimų pažeidimai, tačiau Lietuvos Aukščiausiojo Teismo bylų analizė leidžia teigti, jog Teismas taisydamas teisėsaugos pareigūnų klaidas formuoja tinkamą *nemo tenetur* principo įgyvendinimo praktiką. Darbe lygia greta nagrinėjant Vokietijos patirtį taikant savęs nekaltinimo institutą tam tikrais atvejais siūloma Lietuvos įstatymų leidėjui remtis šioje šalyje vyraujančiu instituto teisiniu reguliavimu, kuris padėtų užtikrinti tinkamą bei teisingą instituto taikymą nepažeidžiant baudžiamojo proceso subjektų teisių.

Darbą sudaro du dėstomieji skyriai. Pirmame darbo skyriuje analizuojama *nemo tenetur se ipsum accusare* principo kilmė bei šio principo turinys tarptautinėje teisėje bei Lietuvos ir Vokietijos nacionalinėje teisėje. Antrame darbo skyriuje nagrinėjamos savęs nekaltinimo privilegijos realizavimo galimybės atliekant įvairių proceso subjektų apklausas. Šiame skyriuje taip pat išsamiai aptariami specialaus liudytojo institutas ir galimi savęs nekaltinimo privilegijos pažeidimai vykdant slaptus veiksmus.

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, savęs nekaltinimo privilegija, *nemo tenetur* principas, įgyvendinimas, draudimas, liudytojas, specialus liudytojas, kaltinamasis.

ZUSAMMENFASSUNG

Privileg, sich nicht selbst belasten zu müssen, und seine Durchführung im Strafprozess

Die Masterarbeit bestimmt, was für Inhalt des Grundsatzes *nemo tenetur se ipsum accusare* ist und welche Durchführungsformen er im Strafprozess hat. Hier werden unbrauchbare Realisierungsformen dieses Grundsatzes offenbart und die Ursachen solcher Verletzungen besprochen. Solche Richtung der Schlussarbeit ist deswegen gewählt, weil es in dieser Zeit intensiv nicht nur auf nationalem sondern auch auf internationalem Niveau das Anwendungsbereich des Verbots, sich selbst zu belasten, analysiert wird. Aber in Litauen ist es zu wenig Aufmerksamkeit diesem Thema gewidmet und seit 2007, das eingeführte Institut der „besonderen Zeuge“, blieb praktisch unverhandelt.

Studiehypothese, dass Privileg, sich nicht selbst belasten zu müssen, eine wichtige Strafprozessgarantie ist, deren unangebrachte Befolgung zu wesentlichen Strafprozessverletzungen führt, ist bestätigt. Nach der Analysierung der Realisation dieses Privilegs bei der Vernehmung der Verdächtigen, Beschuldigten, Zeugen, „besonderen Zeugen“ und Kronzeugen, auch bei der Vollstreckung der geheimen Ermittlungsmethoden werden die oft vorkommenden Verstöße der Verfahrensvorschriften erschlossen. Nach der Übersicht der Urteile des Obersten Gerichts Litauens kann man behaupten, dass dieses Gericht bei der Korrektur von Fehlern der Strafverfolgungsbehörden die ordnungsgemäße Praxis der Durchführung *nemo tenetur* Grundsatzes formiert. Bei der Schlussarbeit analysiert man auch die Erfahrung der Verwendung solches Instituts in Deutschland. Auf einigen Fälle wird dem Gesetzgeber Litauens empfohlen, die rechtliche Regelung in diesem Land beachten, die die richtige Anwendung des Privilegs, sich nicht selbst belasten zu müssen, gewährleisten würde, ohne das Recht des Strafprozesssubjekts zu übertreten.

Die Schlussarbeit besteht aus zwei Abschnitten. Im ersten Kapitel analysiert man die Herkunft des *nemo tenetur se ipsum accusare* Grundsatzes und die Inhalt dieses Grundsatzes im internationalen Rechtssystem und im litauischen und deutschen nationalen Recht. Im zweiten Kapitel werden die Möglichkeiten der Durchführung des Privilegs, sich nicht selbst belasten zu müssen, bei den Befragungen der Verfahrensbeteiligten erörtert. Dieses Kapitel befasst auch ausführliche Analysierung des Instituts der „besonderen Zeugen“ und die möglichen Verletzungen des Verbots sich selbst zu belasten im Geheimuntersuchungsprozess.

Stichwörter: Strafprozess, Privileg sich nicht selbst belasten zu müssen, *nemo tenetur* Grundsatz, Durchführung, Verbot, Zeuge, besonderer Zeuge, Beschuldigte.

APKLAUSOS LAPAS

Gerbiamas Respondente, šia apklausa siekiama išsiaiškinti, ar veiksmingas ir nepažeidžiantis žmogaus teisių yra BPK 80 str. 1 p., kuriame po 2007 m. rugsėjo 1 d. įsigaliojusių pakeitimų išdėstyta galimybė apklausti asmenį kaip liudytoją apie jo paties galimai įvykdytą nusikalstamą veiką. Anketa skirta apklausas inicijuojantiems valstybės tarnautojams ar pareigūnams bei kitiems asmenims, kuriems tenka jose dalyvauti.

Jūsų nuomonė itin svarbi norint vystyti specialaus liudytojo institutą. Gauti duomenys bus naudojami tik rengiant magistro baigiamąjį darbą, todėl konfidencialumas garantuojamas.

Nuoširdžiai dėkojame už skirtą laiką ir bendradarbiavimą!

Iškilius klausimams kreiptis į Mykolo Romerio universiteto
Baudžiamojo proceso katedrą
Tel. (8-5) 2714 639, bpk@mruni.eu

---

1. Jūsų pareigos ir institucija, kurioje dirbate.

.....
.....

2. Kaip vertinate specialaus liudytojo institutą (BPK 80 str. 1 p.)? Ar neižvelgiate prieštaravimų su kitais BPK straipsniais? Atsakymą argumentuokite

.....
.....
.....
.....
.....

3. Ar nemanote, kad BPK 80 str. 1 p. prieštarauja BPK 21 str. 2 d., kurioje teigiama, jog įtariamasis yra asmuo, apklausiamas apie veiką, kurios padarymu jis įtariamasis? Atsakymą argumentuokite

.....
.....
.....

.....
.....
4. Ar sutinka specialūs liudytojai duoti parodymus prieš save? Kokiomis procesinėmis teisėmis jie pasinaudoja? Kodėl?

.....
.....
.....
.....
.....

5. Ar nemanote, jog specialiam liudytojui suteikiama per mažai procesinių teisių? Ar nepažeidžiama savęs nekaltinimo privilegija? Atsakymą argumentuokite

.....
.....
.....
.....
.....

6. Ar neižvelgiate grėsmės, jog specialaus liudytojo institutu gali būti piktnaudžiuojama? Atsakymą argumentuokite

.....
.....
.....
.....
.....

Dėkojame už atsakymus !

Darbą atliko:

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios teisės ir kriminologijos
specializacijos BTKmis9-02 grupės studentas

Andrius Liutkevičius

El. paštas: andrius.liutkevicius@gmail.com